ERIC J. HOBSBAWM

FRANSIZ DEVRİMİ'NE BAKIŞ

İki Yüz Yıl Sonra Marseillaise'in Yankıları

Türkçesi: Osman Akınhay

ERIC J. HOBSBAWM

FRANSIZ DEVRİMİ'NE BAKIŞ

ERIC J. HOBSBAWM

9 Haziran 1917'de Mısır'ın İskenderiye şehrinde doğan Eric John Ernest Hobsbawm, Viyana'da öğrenim gördükten sonra Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Daha sonra Londra Üniversitesi, Cornell Üniversitesi, Ecole des Hautes Etudes en Science Sociales dahil olmak üzere Londra Üniversitesi, Birkbeck College'de emekli olana kadar çeşitli üniversitelerde çalıştı. Kitapları dünyanın hemen hemen bütün ülkelerin dillerine çevrilen büyük Marksist tarihçi Hobsbawm'ın başlıca yapıtları şunlardır: *İlkel Asiler (1959), Caz Sahnesi (1959-1989-1993), Ter Döken İnsanlar (1962), Sanayi ve imparatorluk (1964), Kaptan Swing (George Rude'yle birlikte, 1969), Haydutlar (19691981), Devrimciler (1973), Sermaye Çağı (1975), Devrim Çağı (1982), Geleneğin icadı (1983), imparatorluk Çağı (1987), 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik (1990-1992), Aşırılıklar Çağı: Kısa 20. Yüzyıl Tarihi (1994), Sıra-dışı insanlar (1998), Tarih Üzerine (1998), Tuhaf Zamanlar: Yirminci Yüzyılda Geçen Bir Ömür (2003) ve Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm (2008).*

OSMAN AKINHAY

1960, İzmir, Ödemiş doğumlu. 1976'da SBF'ye, 1980'de hapse girdi. İçeride çevirmenliğe başladı, 90'ı aşkın kitap çevirdi. *Gün Ağarmasa (2002)* ve *Ölüme Bakmak (2005)* adlı iki romanı; *Piyasa Sosyalizmi Tartışması (1991)* ve Özcan Özen'le birlikte hazırladığı *Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke (2002)* ve *Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda (2003)* başlıklı üç derlemesi, Mehmet Uğur'la yaptığı *Müzakerelerden Üyeliğe: AB-Türkiye Gündemindeki Sorunlar (2005)* adlı bir söyleşi kitabı var. Agora Kitaplığı ile Mesele kitap dergisinin editörü.

Eric J. Hobsbawm

FRANSIZ DEVRİMİ'NE BAKIŞ

İki Yüzyıl Sonra Marseillaise'in Yankıları

'Türkçesi: Osman Akınhay

a

agora kitaplığı

Siyaset 42

Fransız Devrimi'ne Bakış:

İki yüzyıl sonra Marseillaise'in Yankıları

Eric J. Hobsbawm

Kitabın özgün adı:

Echoes of the Marseillaise:

'Two Centuries Look Back on the French Revolution Verso, 1990, Londra

İngilizce'den çeviren: Osman Akınhay

Kapak tasarım: Mithat Çınar

Mizanpaj: Sibel Yurt

Birinci Basım: Ocak 2009

ISBN: 978-605-103-025-8

Baskı ve Cilt: İdil Matbaacılık

Tel: (0212) 674 66 78

AGORA KİTAPLIĞI Gümüşsüyü Mahallesi Osmanlı Yokuşu, Muhtar Kâmil Sokak No: 5/1 Taksim/ISTANBUL

Tel: (0212) 243 96 26-27

Fax: (0212) 243 96 28

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER

Bu kitap, Nisan 1989'da New Jersey, New Brunswick'teki Rutgers Üniversitesi'nde vermeye çağrıldığım üç bölümlük Mason Welch Gross Konferansları'nın bir parça genişletilmiş bir versiyonudur. Dolayısıyla ilk olarak, bu davetinden dolayı Rutgers Üniversitesi'ne, metinlerin yayınlanmasını öneren Rutgers University Press'e ve artık aramızdan ayrılmış bulunan, ilk davetin sahibi, seçkin tarihçi ve yakın dostum Richard Schlatter'a teşekkür borçluyum. Konferansta okunan metinlerin yazımı ve bu yazıların daha sonraki geliştirilmiş hallerinin düzenlenmesi büyük ölçüde ve neredeyse ütopik bir kusursuzluk koşullarında, 1989 ilkbaharında konuk öğretim üyesi sıfatıyla ders vermeye gitmiş olduğum Kaliforniya, Santa Monica'daki J. Paul Getty Sanat Tarihi ve Beşeri Bilimler Merkezi'nde yapıldı. Onun için, bu kuruma ve benimle aynı aylarda orada görev yapan meslektaşlarımla dostlarıma da büyük bir minnettarlık borcu duyduğumu ifade etmek isterim. Benden Social Research'ün (bu yayın New School for Social Research'ün dergisiydi ve o okulun öğrencileri 'Tarihte Devrim' derslerimi sabırla dinlemişlerdi) Fransız Devrimi özel sayısına (56, No: 1, İlkbahar 1989) katkıda bulunmamı isteyen Ferenc Feher de bu sayede, kitapta ele alınan temaların bazılarıyla ilgili ciddi bir hazırlık çalışmasına girmeme vesile oldu. Sözünü ettiğim öğrencilerden biri olan Fred Longenecker, 19. ve 20. yüzyıl başındaki periyodik yayınların araştırılmasına yardım etti. Gerekli adrenaliniyse, Devrim üzerine yakın dönemdeki Fransız yorumcuların değerlendirmelerini okumam sağlıyordu.

Son olarak, Gramsci'nin Hapishane Defterleri'nden pasajların bu kitapta yer almasına izin veren Quintin Hoare, Geoffrey Nowell Smith ve Lawrence and Wishart Yayınevi yetkililerine teşekkür etmek isterim.

E.J.H.

ÖNSÖZ

Ocak 1989'da Fransa'da, devrimin 200. yıldönümüne hazırlanan kitapçıların kataloglarında 1.000'i aşkın kitap bulunuyordu. O günden beri yayınlananları ve en önemlisi, en fazlası İngilizce olmak üzere başka dillerde çıkanları da ekleyecek olursak, bu sayı herhalde birkaç yüz adet daha artacaktır. Genel tablo böyle olunca, kendime şu soruyu yöneltmem doğal karşılanmalıdır: Bu kadar çok sayıdaki kitaba bir tanesini daha eklemeye değer mi? Gerçi elinizdeki metnin kaleme alınmasının bir gerekçesi var: 1989'da New Jersey Eyalet Üniversitesi Rutgers'de verilen Mason Welch Gross konferansları için hazırlanmış bir tebliğdi bu ve 200. yıldönümü olması itibariyle Fransız Devrimi, bu konferansların en çok ilgi toplayan konularından birisiydi. Yine de bu açıklama, kanımca, böyle bir kitabın okuyucuya sunulması açısından yeterli gerekçeyi sağlamaz. O yüzden, şimdi bunun yanında iki gerekçeye daha değinmek istiyorum.

Birinci gerekçem, Fransız Devrimi'ni konu alan -özellikle de devrimin kendi ülkesinde çoğalan- yeni literatürün olağanüstü derecede bölük pörçük nitelikte olmasıdır. İdeoloji, moda ve modern medya tanıtımının gücü gibi etkenlerin biraraya gelmesi, devrimin 200. yıldönümüne büyük ölçüde, basitçe ifade edecek olursak Fransız Devrimi'nden ve onun mirasından hoşlanmayan çizgide yayınların damgasını vurması sonucunu doğurmuştur. Şüphesiz bu yeni bir durum değildir; herhalde ilk 100. yıldönümü zamanında Devrim'in aleyhine daha fazla yayın yapılmıştı (yine de, Fransız Cumhuriyeti'nin -sosyalist- bir başbakanının -Michel Rocard- Devrim'in 200. yıldönümünün "birçok insanı devrimin tehlikeli olduğuna, şayet Devrim olmasaydı her şeyin çok daha iyi gideceğine ikna etme"nin[dn] vesilesi olmasını memnuniyetle karşıladığını öğrenmenin bize bir parça şaşırtıcı geldiğini belirtmemiz gerekir). Anlaşılan bunlar, çoğu zamanlar için muhtemelen geniş bir konsensüsü ifada eden duyguları yansıtıyor. Sıradan insanların -yapmaları şöyle dursun- devrim istedikleri bir çağ, tanımı gereği, olağandışı bir çağdır. Sonuçta tarihte, insanların Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşik'e ulaşmak istediklerini gösteren işaretlerin

yaygın olduğu belli uğraklar bulunduğunu (1789 böylesi uğraklardan birisiydi ve Mösyö Rocard kafasını biraz daha doğuya çevirse 1989'da buna benzer başka örnekler görmekte kesinlikle zorlanmazdı) hep akılda tutmakta fayda vardır.

Şu an içinde bulunduğumuz dönemin yeniliği, bugün Devrim'in hatıralarının (yeni bir 'revizyonist' tarihçiler ekolü tarafından ortaya atılan, 1815 civarından itibaren Fransız Devrimi'yle ilgili tarih-yazımındaki esas geleneğin Marksist çizgide olmasından dolayı reddedilmesi gerektiği ve bu çizgideki eserlerin bilimsel açıdan kabul edilemez bulunduğunun ortaya konduğu gerekçeleriyle) devrimden hoşlanmayanlarca yadsınıyor oluşudur. (Konudan bihaber bir gerici tarihçinin zamanın ruhunu doğru yakalayarak yazdığı üzere, "Bu arada idamlık arabaları [tarihçilerin] eski muhafızları[nı] toplamak için sokaklarda dolanıyor, bir mızrağa geçirilmiş Marx'ın başı da ayak takımınca elden ele gezdiriliyordu".)[dn] Gerçekten de bu alandaki araştırmalarda -yenilikçi araştırmacıların çoğunun makalelerini yayınladığı Past and Present dergisinin okurlarının doğrulayabileceği gibi-, bilhassa 1970'li yıllarda ve esasen, İngiliz ve Amerikan tarihçilerce çarpıcı ilerlemeler kaydedilmiştir.[dn] Öte yandan, bu yeni çalışmaların bir yüzyıla dair tarih-yazımının hurdaya ayrılmasını gerektirdiğini varsaymak yanlış, Devrim aleyhindeki ideolojik kampanyaların bu yeni araştırmalara dayandığını ileri sürmekse daha da yanlış olacaktır. Buradan ortaya çıkan sonuç, gerek eski gerekse yeni tarihçilerin genellikle aynı olgular saydıkları şeylere dair farklı yorumlardır elbette. Başka bir nokta, devrim tarihiyle ilgili olarak çeşitli ve bazen içerikleri birbiriyle çelişen 'revizyonist' versiyonların, Devrim'in tarihsel rolü ve sonuçları bakımından eski versiyonlara kıyasla mutlaka daha iyi kılavuz kaynaklar olmadığıdır. Kaldı ki böyle düşünen revizyonist tarihçilerin sayısı da fazla değildir. Asıl önemlisi, yeni versiyonların bir kısmının şimdiden eskime işaretleri gösterdiğidir, ki yakın bir gelecekte bunlar tamamen eskimiş olacaktır.

Okumakta olduğunuz bu deneme kitabı, eski geleneğin bir savunusu -ve onu açıklayan bir metindir. Yazılma sebeplerinden birisi, eski geleneğe saldıranların bir kısmına duyulan kızgınlıktır. İkinci ve daha önemli bir sebep, bunun, şaşırtıcı derecede ihmal edilmiş bir alana dair olmasıdır: yani, Devrim'in kendisinin değil, nasıl algılanıp nasıl yorumlandığının tarihine ve Devrim'in 19. ve 20. yüzyıllardaki mirasına ışık tutulmasını sağlayacak olmasıdır. Bu alandaki çoğu uzman -ki ben kendimi onlar arasında

saymıyorum- 1789-1799 olaylarına -ya da hangi zaman dilimini devrim dönemi olarak tanımlamayı tercih ediyorlarsa o yıllara-, o dönemden sonra yaşanan gelişmeler üzerinde durmaya gerek görmeyecek derecede fazla yakınlık duymaktadırlar. Yine de şunu baştan söylemek gerekir: Fransız Devrimi son derece olağanüstü olaylardan meydana gelen bir olaydı; ayrıca çok kısa bir süre içerisinde, tıpkı Shakespeare'in, ölümünden sonra Britanya'nın en büyük edebi dehalarından biri haline getirilmesinin Shaksepeare'in tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturması gibi, Devrim'in 19. yüzyılın temelini oluşturması fikrinin Devrim'in tarihinin bir parçası olduğu yolunda bir genel kanaat doğurmuştu. 19. yüzyıl, Fransız Devrimi'ni inceledi, onun üzerine kafa yordu, onu taklit etti, kendisiyle kıyasladı, ondan uzak durmaya çalıştı, onu görmezlikten geldi, yineledi ya da onun daha ötesine geçti. İşte, elinizde tuttuğunuz bu kısa kitabın büyük bölümü, Fransız Devrimi'nin deneyimleriyle derslerinin özümsendiği bu sürece -şüphesiz kimi eksikleriyle birlikte- eğilmektedir. Jakoben geçmişle aralarına mesafe koymaya can atan Fransız liberallerinin Devrim'den bugüne dair çıkarılacak tek bir ders bulunmadığını ilan ettikleri günlerin, Pekin'deki öğrencilerin ya da Moskova'daki Kongre'nin yeni seçilmiş üyelerinin 1789 ile 1989 arasında doğrudan bağ kurdukları günlere tesadüf etmesi, tarihin aydınlatıcı ironilerinden birisidir.

Bununla birlikte, Devrim'in 19. yüzyıldaki algılanışı ve yorumlanışı konusunda çalışan öğrenciler, o yüzyılda ortaya çıkan konsensüs ile modern çağın revizyonist araştırmalarının en azından bir kısmı arasındaki köklü farklılıklardan kesinlikle etkileneceklerdir. Tarihçilerin siyasal ve ideolojik önyargılarını ya da bu konulardaki açık cehaleti ve tahayyül etme eksikliğini göz önünde bulundursak dahi, bu durumun açıklanmaya ihtiyaç gösterdiği gerçeği değişmez. Revizyonist anlayıştaki tarihçiler, Devrim'in gerçekte Fransız tarihinde çok da kayda değer bir farklılık meydana getirmediğini öne sürmeye, daha iyi yönde bir değişim sağladığınıysa kesinlikle reddetmeye eğilimlidirler. Gerçi bence de Fransız Devrimi, kaçınılabilir bir gelişme olması anlamında 'şart değildi', ancak kıyaslanamaz bedellere mal olarak belli -hatta negatif- sonuçlar da doğurdu. Böylesi bir savı 19. yüzyıldaki gözlemcilerin çok azı, tarihçilerininse çok daha azı -bırakın kabul etmeyi- anlayabilirdi. 19. yüzyıl ortalarının o zeki ve bilgili kişilerinin (mesela bir Cobden'in, ya da tarihçi Sybel'in), Devrim'in Fransızların iktisadi büyümesini ciddi ölçülerde arttırdığından, geniş ölçüde ve kendine yeterli bir köylü mülk sahipleri sınıfı yarattığından en ufak bir

kuşku duymamalarını nasıl açıklayacağız?[dn] Güncel araştırmaların büyük kısmını hatmederek ya da güncel çalışmalara göz gezdirerek bu izlenime kapılmak pek mümkün değildir. Ayrıca, o çağda yaşayanların izlenimlerinin ağırlıklı bir etkisi söz konusu olmamasına ve o izlenimler modern dönemin daha ciddi araştırmalarıyla geçersiz kılınmasına rağmen, 19. yüzyıldaki görüşlerin basitçe yanılsamaya dayalı veya yanlış düşüncelerden oluştuğunu iddia etmenin de bir temeli olamaz. Keza, iktisadi buhranların günümüzdeki ölçülerine vurulduğunda, 1870'lerin ortalarından 1890'ların başlarına uzanan dönemin hiçbir anlamıyla -bırakın bir 'Büyük Buhran' olmayı- bir seküler kriz çağını bile temsil etmediğini göstermek oldukça kolaydır, ama yine de hâlâ, iktisadi gerçeklik konusunda güçlü duyargalara sahip insanların bu iddiada ısrar etmelerinin sebebini açıklamış sayılmayız. Toparlarsak: Eski ile yeni görüşler arasındaki -bazen çok fazla açılan- ayrılığı nasıl izah edebiliriz?

Bu ayrılığın nasıl ortaya çıkmış olabileceğini izah etmekte ilkin bir örneğin yardımına başvurabiliriz. Bugün iktisat tarihçileri arasında, 1780 ile 1840 yılları arasındaki dönemde -bırakın başka ülkelerin ekonomilerini- Britanya ekonomisini dahi bir 'sanayi devrimi'nden geçmiş olarak düşünmek hiçbir şekilde itibar görmemektedir (bu eğilimin sebebi, büyük biyometrici Karl Pearson'a, "Şimdiye kadar hiçbir büyük toplumsal -ve herhangi bir sınıf ya da zümreye kalıcı yararlar sağlayan- toplumsal inşa bir devrimle gerçekleşmemiştir," diyerek süreksizliği reddettiren ideolojik gerekçelerden ziyade; iktisadi büyümedeki değişikliklerin ve ekonomide meydana gelen köklü dönüşümün, hatta ekonomideki nicel artışın, bizim gözümüze böyle bir tanımı haklı gösterecek derecede büyük ya da ani gelmeyecek olmasıdır). Aslında, kandtatif tarihçiler arasında yapılan tartışmalara bakıp, bunun bir 'devrim' olmadığını göstermek kolaydır.

Öyleyse, 1820'lerde gerek Britanya gerek Fransa'da sanayi devrimi teriminin -yeni bir kavram olan sanayi için yakın zamanda türetilen tamamlayıcı sözcüklerle birlikte-sözcük dağarcığına girişini, dolayısıyla bu terimin daha o zamandan toplumsal sorunlar üzerine yazan yazarlar arasında "hiçbir izahat gerektirmeyecek kadar yaygın kullanıma sokulan bir terime dönüşmesi"ni nasıl açıklayabiliriz?[dn] Dahası, o devirde aralarında teknoloji ve imalatçılarla hayli pratik tecrübesi de bulunan zeki ve bilgili insanların, toplumun sanayi vasıtasıyla baştan aşağı dönüşmesini (umutla, korkuyla, ya da belli bir tatmin duygusuyla) öngördükleri apaçık ortadadır:

Muhafazakâr kanattan Robert Southey ile Waterloo'dan bile önce sosyalist bir imalatçı olan Robert Owen, Karl Marx ile onun 'kara koyun'u Doktor Andrew Ure, Frederick Engels ile bilimci Charles Babbage bu insanlar arasındadır. Bu çağdaş gözlemcilerin, etkileyici yenilikçi gelişmeler olan buhar makineleriyle fabrika sisteminin değerini fark etmekle, ya da Manchester veya Merthyr gibi yerlerin bütün Kıta'dan ziyaretçi çekecek denli yüksek sosyal statüye sahip olduklarını göstermekle kalmadıkları, her şey bir yana, bu gelişmelerin somutlaştırdığı devrimin sınırsız potansiyelinden ve doğru bir şekilde öngördükleri dönüşümün hızından derinden etkilendikleri besbellidir. Kısacası, gerek şüpheci tarihçiler gerekse kâhince öngörülerde bulunan çağın önde gelen bazı simaları, gerçekliğin farklı yönlerine yoğunlaşmış durumdaydılar. Bir taraf 1830 ile 1980'ler arasındaki mesafeye parmak basarken, diğer taraf, er ya da geç tarihin kıyısına sürüklenecek olan geçmişin kalıntıları olarak gördüğü şeylerden ziyade yeni ve dinamik saydığı şeyleri vurgulamaktaydı.'

Çağdaş gözlemciler ile Fransız Devrimi'ne yorumlar getiren Napoleon-sonrası devrin kalemşörleri arasında olduğu gibi, onların izinden giden tarihçiler ile bugünün revizyonistleri arasında da benzer bir farklılık gözlenmektedir. Fakat şu soru hâlâ cevapsızdır: 19. yüzyıl tarihçisinin gözünde bu eğilimlerin hangisi daha faydalıdır? İşte bu noktaya biraz şüpheyle yaklaşılabilir. Marx ve Engels'in niçin 1847'de, burjuva toplumunun, sanayi devriminin çocuğu olan proletaryanın devrimiyle yıkılacağını öngören bir Komünist Manifesto yazdıklarına; 1840'lı yıllarda 'komünizm hayaleti'nin niçin çok sayıda gözlemcinin başı üzerinde dolandığına; 1848 Devrimi'nden sonra niçin devrimci işçilerin temsilcilerinin Fransa'daki Geçici Hükümet'e alındıklarına ve politikacıların kısa bir süre için yeni cumhuriyetin bayrağının kırmızı mı yoksa üç renkli mi olması gerektiğini gündemlerine aldıklarına açıklama getirmeyi dilediğimizi farz edelim. Bize sadece, Batı Avrupa'nın gerçekliğinin radikal çevrelere göründüğünden nasıl çok daha farklı bir düzlemde seyrettiğini anlatan tarihin kimseye bir yararı dokunmaz. Böyle bir tarih bize yalnızca açık olan şey; yani, sosyal devrimcilerin bile çok geçmeden fark edecekleri gibi, 1848'de kapitalizmin miadını kesinlikle doldurmamış, sadece rahvan adımlarla ilerlemekte olduğunu anlatır. Burada açıklanması gereken nokta, sanayi kapitalizmi nicel olarak cılız bir gelişme gösterdiği halde, Fransa'da -ve herhalde her yerde- siyasetin burjuva müteşebbisler ile ücretli işçiler arasındaki bir sınıf mücadelesi etrafında döndüğü, ya da komünizmin

kendisini nasıl burjuva toplumuna bir tehdit sayabildiği ya da toplumda böyle bir korkunun taşındığı fikrinin, herhangi biri tarafından ciddiye alınabildiğidir. Oysa bu tür fikirler ortalıkta dolaşıyordu ve üstelik bu fikirleri savunanlar sadece bir avuç genç asabiden ibaret değildi.

Kökleri çağın bağlamına (toplumsal ve siyasal bağlamın yanı sıra entelektüel bağlama; hem analitik hem de varoluşsal ortama) uzanan tarihsel bir yorumda bulunmak, geçmiş hakkında sorular ortaya atmaya istekli tarihçilerin gözünde vazgeçilmez bir önem taşır. Arşivlere ve denkleme bakarak 1780'ler ile 1830'lar arasındaki dönemde çok fazla bir şeyin değişmediğini göstermek doğru olabilir de olmayabilir de, ancak, o dönemde insanların kendilerini bir devrim çağında yaşamış ya da yaşamakta olarak gördüklerini -bütün kıtayı sarsmış ve sarsmaya devam eden bir köklü dönüşüm sürecinden geçtiklerini ya da hâlâ geçmekte olduklarını düşündüklerini- kavrayana kadar, 1789'dan sonraki dünya tarihi hakkında hiçbir şey anlamış sayılmayacağız. Hepimiz kaçınılmaz olarak, geçmişe bakarken kendi çağımızın tarihini kâğıda aktarıyoruz ve bir ölçüde, günümüzün savaşlarına eski dönemlerin kostümlerini giydiriyoruz. Zaten yalnızca kendi çağlarının tarihlerini kâğıda aktaranlar, geçmişi ve geçmişten neler çıktığını anlayamazlar; bu tür eğilimlerin varacağı yer, kişilerin niyetlerinden bağımsız alarak, hem geçmişin hem bugünün çarpıtılması dahi olabilir.

Elinizdeki bu kitap, -Britanyalı tarihçi J. Holland Rose'un nitelemesiyle- "bütün tarih boyunca görülmüş en korkunç ve devasa önem taşıyan olaylar dizisini... 19. yüzyıl tarihinin gerçek başlangıç noktasını" anlamak istiyorsak, 1789'dan sonra geçen iki yüz yılın görmezlikten gelinemeyeceği inancıyla kaleme alındı. Keza, Fransız Devrimi'nin insanlık ve insanlık tarihi üzerindeki etkisinin hayırlı olduğu görüşünü kendim de paylaşmama rağmen, siyasal yargının analizden daha az önemli olduğu inancıyla yazıldı. Hem zaten, Danimarkalı büyük edebiyat eleştirmeni Georg Brandes'in Hippolyte Taine'nin Origins of Contemporary France başlıklı eserinde Devrim'e yönelttiği ateşli saldırısında vurguladığı üzere, bir depreme karşı bir vaazın ne hükmü olabilir? Ya da bir vaaz, sarsıcı bir depremin gücünü ne kadar fazla arttırabilir?

E.J. Hobsbawm

Santa Monica ve Londra, 1989

BİR ORTA SINIF DEVRİMİ

Bu kitabın konusu "İki Yüzyıl Sonra Fransız Devrimi'ne Bakış"tır. Geriye, ileriye, ya da başka bir yöne bakmak, daima (zaman, mekân, zihinsel tutum ya da başka bir öznel perspektif temelinde) bir bakış açısı içerir. Elinizde tutmakta olduğunuz bu kitabı yazarken Santa Monica'yı gören penceremden dışarı baktığımda gözüme çarpan şeyler fazlasıyla gerçektir. Gördüğüm bu binaları, palmiye ağaçlarını, altı kat altımdaki park yerini ben yaratmadım; sisler arasında zorlukla görülebilen, şu ötelerdeki tepeler de benim eserim değil. Bu kapsamıyla, bütün gerçekliği salt zihinsel bir kurgu sayan ve daha ötesinin analiz marifetiyle kavranamayacağını iddia eden teorisyenler yanılıyorlar; daha en başta bunu söylemiş olmakla, direğe kendi kavramsal renklerimi taşıyan bir bayrak çekmiş oluyorum aslında. Bizim üzerine yazdığımız tarih, eğer kurmacadan ayırt edilemez bir şey olsaydı, tarihçilik mesleğine hiç yer kalmazdı ve benim gibi insanlar da hayatlarını boşa harcamış olurlardı. Bununla beraber, kendi penceremden dışarıyı süzdüğümde ya da bugünden geçmişe bakmak istediğimde gördüğüm şey, yalnızca karşımda ya da mazide duran gerçeklik değildir; bu şekilde bakılıp görülen şeyler içinde son derece özgül bir seçmecilik öğesine de pay ayırmak gerekir. Dolayısıyla, bulunduğum yerin açısıyla ve belirli koşullarda dışarıya veya geçmişe baktığımda ne görebileceğimi fiziksel durum belirler (yani, şu önümdeki binanın öbür tarafına geçmeden Los Angeles istikametine giden yolları göremediğim gibi, hava iyileşene kadar şu ilerideki tepelerin de çoğunu göremem), ama zaten benim ilgilendiğim şey 'bakmak'tır. Baktığım yerdeki nesnel olarak gözlenebilir sonsuz sayıda şeyler içinde ben aslında sadece çok sınırlı bir kesiti, seçtiğim bir bölümü gözlüyorum. Şüphesiz ki, aynı pencereden tam olarak aynı manzaraya başka bir zaman bakmış olsaydım, kendimi, dikkatimi o manzaranın farklı yönlerine, farklı seçtiğim bir bölümüne yöneltmiş olarak bulabilirdim. Yine de, her öğenin aynen olduğu gibi durduğu herhangi bir zamanda bu pencereden dışarıya bakan benim ya da bir başkasının, manzaranın bazı gözden kaçmaz özelliklerini (sözgelimi, on sekiz katlı bir binanın geniş düz taraçasının bir tarafından çıkan kilisenin ince çan

kulesinin üstünü, yine düz çatının arkasında kalan kübik kuleyi) görmemesi, hatta fark etmemesi neredeyse akla sığmayacak bir durumdur.

Şimdi burada, bir manzaraya bakmak ile geçmişin bir kesitine bakmak arasındaki bu analojiyle daha fazla oyalanacak değilim. Zaten her koşulda, bu sayfalar boyunca işaret etmeye çalıştığım noktalara geri dönmek durumunda kalacağım. İleride göreceğimiz üzere, 1789'un üzerinden iki yüz yıl geçtikten sonra insanların geriye baktıklarında Fransız Devrimi'nde görüp okudukları ana hatlar, büyük oranda siyasal ve ideolojik sebeplerden dolayı, çok müthiş farklılıklar gösteriyor. Yine de Fransız Devrimi söz konusu olduğunda, üzerinde genel bir görüş birliği içinde olunan iki noktanın varlığından söz edebiliriz. Bunlardan birincisi, insanların ona baktıkları zaman gördükleri manzaranın genel şeklidir. Devrim'in kökenlerine dair ne tür teoriler revaçta olursa olsun, hepimizin hemfikir olduğu yan, 1788'de Etats-Generaux'nun[dn] toplanmaya çağrılmasına yol açacak şekilde, eski monarşinin 1614 yılından beri ilk defa büyük bir krize sürüklendiğidir. Devrim'in meydana geldiği süreçte belli başlı siyasal yol işaretleri, ilk kez tanımlandıkları dönemden beri hep aynı kalmışlardır ve bunları şöyle sıralayabiliriz: Eski rejimi sona erdiren gelişmelerle, 14 Temmuz'da kraliyet hapishanesi Bastille'in zaptedilmesiyle birlikte, 14 Temmuz'da Etats-Generaux'nun, daha doğrusu tiers etat'nın Ulusal Meclis'e dönüşmesi; 4 Ağustos 1789'da soyluların feodal haklarından vazgeçmeleri; Haklar Bildirgesi; Ulusal Meclis'in, 1789 ile 1791 arasında idari yapı ile ülkenin örgütlenmesini devrimcileştiren, o arada dünyaya metrik sistemi kazandıran ve liberal bir anayasal monarşi olan, modern Fransa'nın neredeyse yirmi ayrı anayasasının ilkinin taslağını hazırlayan Kurucu Meclis'e dönüşmesi. 1791'den sonra Devrim'in iki kat radikalleşmesiyle sonuçlanan ve 1792'de, devrim Fransa'sı ile devrim-karşıtı yabancı güçler ve ülke içindeki karşı-devrimci ayaklanmaların koalisyonu arasında savaşın patlak vermesine yol açan olaylar. İşte bu belli başlı dönüm noktaları konusunda da aynı şekilde genel bir fikir ayrılığı söz konusu değildir. Bu dönem, neredeyse kesintisiz olarak 1815'e kadar devam etmiştir. Ayrıca, 1792'de, monarşiyi kaldırıp, hafif bir gecikmeyle yeni bir takvimin simgelediği Cumhuriyeti tesis eden (insanlık tarihinde yeni, tamamen devrimci bir çağı başlatan) İkinci Ağustos Devrimi'nin zemini hazırlanmıştır. Resmen 1 yılından başlayan bu takvim, eski haftaları kaldırıyor, tarih öğrencilerine hem büyük başağrısı çıkarıyor, hem de aylara

verilen yeni isimlerden dolayı faydalı ipuçları sunuyordu. (Yeni çağ ve bu çağın takviminin ömrü sadece on iki yıl sürmüştür.)

1792'den 1794'e kadar süren radikal devrim dönemi ile özellikle, 1793-1794 'Terör'ü olarak da bilinen Jakoben Cumhuriyeti dönemi (hakkındaki görüş farklılıklarının en keskin çizgilerle birbirinden ayrıldığı Terör Dönemi'ne, Devrim'in önderlerinden Robespierre'in tutuklanması ve idam edilmesiyle son veren ünlü 9. Thermidor[dn] gibi) daha da evrensel düzeyde tanınan bir dönemeci oluştururlar.

Sonraki beş yıla damgasını basan ılımlı liberalizm ve rüşvet rejimi, yeterli siyasal destekten ya da istikrar koşullarını tesis etme becerisinden yoksun kalınca, onun yerini -yine herkesin kabul ettiği üzere- 1799'da, başarılı bir eski-radikal genç general olan Napoleon Bonaparte'ın darbesi sonucunda, modern tarihteki birçok örneğinin ilki olan ve kendini gizlemeye hiç niyetlenmeyen askeri diktatörlük rejimiyle, ünlü 18 Brumaire [dn] almıştır. Yine ileride göreceğimiz üzere, Napoleon rejiminin 19. yüzyılın ilk yarısında -her koşulda Napoleon kendini imparator ilan edene kadar- yeni devrimci toplumun kurumsallaşmış örneği olarak görülmesi çok yaygın bir eğilimdi; nitekim çoğu modern tarihçi Fransız Devrimi'ni tam bu aşamada bitiriyordu. Bu noktada, Beethoven'in, bir Cumhuriyet'in başı olarak ülkeyi idare etmekten geri adım attığı ana kadar "Eroica" senfonisini Napoleon'a ithaf etmekten vazgeçmediğini hatırlayabiliriz. Tekrarlarsak, olayların esas dizilişi, Devrim'in doğası ve o zamanların dönemselleştirilmesi konusunda herhangi bir tartışma yoktur. Devrim'e ve onun dönüm noktalarına dair hangi tali noktalarda görüş ayrılıklarımız bulunursa bulunsun, tarihsel manzara içinde aynı yol işaretlerini gördüğümüz sürece hepimiz aynı şeyden söz ediyoruz demektir. (Tarihte bu durum her zaman yaşanmaz.) 9 Thermidor'dan bahseden ve Fransız Devrimi'ne azıcık olsun ilgi duyan herkes, bu tarihle neyi kastettiğimizi bilir: Robespierre'in düşüşü ve idamı, Devrim'in en radikal evresinin sona ermesi.

Fransız Devrimi hakkında -en azından çok yakın dönemlere değin- genel kabul gören şu minvaldeki ikinci anlayış bazı açılardan daha önemlidir: Devrim, bütün modern dünyanın tarihinde -her birimiz şahsen onun önemine ne ölçüde inanıyor olursak olalım- derin dönüşümlere yol açmış, benzeri görülmedik derecede önemli bir epizoddu. Bu noktada Holland

Rose'dan yaptığımız alıntıyı hatırlatmak yerinde olacak: "bütün tarih boyunca görülmüş en korkunç ve devasa önem taşıyan olaylar dizisi... 19. yüzyıl tarihinin gerçek başlangıç noktası; Avrupa Kıtası'nın siyasal ve -dahası- toplumsal hayatını derinden etkileyen o büyük altüst oluş."[1] Yine, 1848'in bir Alman liberal tarihçisinin (Karl von Rotteck'in) deyişiyle: "Dünya tarihinde Fransız Devrimi'nden daha büyük hiçbir olay; daha doğrusu, tarihte o büyüklüğe erişen başka hiçbir olay olmadı."[2] Gerçi başka tarihçiler değerlendirmelerinde onun kadar uç noktaya varmıyorlar; daha kontrollü bir ifadeyle, Fransız Devrimi'nin, M.S. 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra görülen en önemli tarihsel olay olduğunu düşünüyorlardı. Daha Hıristiyan ya da -Almanlar arasında- daha yurtsever tarihçilerden bazılarıysa, Haçlı Seferleri ile Alman Reformasyonu'nu onunla kıyaslanabilir olaylar olarak görmekteydiler, ancak İslamiyet'in kuruluşu, Ortaçağ Papalığı'nın reformları ve Haçlı Seferleri gibi alternatif olayları değerlendiren Rotteck bunların hiçbirine aynı önemi atfetmeyecekti. Rotteck'e göre, dünyayı aynı ölçüde değiştiren benzer nitelikte olaylar olarak sadece Hıristiyanlık ile yazının ve baskının icadı sayılabilirdi (üstelik bu olayların hepsi de dünyayı ancak tedricen değiştirebilmişlerdi). Oysa Fransız Devrimi "ani ve karşı konmaz bir güçle, doğurduğu kıtayı şiddetle sarsmıştı. Ayrıca, yıldırımlarını başka kıtalara yağdırmıştı. Devrim'in gerçekleşmesinden itibaren dünya tarihinin sahnesini kaplayan hemen hemen tek olaydı."[3]

Bu yüzden, 19. yüzyıldaki insanların, en azından onların mürekkep yalamış kesiminin, Fransız Devrimi'ni son derece büyük bir olay; büyüklüğü, ölçeği ve etkisi bakımından benzeri görülmemiş kapsamda bir olay ya da olaylar dizisi saymış olduklarını peşinen kabul edelim. Çağdaşlarının bu görüşlerinin tartışmasız bulunmasının sebebi, bence, gözlemcilerin gözünde de açık olduğu üzere, birincisi, bu devrimin muazzam boyutlu tarihsel sonuçlar doğurmuş olması, ikincisi de, 1789'da Fransa'da -ve Fransa aracılığıyla Avrupa'da, hatta kıtanın da ötesinde-meydana gelmiş olan dönüşümün özellikle dramatik ve görkemli bir nitelik taşımasıydı. 1830'larda devrimin erken, tutkulu ve son derece renkli bir tarihini kaleme almış olan Thomas Carlyle'ye göre, Fransız Devrimi bir anlamıyla sadece Avrupa'ya özgü bir devrim değildi (Carlyle onu Çartizm'in önceli sayıyordu), aynı zamanda 19. yüzyılın büyük şiiriydi: Antik Yunan'ın mitleri ve destanlarının -bir Sofokles, ya da bir Homeros eliyle değil, bizzat

hayatın kendisi tarafından yazılmış- gerçek hayattaki eşdeğeri.[4] Bu, terörün tarihiydi; daha doğrusu, bizim katliam ölçülerimize göre ölü sayısı az -belki birkaç on bin- olmasına rağmen, yaygın olarak hâlâ Terör Dönemi diye bilinen 1793-1794 Jakoben Cumhuriyeti'nin. Örneğin, peşi sıra Britanya'da, Barones Orczy'nin The Scarlet Pimpernel'ı gibi edebi taklitlerinin çıktığı Carlyle'nin eserinin ve Dickens'ın (Carlyle'den esinlenmiş) İki Şehrin Hikâyesi'nin sayesinde, halkın bilincine kazınmış en yakın Devrim resmi bu şekildeydi: giyotin bıçaklarının gümlemesi, karşı-devrimcilerin kafalarının kesilişini oldukları yerde kayıtsızca seyrederken örgü örmeye devam eden sans-culottes[dn] kadınlar. Yurdunda yaşamayan bir Britanyalı tarihçinin İngilizce pazarı için düşünülerek kaleme alınmış 1989 tarihli çok-satarı olan Simon Schama'nın Citizens'ı (Yurttaşlar), halkın zihninde bu imgenin hâlâ bütün canlılığıyla durduğunu ortaya koymuştur.

Devrim'in tarihi bir kahramanlık ve büyük eylemler tarihi; bütün Avrupa'yı fetheden, bütün kıtayı ve etrafındaki denizleri neredeyse çeyrek yüzyıl kesintisiz süren savaşlara sokan yirmili yaşlarındaki generallerin komutasındaki üniformaları yırtık pırtık askerlerin tarihiydi. Bu devrim efsanevi kahramanlar ve hainler doğurmuştu: Robespierre, Saint-Just, Danton, Napoleon. Entelektüellerin gözünde de bu devrim, son derece özlü bir berraklığa ve kuvvete dayalı metinler ortaya çıkartmıştı. Kısacası, Devrim'e başka hangi gözlerle bakılmış olursa olsun, o muazzam derecede görkemli, seyri harikulade güçleri ayağa kaldıran bir olaydı.

Gelgelelim, Devrim'in 19. yüzyılda, hatta 20. yüzyılda yaşamış olup da geçmişe bakanlar üzerindeki büyük etkisi, edebi değil siyasal nitelikte, daha genel olarak da ideolojik nitelikte bir etkiydi. Dolayısıyla ben de burada, bu geçmişe bakılarak yapılan analizin üç yönünü ele alacağım. Birincisi, Fransız Devrimi'ne bir burjuva devrimi olarak, hatta daha çarpıcısı, burjuva devrimlerinin prototipi gözüyle bakacağım. İkincisi ve buna bağlı olarak, Devrim'i daha sonraki devrimlerin, özellikle toplumsal devrimlerin veya bu tür devrimleri gerçekleştirmek isteyenlerin bir modeli sayacağım. Son olarak, Fransız Devrimi'nin 100. ve 200. yıldönümü kutlamalarının yapıldığı dönemler arasında siyasal tutumlarda gözlenen değişiklikleri ve bu değişik tutumların Devrim'in tarihini yazmış ve yazmaya devam eden araştırmacılar üzerindeki etkilerini değerlendireceğim.

Günümüzde Fransız Devrimi'ni bir 'burjuva devrimi' olarak görmek hem sıradan bir değerlendirmedir; hem de, birçok üstün tarihçi bu Devrim yorumunu çürütülmüş ve savunulamaz bulmaktadırlar. Dolayısıyla, Devrim tarihinin ilk ciddi öğrencilerinin (yani, 1789'dan 1815'e kadar geçen dönemi bizzat içinde yaşamış olanların) Devrim'i tam da bu gözle değerlendirdiklerini göstermekte hiç güçlük çekmeyeceğime inanmama rağmen, ilkin 1950'lerin ortalarında Londra Üniversitesi'nden merhum Alfred Cobban'ın başlattığı revizyonist tarih anlayışının Devrim'e dair şu an içinde bulunduğu aşama hakkında önceden birkaç saptamada bulunmak zorundayım. Bu revizyonist çizgi, 1970'de, François Furet ile Denis Richet devrim tarihine ilişkin (Sorbonne kürsüsünden öğretilen -ki zaten bir yüz yıl kadar önce bu amaçla kurulmuş olan kürsüde anlatılan) yerleşik görüşleri eleştirmeye başladıktan sonra topyekûn bir saldırıya dönüşmüştü.[5] Kitabın son bölümündeyse, Devrim'i ve Cumhuriyet'i savunan öğretim mensuplarının genel bir panoramasını çıkarmaya döneceğim. Bu noktada, revizyonist görüşlerin saldırısının öncelikli olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki yirmi yıllık dönemlerde formüle edildiği şekliyle Devrim'in Marksist bir yorumu (daha doğru ifadeyle, ana Marksist yorumu) diye bilinen çizgiyi hedef aldığını kaydetmek yerinde olacaktır. Marksist yorum diye bilinen çizginin Marx'ın Fransız Devrimi'ne dair kendi yorumuyla örtüşüp örtüşmediği burada görece önemsiz bir sorundur (özellikle önemsizdir, zira, Marx ve Engels'in bu konudaki görüşlerine dair en eksiksiz araştırmalar, onların Devrim'e yaklaşımlarının -asla sistematik bir dille formüle edilmemiş olması bir tarafa- bazen tutarsız, bütünlükten yoksun olduğunu da ortaya koymuş durumdadır).

Yine de, aynı araştırmacıların gözünde, Marx ve Engels'in Eserler'ini oluşturan 38 büyük cildin içinde bir burjuva devrimi (bürgerliche devrimi) anlayışının ancak on-on beş defa geçmesi kaydetmeye değer bir olgudur.[6]

İtiraz edilen görüş, Fransız 18. yüzyılını, yükselen bir kapitalist burjuvazi ile yerleşik bir egemen sınıf olan feodal aristokratlar arasında bir sınıf mücadelesi olarak gören (bir sınıf olarak kendinin bilincindeki bu yükselen burjuvazinin, toplumda egemen güç olarak feodal aristokrasiyi alt edip onun yerine geçmeye çalıştığını savunan) anlayıştır. Bu görüşle, Devrim, yükselen burjuvazinin zaferi; ayrıca, feodal aristokratik toplumu sona erdiren ve onun yerine 19. yüzyıl burjuva kapitalist toplumunu başlatan tarihsel mekanizmayı temsil etmektedir; kaldı ki, başka türlü Marx'ın,

kapitalizmi devirmeye yazgılı saydığı proleter devriminden bahsederken, 'eski toplumun kabuğu' diye nitelediği zırhın yırtılıp atılması mümkün olamazdı. Özetle, revizyonist tarih görüşü, bu çizgiyi, Fransız Devrimi'ni özünde gerçekleşmesi zorunlu olan bir toplumsal devrim, modern toplumun tarihsel gelişimi sürecinde temel ve kaçınılmaz bir adım olarak gören, iktidarın bir sınıftan öbürüne devredildiğini savunan anlayışı eleştiriyordu (ve halen eleştirmeye devam etmektedir).

Bir önceki cümlenin kapsamındaki bir görüşün yaygın biçimde savunulmakta olduğundan -üstelik bu tür bir savunun Marksistlerle sınırlı kalmadığından- kimse şüphe edemez. Fakat vurgulanması gereken başka bir nokta, söz konusu geleneğe uygun değerlendirmelerde bulunan büyük tarih uzmanlarının yaklaşımlarının bu derece basit bir modele indirgenemeyeceğidir. Dahası, kitabımın son bölümünde tartışacağım sebeplerden dolayı, 1900 ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde devrimin tarih-yazımına ilişkin ortodoks geleneğin kendini Marksist geleneğe yaklaşmış bulması bu durumu değiştirmese de, bu model bilhassa Marksistlere özgü bir model değildir. Gerçi böylesi bir modelin Marksistlere uygun düşmesinin sebepleri açıkça ortadadır. Her şey bir yana bu devrim, proletaryanın gelecekteki zaferine emsal oluşturacak bir burjuva devrimiydi. İşçiler, devirmeye yazgılı oldukları eski toplum içinde doğmuş ve karşı konmaz güce ulaşmış olan başka bir sınıftı. İşçilerin zaferi de kaçınılmaz olarak devrim yoluyla gerçekleşecekti; burjuva toplumu kendisini önceleyen ve kendisinin devirdiği feodal toplum karşısında hangi konumdaysa, yeni sosyalist toplum da insan toplumunun gelişiminin bir sonraki ve daha yüksek aşaması olacaktı. Komünist çağda bu yaklaşım, Marksistlere daha da uygun düşmekteydi, çünkü devrimden başka hiçbir mekanizmanın, toplumu hızla ve temelden dönüştüren şeyi eyeceği öngörüsünü içinde barındırıyordu.

Burada, bu anlayışı, 18. yüzyıl sonu Fransa'sında meydana gelen olayların anlatımı olarak savunulamaz gösteren argümanları özetlememe gerek yok. Sadece, 1789'da ekonomik gücün yeni gerçekliklerini temsil eden, kendinin bilincinde bir burjuva sınıfının devletin ve toplumun kaderini kendi eline almaya hazırlandığını kabul edelim, yeter; 1780'lerde böyle bir sınıfın varlığının tanındığından söz edilebildiği ölçüde, bu sınıfın amacı bir toplumsal devrim gerçekleştirmek değil, ancak, krallığın kurumlarında reform yapmak olabilirdi; keza o onyılda, bir sınai kapitalist

ekonominin sistematik bir şekilde inşasının tahayyül edilmesi bahis konusu olamazdı. Yine de şunu eklemek gerekir ki, 1789'da burjuvalar ile soyluların birbirlerine karşı üstünlük kurma mücadelesi veren ayrı ve birbirleriyle uzlaşmaz sınıflar olmadıklarını göstermek, burjuva devrimi problemini ortadan kaldırmaz. Sözgelimi, Fransa'daki revizyonist görüşlü tarihçilerin de geniş biçimde başvurup yararlandıkları "Soylular, Burjuvalar ve Fransız Devrimi'nin Kökenleri" adlı çalışmanın sahibi Colin Lucas'tan bir alıntı yapacak olursak:

> *Şayet 1789'da birbirinden ayrı ve çıkarları birbirleriyle uzlaşmaz sınıflar bulunmuyor olsaydı, bu durumda, 1788-1789'da soylu-olmayan diye nitelenebilecek grupların niçin, soylu diye nitelenebilecek gruplarla savaştıklarını, böylece 19. yüzyıl burjuvazisinin siyasal sisteminin temellerini atmış olduklarını; ayrıca, soylu-olmayan diye nitelenebilecek bu grupların 1789'da niçin ayrıcalıklara sahip olanları ortadan kaldırdıklarını, bu suretle 18. yüzyıl Fransız toplumunun formel örgütlenmesini yıkıp, 19. yüzyılın sosyo-ekonomisinin gelişiminin onun içerisinde serpilip boy atabileceği bir yapıyı hazırladıklarını sağlam gerekçelerle izah eden açıklamalarda bulunmamız gerekirdi.*[7].

Başka bir deyişle, Fransız Devrimi'nin niçin -hiçbir kesim öyle bir niyet taşımamış olsa dahi- bir burjuva devrimi olduğunu hepimiz iyi anlayıp kavramak zorundayız.

Bu, Fransız Devrimi'ni ilk defa bir toplumsal devrim, bir sınıf mücadelesi ve Napoleon'un nihai yenilgisini hemen izleyen yıllarda feodalizme karşı burjuvazinin zaferi olarak görenleri pek kaygılandırmamış olan bir problemdir. O insanların kendileri ılımlı liberallerdi ve sınıf bilinçli burjuvalardan farklı olarak, eski aristokrasiye ait olan de Tocqueville gibi tuhaf ılımlıları liberal saymazlardı. Aslında, kendisinin de açıkça teslim ettiği üzere, Marx'ın tarihte sınıf mücadelesi terimini almış olduğu insanlar bunlardı.[8] Yine bu insanlar, esas olarak kendi devirlerinin tarihçileriydi. Napoleon Saint Helena adasına gönderildiğinde François Guizot yirmi sekiz, Augustin Thierry yirmi, Adolphe Thiers ile F.A. Mignet on dokuz, Victor Cousin yirmi üç yaşındaydı. Devrim'in "dans les moeurs de la classe moyenne" ("orta sınıf davranış kalıplarına uygun biçimde") olayın kendisinden önce gerçekleştiğini gören ve orta sınıflar seküler bir temelde

yükselişe geçerken, toprağın yerini sermayenin alacağı fikrini 1815'te yazarak dile getiren P.L. Roederer, 1754'te doğmuş ve Devrim'de bizzat etkin bir rol oynamıştı.[9] Roederer, giyotine kurban gitmiş bir ılımlı olan, fakat ölümü beklerken kaleme aldığı "Fransız Devrimi'ne Giriş" adlı metninde benzer bir çizgiyi savunmuş olan Antoine Barnave'dan biraz daha yaşlıydı. Jaures, sosyalist bakışla yazdığı *Fransız Devrimi'nin Tarihi*'nde Barnave'ın eserine, sosyalist sınıfın yorumunun temeli değerini biçmişti. Fransız Devrimi üzerine kalem oynatmış bulunan bu insanlar, kendilerinin bizzat içinde yaşadıkları, ayrıca anne babaları, öğretmenleri ve dostlarının ilk elden tanıklık ettikleri bu büyük olay hakkında bir yargı oluşturuyorlardı. 1820'lerin başlarında tarihi yazmaya koyulduklarında açıkça yaptıkları şey, yakın dönemlerin bir Fransız metninden aktaracak olursam, "Fransız orta sınıfların destanını yüceltmek"ti.[10]

Marx'ın gözünde olduğu gibi Guizot ve Thierry için de bu destan, Devrim'den çok önce (aslında, Ortaçağ şehir burgher'lerinin feodal lordlardan özerkliklerini kazanmaları ve bu suretle, modern sınıf halini alacak olan katmanın çekirdeğini oluşturmalarıyla) başlamıştı.

> *Burjuvazi, usulleri ve ahlâkı sivil eşitlik ve bağımsız emekle oluşan yeni bir ulus olarak, artık soylular ile serfler arasından yükselip, erken feodalizmin oluşturduğu toplumsal ikiliği ebediyen yıkmış durumdadır. Burjuvazinin yenilik, etkinlik içgüdüsü ile biriktirdiği sermaye [vurgu eklenmiştir], toprağın mülkiyetini elinde bulunduran kesimlerin gücüne karşı bin yolla tepki gösteren bir kuvveti oluşturuyordu.*[11]

"Tiers etat'ın kesintisiz yükselişi, bizim tarihimizin belirleyici gerçeği ve yasasıdır," diye düşünmekteydi Thierry. Bu sınıfın tarihsel yükselişi ve iktidara uzanışı Devrim'le, hatta daha bir vurguyla, Thierry'nin "12. yüzyıldan beri bütün yüzyılların mukadder sonu"[12] saydığı 1830 Devrimi'yle ortaya çıkmış ve teyit edilmişti.

Şaşırtıcı derecede ilginç bir tarihçi olan ve 1830-1848 döneminin, işlevinin bilincinde olan burjuva rejiminde Fransa'nın başbakanlığını üstlenmiş bulunan François Guizot daha da kesin ifadelerle kendi yorumunu ortaya koymaktaydı. Orta Çağlar'da yerel birimlerdeki burgher'lerin

bağlarından kurtulmuş olarak biraraya gelmeleri "yeni ve genel bir sınıf yaratmıştı". Öyle ki, bu burgher'ler arasında bir bağ bulunmamasına ve burgher'lerin bir sınıf olarak ortak ve kamusal bir varoluşlarından söz edilememesine rağmen, "ülkenin her köşesinde aynı konuma bağlanmış, aynı çıkarlara sahip olan ve aynı hayat tarzını [usulleri] sürdüren insanlar, süreç içerisinde burjuvaziyi doğuracak olan bazı ortak bağları, belirli bir birliği kuramamazlık edemezdi. Büyük bir toplumsal sınıfın -burjuvazinin- oluşması, burgher'lerin yerel düzeylerde söz sahibi olma haklarını elde etmelerinin zorunlu sonucuydu."[13] Üstelik yalnızca bununla sınırlı kalmıyordu; Ortaçağ komünlerinin kurtuluşu da sınıf mücadelesinin, "modern tarihi kaplayan o mücadele"nin yolunu döşemişti: "Modern Avrupa, toplumun farklı sınıflarının birbirleriyle mücadelelerinde doğmuştur."[14] Bununla beraber, yeni olan ve gün geçtikçe gelişme kaydeden burjuvaziyi sınırlayan şey, Gramsci'nin deyişiyle, burjuvazinin tâbi konumu, Guizot'nun deyişiyle ise, "burjuvazinin ruhunda taşıdığı muazzam ürkeklik, tevazuluk, kendi ülkesinin yönetimi konusunda ileri sürdüğü taleplerin aşırı ılımlılığı ve bu taleplerin kolayca karşılanabilmesi"ydi.[15] Kısacası, burjuvazi bir yönetici sınıf olarak henüz kozlarını dayatamayacak, Guizot'nun bakışıyla, "nüfuz elde etme, reformlar gerçekleştirme, yönetme özlemlerini yansıtan gerçek siyasal gücü"nü sergileyemeyecek ölçüde zayıftı.[16] Fakat peşinin kovalanması gereken talepler de bunlardı. 1829'da, kısa süre sonra gerçek bir burjuva devrimiyle alaşağı edilecek olan X. Charles'ın gerici hükümetinde, bir üniversite kürsüsünden daha açık bir dille sesini çıkarabilmek fiilen imkânsızdı.

Öte yandan, nihayet "nüfuz elde etmeye, reformlar gerçekleştirmeye, yönetmeye" karar verdiğinde burjuvazinin idare ettiği toplumun karakteri tam olarak nasıl olacaktı? Burada kastedilen, 'revizyonistler'in reddiyelerine rağmen Devrim'e geleneksel bakış etkisini hâlâ muhafaza ederken, "özel mülkiyete, yasa önünde eşitliğe ve (en azından teoride) liyakata göre yükselmeye dayalı liberal kapitalizm çağı mıydı?"[17] Tiers etat sözcülerinin, bırakın Restorasyon dönemi liberallerini, bu üç maddeyi hayata geçirme niyeti taşıdıklarından ciddi biçimde şüphe duymanın bir temeli yoktur. İnsan Hakları Bildirgesi de genel hatlarıyla aynı çizginin bir savunusuydu. Keza, her ne kadar 1789'da ne liberal ne de kapitalizm terimi kullanılıyor idiyse de, hatta ne de onların modern dönemdeki çağrışımlarını akla getirecek bir bakış söz konusu olsa bile, dönemin liberal kapitalizm

çağını temsil ettiğinden pek kimsenin kuşkusu yoktu (bugünkü anlamını çağrıştıran şekliyle kapitalizm terimi, bir isim olarak laissez-faire'in de sözlüğe girdiği onyıl olan 1840'lardan önceye kadar bilinmiyordu).[18] (Yine de kapitalist teriminin, 'yatırım geliriyle geçimini sağlayan kişi' anlamında, 1798'de kayıtlara geçmiş olduğunu not etmek gerekir.)

Söz konusu liberallerin savundukları şey, teşebbüs özgürlüğü adına ekonomi işlerine kesinlikle karışılmamasıydı. Bu kapsamdaki bir politikanın uluslararası sloganı ("laissez faire, laissez passer -bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) Fransa'dan çıkmıştır ve ilk çıkışının onyıllarca önceye, 1789'a dayanması bu açıdan çok şey anlatmaktadır.[19] ULUSLARIN Zenginliği adlı kitabı -Fransızların kendilerinin yakınmalı itiraflarıyla- "dünyanın en önde gelen isimleri olan Fransız iktisatçılarını yerin dibine batıran" popülaritesi ve etkisinin de ortaya koyduğu üzere, "Adam Smith bir yüzyılın önemli bölümünde tek başına hükmünü sürdürmüştü".[20] Devrim'den önce Ulusların Zenginliği'nin Fransızca olarak en az üç baskısı yapılmıştı; devrim dönemindeyse (1790-1791, 1795, 1800-1801, 1802) dört baskısı daha yapılacaktı (ayrıca, yazarın hak ettiği itibara Restorasyonla birlikte kavuştuğu göz önünde tutulursa, Smith'in tilmizi J.B. Say'in 1803 tarihli Traite d'Economie Politique'in [Siyasal İktisat Üzerine İnceleme] ilk basımını da dikkate almak gerekirdi). Yine, Napoleon'un düşüşünden 19. yüzyılın sonuna kadarki dönemde Ulusların Zenginliği'nin beş baskısının daha yapıldığını görüyoruz.[21] Sonuç itibariyle, bu tablonun devrim dönemi sırasında, günümüzde su götürmez şekilde 'liberal kapitalizmin iktisadı' diye adlandırılan anlayışa büyük bir rağbet duyulduğunu gösterdiğini yadsımak pek mümkün değildir.

Kaldı ki, 1789'un teorisyenleri için aynı iddiada bulunulamamasma rağmen, Restorasyon döneminin burjuva liberallerinin bir sanayi kapitalizmini amaçlamış oldukları da yadsınamaz. (Ama o zaman için, kendi ülkesinde boy atmak üzere olan sanayi devriminin ciddi bir ön belirtisini Adam Smith'in eserinde aramaya kalkmak boşa çaba olacaktır.) Napoleon döneminin sonunda, iktisadi gelişme ile sanayileşme arasındaki bağ apaçık biçimde görülebiliyordu. Kendisi Jirondenlerin eski bir yandaşı olan iktisatçı J. B. Say, bir iplik eğirme ustası olarak iş kurmayı da denemişti ve Napoleon'un devlet müdahaleci politikasının karşısına çıkardığı engellerden dolayı serbest ticarete duyduğu inanç iyice kök salacaktı. 1814 yılına gelindiğinde, Saint-Simon sanayiyi (sözcüğün modern

anlamında) ve sanayicileri (bu sözcük kendi buluşuydu) geleceğin temeli olarak görüyordu ve Sanayi Devrimi terimi, Fransız Devrimi'yle analoji kurularak, hem Fransızca hem de Almanca sözlüklerine girmek üzereydi.[22] Dahası, ilerleme, siyasal iktisat ve sanayi arasındaki bağ, genç liberal felsefecilerin gözünde çoktan açıkça görülür hale gelmişti. Victor Cousin 1828'de şunu açıkça ilan ediyordu: "Matematik ve fizik bilimleri, insan zekâsının doğanın sırları karşısındaki bir fethidir; sanayi, iradenin özgürlüğünün yine doğanın güçleri karşısındaki zaferidir... Matematik ve fizik bilimleri ile onların peşinden gelen, onların yarattığı sanayi gibi dünya da, kendi görüntüsüne bakıp kendine baştan aşağı çekidüzen veren insana benzeyen bir dünyadır."[23] "Siyasal iktisat -yani, Adam Smith," diye bildiriyordu Cousin, "bütün bunların sırrını açıklayan, daha doğrusu, ayrıntılarını gözler önüne seren bilimdir; doğrudan doğruya matematik ve fizik bilimlerinin başarılarıyla bağıntılı olan sanayinin başarıları onun peşinden gelir."[24] Dahası:

> *Sanayi statik ve hareketsiz olmayacak, ileriye dönük olacaktır. Doğadan, doğanın bahşetmeye hazır olduğunu almakla yetinmeyecektir... Azami miktarda ürün elde edebilmek amacıyla doğayı zorlayacaktır; buna karşın, çağın fikirlerine en uygun olanlarına bir çerçeve çizebilmek için bu ürünlere dayanarak hareket edecektir. Ticaret büyük çapta gelişecektir ve bu çağda rol oynayacak olan uluslar ticaret yapan uluslar olacaktır... Bu, büyük denizaşırı teşebbüsler çağı olacaktır.*[25]

Genç öğretmenin felsefi söylemindeki genellemelerin altında, 19. yüzyıl toplumu modeli tasarısının yattığını fark etmek için fazla çaba harcamaya gerek yoktur: Manş üzerinden Fransa'dan rahatlıkla görülebilen bir durumdu bu. Fransız liberalizminin Britanyalılara özgü bir yönelim kazanmasına bir ara tekrar geri döneceğiz.

Burada kaydedilmesi gereken nokta, genel haliyle bir sanayi ekonomisi fikrinin Napoleon çağına değin (gerek Saint-Simon'un gerekse Cousin'in tanık oldukları üzere, bu genel kavramın entelektüel Sol'un aşina olduğu bir ölçüde kullanıma girmesine değin) açık bir şekilde ortaya çıkmadığı,

dahası, 18. yüzyıl Aydınlanmacı düşüncesinin doğal bir uzantısı olarak kendini gösterdiğidir. Sanayi ekonomisi, genel olarak 'aydınlanmanın ilerleyişi', özgürlük, eşitlik ve siyasal iktisat ile üretimin maddi ilerleyişinden oluşan bileşimin ürünüydü. Buradaki yenilik, bu ilerlemenin zaferinin özgül bir sınıf olarak burjuvazinin yükselişine ve zaferine bağlı olmasıydı.

Peki ama, Fransız Devrimi bu şemanın içinde nereye oturuyordu? F.A. Mignet'nin 1824 tarihli *Fransız Devrimi'nin Tarihi* adlı eseri bu soruya bir cevap verir. Devrim'e dair adını hak eden ilk tarih çalışması olan Mignet'nin eserinden önce sadece, Guizot gibi en üst siyasal makamlara yükselen başka bir isim olan Adolphe Thiers tarafından benzer ve daha kapsamlı bir inceleme yapılmıştı. Mignet'ye göre, eski rejimde insanlar birbirine rakip sınıflara (soylular ile 'halk', yani "gücü, zenginliği, istikrarı ve aklı her geçen gün gelişip serpilmekte olan" tiers etat arasında) bölünmüştü.[26] Liberal bir anayasal monarşi getiren 1791 Anayasası'nın tiers etat formüle etmişti. "Bu anayasa," diye yorumlar Mignet, "orta sınıfın eseriydi; o dönem için en güçlü sınıf oydu; çünkü, herkesin bildiği üzere, kurumların kontrolünü her dönemde egemen güç elinde bulundururdu". Kısacası, orta sınıf artık egemen güç, ya da yönetici sınıftı. Ne yazık ki, bir safta kral ve karşı-devrimci aristokrasi ile öbür safta 'kalabalıklar' arasında sıkışmış olan orta sınıf, "ilkinin taarruzu, diğerininse istilası altındaydı".[27] Eğer liberal devrimin başarıları muhafaza edilecekse, iç savaş ve dış müdahale sıradan insanların harekete geçmesini gerektirmekteydi. Ancak ülkeyi savunmak için çokluğa ihtiyaç olduğundan, "kalabalıklar da ülkeyi yönetmeye taliptiler; bu yüzden, tıpkı orta sınıfın kalkıştığı gibi kendi devrimlerini yaptılar". Gerçi halk iktidarı kalıcı olamadı. Ama yine de, 'anarşi ve despotizm'e rağmen liberal devrimin amacına ulaşıldı; "Devrimle eski toplum yıkılırken, İmparatorluk döneminde yenisi kurulmuştu".[28] Mignet, kendi yorumuyla Devrim tarihini, Napoleon'un 1814'teki düşüşüyle bitirmekteydi.'

Bu yüzden Devrim, karmaşık ve kesinlikle tek yönlü olmayan, doruk noktasına orta sınıfın uzun yükselişiyle ve eski toplumun yerini yenisinin almasıyla varan bir süreç olarak değerlendiriliyordu. Devrim'in damgasını vurduğu temel toplumsal süreksizliğin en çarpıcı ve etkili bir dille anlatımını, eserlerine revizyonist görüşlü tarihçilerce sürekli olarak ve başka amaçlarla da başvurulan Alexis de Tocqueville'in Anılar'ındaki şu

sözlerinden başka bir yerde bulmak mümkün değildir: "Bizim tarihimiz, belli bir mesafeden ve ona bir bütün olarak bakıldığında, aristokrasinin temsil ettiği Ancien Regime (Eski Rejim), onun gelenekleri, belleği, umutları ve insanları ile Orta Sınıfın başını çektiği Yeni Fransa arasında ölümüne bir mücadele resmiyle çizilmektedir."[29] Thierry gibi de Tocqueville de 1830 Devrimi'ni, Bourbon'ların saati tekrar 1788'e döndürme girişimleri yüzünden zorunlu hale gelmiş, 1789'un ikinci ve daha başarılı edisyonu sayıyordu. De Tocqueville'in savına göre, 1830 Devrimi'nde orta sınıfın zaferi "o kadar kesin ve o kadar eksiksizdi ki, bütün siyasal iktidar, her türlü ayrıcalık ve bütün yönetim, bu tek sınıfın dar sınırlarına sokulmuş ve bu sınırlar içerisinde yığılmıştı. ... Orta sınıf bu suretle toplumu yönetmekle kalmıyordu, aynı zamanda topluma şeklini verdiği söylenebilirdi".[30] De Tocqueville başka bir yerde de şu saptamayı yapacaktı: "Devrim, eski toplumda aristokratik ve feodal kurumlardan kalan her şeyi, onlarla bağlı bulunan ve üzerinde onların izi olan her şeyi tamamen yıkıp yerle bir etmiştir, ya da yok olma sürecine sokmuştur."[31] İçinde yaşadıkları toplumu anlatmaya soyunmuş kişilerin bu tür değerlendirmeleri ışığında bakıldığında, şimdilerde yaygın olan, bırakın "önünde sonunda Devrim'in, onu başlatmış olan aynı toprak sahibi elitin işine yaradığı"nı savunan, ya da yeni yükselen burjuvazinin "kendini aristokrasiyle bir tutma arzusuyla harekete geçip, onu özümseme"ye[32] devam ettiğini düşündüren devamı olarak gören revizyonist tarihçilerin yaklaşımlarını, Devrim'i 'sonuçları bakımından etkisiz' bulan görüşleri dahi anlamak pek kolay değildir. Bu konuda yapılabilecek en hafif saptama, böyle bir yaklaşımın Devrim'den sonraki Fransa'nın o dönem ülke içinde yaşayanları ya da ülkeyi ziyarete gelmiş olanları ne kadar derinden etkilediğini kavrayamadığıdır. Balzac'ın yanı sıra yabancı gözlemcilerin gözündeyse kesin olan, Devrim'den sonraki Fransa'nın, gücün zenginlerde kaldığı ve insanların da kendilerini servet biriktirmeye kaptırdıkları bir toplum olduğuydu.

Devrim sonrası Fransa'da burjuvazi ile proleterler arasında bir sınıf mücadelesinin doğuşunun izlerini takip eden Lorenz von Stein, kapitalizme meyleden bu istisnai yönelişle ilgili bir tarihsel açıklama bile geliştirmişti. Von Stein'a göre, Napoleon döneminde Devrim'in can alıcı sorunu, yani "her bireyin sivil toplumda ve devlette kendi yeteneklerine bağlı olarak en yüksek makama erişme hakkı", başka bir kanala, mülk edinip biriktirmeye

ya da orduda yükselme arzusuna sıkıştırılarak daraltılmıştı. Despotizm, halktan insanların yararına olacak başka rekabet biçimlerini dışlıyordu. Fransa zenginleşmişti, "çünkü, tam da İmparatorluğun despotizmi altında yıkılarak, zenginliğin her birey adına gücü oluşturduğu döneme girmişti". [33]

20. yüzyıl sonundaki bazı tarihçiler ile 19. yüzyıl başındaki gözlemciler arasındaki bu kayda değer ayrılığı nasıl açıklayacağımız başka bir sorundur. Ayrıca bu, o içerikteki bir soruyu nasıl cevaplayacak olursak olalım, erken dönemin ılımlı liberallerinin Fransız Devrimi'nin sonuçlarına, 1980'lerdeki ılımlı liberal takipçilerinden tamamen başka bir mercekten bakmış oldukları görmezlikten gelinerek üstünden atlanabilecek bir sorun değildir.

Bir nokta çok açıktır. Mignet'nin kendi tarih çalışmasını bitirdiği 1814 ile 1820'lerin başları arasındaki bir zamanda Fransız Devrimi, 1790'larda ve 1800'lerde yetişmiş genç orta-sınıf liberalleri tarafından, burjuvazinin seküler yoldan egemen sınıf konumuna yükselişinin zirve noktası olarak okunmaya başlamıştı. Bununla birlikte, bu orta-sınıf liberallerinin, daha sonraki terminolojiyle burjuva toplumunun fiilen kapitalist toplum ve giderek sanayi toplumu şekline bürüneceğinden pek kuşku duymasalar bile, orta sınıfı yalnızca ya da esas olarak işadamlarıyla özdeşleştirmediklerine işaret etmek isterim. Guizot bu durumu bir kez daha kendine özgü bir berraklıkla dile getirmişti. 12. yüzyılda yeni sınıf başlıca olarak, hepsi de şehirlerde oturan tacirlerden, küçük tüccarlardan ve küçük konut ya da toprak sahiplerinden oluşuyordu. Üç yüzyıl sonra, bu kesimlerin içine hukukçular, tıp doktorları, her türden eğitimli insanlar ve bütün yerel yargıçlar da girecekti: "Burjuvazi zaman içerisinde şekillenmiş ve çeşitli unsurlardan oluşmuştu. Hem bu kronolojik devamlılık hem de çeşitlilik, burjuvazinin tarihi söz konusu olduğunda genellikle göz ardı edilmiştir. ... Burjuvazinin tarihsel yazgısının sırrı, belki de tarihinin farklı dönemlerindeki bileşiminin çeşitliliğinde yatmaktadır."[34]

Sosyolojik açıdan bakıldığında Guizot besbelli haklıydı. 19. yüzyıl orta sınıfı ya da burjuvazisinin, doğası neye benzerse benzesin, eskiden kendilerini birbirleriyle mutlaka ortak yanlar taşıyan ve kendinin bilincinde olup, başkalarınca da öyle görülen tek bir sınıfa dönüştüren gruplar olarak görmemiş kesimlerin; yani soyluluk ile köylülük arasında, başka bir ifadeyle konumları mülkiyete dayalı kesimler ile konumları eğitime dayalı

kesimler (açıklayıcı Alman terminolojisiyle, Besitzbürgertum ile Bildungsbürgertum) arasında duran çeşitli grupların bileşiminden meydana geldiği açıktı.[35] Dolayısıyla, yalnızca müteşebbislerin 'gerçekten' burjuva olduklarını farz eden birinin 19. yüzyıl tarihini kavraması söz konusu bile olamazdı.

Fransız Devrimi'nin burjuva yorumu, yalnızca Fransız liberalleri arasında değil, 'ticaret ve liberalizm'in, yani burjuva toplumunun henüz zaferi kazanmamış olduğu (gerçi liberaller her yerde nasılsa zafere ulaşacaklarından emindiler) diğer bütün ülkelerdeki liberaller arasında da egemen yorum haline gelmişti. Thierry'nin 1817'de ileri sürdüğü gibi, burjuva toplumunun o zamana kadar zafer kazandığı ülkeler sadece Fransa, İngiltere ve Hollanda'ydı. Burjuva toplumunun egemen duruma gelmeye başladığı ülkeler arasında o kadar büyük yakınlıklar görülüyordu ki, 1814'te endüstriyalizmin peygamberi ve bu sözcüğün mucidi olan Saint-Simon ile aynı dönemde onun sekreterliğini yapmakta olan Thierry, yeni sistem evrensel zafere ulaştığında bütün Avrupa çapındaki bir anayasal monarşinin bütün Avrupa'yı kapsayan kuramlarının çekirdeği işlevini görecek, fiilen tek bir İngiliz-Fransız parlamentosunun kurulacağını tasavvur etmişlerdi.[36]

Liberal tarihçiler Britanya ile devrim Fransa'sı arasında bir yakınlık görmekle kalmıyor, bunun yanı sıra, Britanya'yı bazı bakımlardan Fransa'nın öncülü ve Fransa'ya bir model olarak görüyorlardı. Fransız kültürünün o alışılmış Galya-merkezciliği dikkate alındığında, bu tarihçilerin (özellikle de Walter Scott'tan derinden etkilenmiş olan Thierry ile Guizot'nun) Britanya'nın tarihi üzerine yoğunlaşmalarından daha çarpıcı hiçbir şey olamaz. Şunu hiçbir şüpheye düşmeden söyleyebiliriz: Liberal tarihçiler Fransız Devrimi'ni bir burjuva devrimi olarak okumanın yanı sıra, İngiliz Devrimi'ni de 17. yüzyılın burjuva devrimi olarak okumuşlardır. (Restorasyon döneminin liberal mirasının, daha sonraki Marksistlerin gözündeki cazibesini açıklayan sebeplerden birisi budur.) Ne de olsa, bu görüşü destekleyen güçlü bir kanıt vardı ortada: İngiliz burjuva devrimi, idealleri kesinlikle başlı başına devrim yapmak değil, -yine Thierry'yi aktaracak olursak- "yavaş fakat kesintisiz ilerleme sağlamak" olan, ama bu arada devrimin bir noktada zorunlu olabileceğine de inanan Fransız orta-sınıf liberallerini doğrulamıştı; öbür yandan, İngiliz örneği, böyle bir devrimin hem 1793-1794'ün eşdeğerini (1649 ve Cromwell'i) aşabileceğini, hem de ilerici, devrimci-olmayan dönüşümler gerçekleştirecek bir sistem

yaratmak için onun başka bir aşamasından (1688'den) kaçınılabileceğini gözler önüne sermişti.[37]

Guizot'nun argümanları özellikle açıktır, zaten o, sınıf mücadelesinin Avrupa tarihinde merkezi bir rol oynadığında ısrar ediyor olmakla birlikte, bu mücadeleyi bir tarafın tam zafere ulaşıp, öbür tarafın ortadan silindiği bir sıfır-toplamlı oyun gibi görmemektedir; gelgelelim, her ulusun içinden, önünde sonunda, 1820'lerde bile, "belirli bir genel ruh, çeşitlilikle savaşı alt edecek olan belirli bir çıkarlar, fikirler ve duygular topluluğu doğacaktır".[38] Anlaşılan Guizot'nun ideali, burjuva hegemonyası altındaki ulusal birliktir. "Toplumsal kümelenmenin farklı öğelerinin başka her yerden daha fazla birbiriyle birleştiği, birbiriyle savaşa tutuşup değişime uğradığı, sürekli olarak ortak bir varoluş adına taviz vermek zorunda kaldıkları" İngiltere'nin tarihsel gelişiminin onu büyülemiş olması hiç garip değildir. İngiltere'de "sivil ve dinsel zümreler, aristokrasi, demokrasi, kraliyet, merkezi ve yerel kurumlar, ahlâki ve siyasal gelişim belki eşit hızda olmasa ve karmakarışık olsa bile, asla birbirlerinden fazla kopmadan, birlikte ilerleyip gelişmişlerdir". Dolayısıyla İngiltere, "kıtanın diğer devletlerinden daha hızlı biçimde bütün toplumun amacına ulaşma"yı, "şöyle ki, hem düzenli hem de özgür bir hükümet kurmayı, kamusal sorunlarda siyasal sağduyu geliştirip güçlü bir kamuoyu oluşturmayı başarmıştır".[39]

Her iki ülkede evrimin temel eğilimi birbirine benzer olsa bile, devrimin Britanya ve Fransa'daki gelişimi arasındaki bu farklılığın (Guizot'nun derslerindeki son konferansın konusu budur) tarihsel sebepleri bulunmaktaydı. Britanya feodalizmi ('Norman Boyunduruğu') Norman soyluluğunun yerleşik ve yapısal bütünlüğe sahip, dolayısıyla kurumsallaşmış bir halk direnişine imkân tanıyan ve eski Anglo-Sakson özgürlüklere çağrıda bulunan Anglo-Sakson düzen karşısındaki zaferini temsil ederken; Fransız feodalizmi Frank soylularının dağınık bir topluluğu oluşturan, uzlaşmaz ama güçsüz Galyalılar ("nos ancetres les Gaulois") karşısındaki zaferiydi. Dolayısıyla, onların Fransız Devrimi'nde soylulara başkaldırmaları daha ziyade kontrolsüz ve kontrol edilemez bir boyutta olmuştu ve Devrim de sonuçta daha korkunç ve daha uç bir seyir izlemişti.[40] Bu, 19. yüzyılda çok sayıda liberal tarihçinin kafasını karıştıran bir soruna; şöyle ki, Fransa'da (Lord Acton'ın sözleriyle) "toplumun feodal ve aristokratik biçimlerinden sanayi ve demokratik biçimlerine geçiş"inin niçin diğer ülkelerdeki (mesela, Britanya'daki) durumdan farklı olarak

"sarsıntılarla gerçekleştiği" meselesine bir açıklama getirme girişimiydi.[41] Öte yandan, Britanya örneği 1789'dan sonra Fransa'ya bir model işlevi görebilirdi; çünkü, eğer Britanya kalıcı bir sistem kurmayı hedefleyen ikinci, sessiz ve kesin devrimini (1688'deki Şanlı Devrim) yapabilmek için kendi Robespierre'ini ve/veya kendi Napoleon'unu (Cromwell) aşmanın bir yolunu bulabilmişse, pekâlâ aynısını Fransa da gerçekleştirebilirdi. Bunu yapabilirdi ve 1830'da Temmuz monarşisiyle gerçekleştirmişti.

Bu yüzden, Fransa içinde, Restorasyon döneminin burjuva devrimi savunucuları, kendilerini sınıflarının kesin zaferini çoktan kazanmış kişiler olarak gören potansiyel ılımlılardılar. Fransa dışındaysa, orta-sınıfların kulaklarında gür ve berrak bir şekilde çınlayan sesler, 1789 çağrılarıydı. Bir Alman ve idealist liberal bir tarihçi, Orta Çağlar'ın kurumlarının galebe çaldığına işaret etmişti. Yeni fikirler doğup serpilmişti ve bu fikirler "her şeyden önce, içlerinde 'burjuva saflar'ın her gün biraz daha önemli hale geldiği toplumun saflarındaki ilişkileri" etkilemişti. Böylece "insanlar İnsan Hakları'ndan konuşup yazmaya ve taleplerini ayrıcalıklarına dayandıran kesimlerin haklarını sorgulamaya başladılar".[42] Bunlar 1830'ların Almanya'sında, Fransa'da artık ihtiyaç duyulmayan sözcük savaşlarını temsil ediyordu. O sırada Fransa'da burjuva terimi, halk'la (peuple) ya da proleterlerde (proletaires) zıt bir kapsamda tanımlanırken, Almanya'da (1827 Brockhaus Ansiklopedisi'nde olduğu gibi) bir yandan aristokrasi'yle, öbür yandan köylülük'le bir zıtlığı temsil eden ve onların karşısına konan Bürger terimi, giderek orta sınıf terimi ve Fransızca burjuva'yla eşitlenmeye başlanmaktaydı.[43] Alman orta-sınıf liberallerinin istedikleri ya da gerekli olduğunu düşündükleri şey, bir burjuva devrimiydi; üstelik bu isteklerini, 1788'de Fransa'daki muadillerinden çok daha açık bir şekilde dile getiriyorlardı, çünkü, her şeyden evvel, geriye dönüp baktıklarında örnek alacakları 1789 deneyimleri vardı önlerinde.

Dahası, Fransız tarihçiler aposteriori [dn] analiz yaparlarken, Britanyalılar Almanların gözünde (özellikle de söz konusu resim, daha önceki Hollanda devrimiyle tamamlandığında) büyük gücün tarihsel dönüşümüne uygun bir mekanizma kuracak ve bir genelleme yapabilecek izlenimi doğuruyorlardı: "Bağımsız siyasal hayatla özgürlüğe ve iktidara ulaşmanın yollarını arayan büyük bir halkın mutlaka bir devrim krizinden geçmesi gerekir mi? İkili bir örnek oluşturan İngiltere'yle Fransa, bizi bu önermeyi kabullenme noktasına getiriyorlar." Kendisi de benzerleri gibi hem bir araştırmacı hem de siyasal

eylemci olan Alman liberal Georg Gervinus, 1848'in arifesinde bu satırları kaleme almıştı.[44]

Marksistlerin daha sonra coşkuyla benimsedikleri başka fikirler gibi bu 'devrimin zorunluluğu' anlayışı da, Fransız Restorasyon dönemi liberallerinden alınan bir tarihsel çıkarsamayla (Charles de Remusat'ın daha sonraki bir nitelemesine bakarsak, "modern dünyada bir devrimler yasası bulunduğuna dair geometrik bir inanç"la) yerleşmişti.[45] Bu elbette akla yatkın bir önermeydi ve daha sonraki gelişmeler de bu önermenin akla yatkınlığını herhangi bir şekilde azaltmayacaktı.

17. yüzyıl ile 18. yüzyılın ortaları arasında bir zamanda, (İsveç'i ender istisnalardan biri sayıp kenara koyarsak) hemen hemen bütün 'gelişmiş' devletlerin ve modern dünyanın belli başlı güçlerinin hepsinin tarihleri, ya devrim olarak ya da devrimi model almış bir altüst oluş şeklinde sınıflandırılabilecek bir ya da birkaç ani süreksizlik, kargaşa ya da tarihsel kopuş dönemi kaydetmiştir. Fakat, her şartta kaçınılmaz olan süreksiz kesintilerin değiştirdiği tarihsel kayıtlara bakıp bir çıkarsama yapmak pek makbul bulunmamasına ve açıkça yanlış olmasına rağmen, bu kopuşları tesadüflerin biraraya geldiği ve getirdiği dönemler olarak tanımlamak da abartıya kaçmak anlamına gelir.

Fakat ne olursa olsun, Restorasyon dönemi liberallerinin 'zorunlu devrim'i, bu anlayışın daha sonraki versiyonlarıyla karıştırılmamalıdır. Restorasyon döneminin liberalleri, rejimlerin şiddet yoluyla devrilmesini savunmakla ya da kademe kademe değişime karşı durmakla ilgilenmiyorlardı pek. Kendilerine kalsa, kuşkusuz tedrici değişim yolunu tercih ederlerdi. Onların ihtiyaç duydukları şey,

a) ister istemez Jakobenizme ve anarşiye meydan verdikleri suçlamasına karşı liberal devrimi doğru ve meşru gösteren bir teori,

b) burjuvazinin zaferinin bir şekilde haklı ve yerinde gösterilmesiydi.

Zorunlu ve kaçınılmaz devrim teorisi bu iki ihtiyaca da cevap veriyor, ayrıca eleştirileri boşa çıkarıyordu. Yeryüzünün tektonik tabakalarındaki kaymaya benzer şekilde, insan iradesi ve denetiminin ötesine geçen bir fenomenle kim, nasıl tartışmaya girebilirdi ki? Victor Cousin bin bir sebep uydurarak, devrimin ('yıkıcı misyonu'nun bir parçası olarak, en aşırı yollara sapması dahil) mutlak anlamda zorunlu olduğunu savunuyordu. Guizot'ya

göre de, "Devrimler dediğimiz şoklar, başlamakta olan şeyin belirtisinden ziyade, yerini kaybetmekte olan şeyin ilanıydı", yani orta sınıfın seküler temelde yükselişinin.[46] Doğrusunu söylemek gerekirse, 19. yüzyılın ilk yarısında aklı başında gözlemciler nezdinde bu görüşün savunulamaz görünen bir yanı yoktu.

Buna mukabil, bu kapsamda bir burjuva devrimi gerçekleştirmenin zorunluluğu anlayışı ve bunun ihtimal dahilinde olduğu bilincinin Almanya'ya Fransa'dan geldiği göz önünde bulundurulursa, aşırılıkçı yollara sapma eğilimleri hiç olmayan Alman orta-sınıfları bile, Devrim'in şiddetini hoşgörüyle karşılamaya, o çağın;

a) İngiliz liberalizmine model olarak Fransa'ya bakmaya ihtiyaçları olmayan,

b) kendi toplumsal güçlerinin aşağıdan meydana getirdiği patlamayla karşı karşıya gelen- İngilizlerine kıyasla daha meyilliydiler.

Britanyalıların bilincinin en derinlerine kazınan Fransız Devrimi resmi, ne 1789, ne de 1791'di; onların beyinlerine işleyen, 1793-1794 Terör Dönemi'ydi. Thomas Carlyle 1837'de kendi Devrim Tarihi'ni kaleme almaya koyulduğunda, yalnızca görkemli bir tarihsel manzaranın azametinin hakkını vermekle kalmıyordu, aynı zamanda, Britanya'nın emekçi yoksullarının bir isyanının nasıl olabileceğini tasavvur ediyordu. Kendisinin daha sonra açıkça belirttiği gibi, Carlyle'nin referans noktası Çartizm'di.[47]

Jakobenizmin tehlikeleri elbette Fransız liberallerinin üstüne bir kâbus gibi çökmüştü. Alman radikalleri -devrimin dahi çocuğu Georg Büchner gibi- Jakobenizme karşı gözlerini dört açarlarken, Alman liberalleri bu durumu şaşırtıcı bir sükûnetle seyre koyulmuşlardı.[48]

Alman iktisadi milliyetçiliğinin ateşli taraftarı Friedrich List, olayın basitçe bir kaba güç patlamasından ibaret kaldığı suçlamasına karşı Devrim'i savunmaktaydı. Ona göre, Devrim'e yol açan şey 'insan ruhunun uyanışı'ydı.[49] "Ancak cılız ve kuvvetsiz çocuklar sancısız doğar," [50] demişti Fransız Devrimi'nin liberal Alman öğrencilerinden bir başkası, hoppa bir genç kadınla evlenmeden ve Prag Üniversitesi'nde iktisat kürsüsünü kapmadan önce.[51]

Öte yandan, nasıl Fransız liberallerinin devrimden hemen sonraki kuşağının Devrim'i burjuva devrimi saydıkları yadsınamazsa da, onların örnekledikleri sınıf ve sınıf mücadelesi analizinin, 1789'un bütün gözlemcileriyle Devrim'e katılan insanlarını (hatta aristokratik ayrıcalıklara karşı en büyük öfkeyi ve kızgınlığı duyan Barnave gibi tiers etat mensuplarım, ya da şöyle diyelim, Beaumarchais'nin oyunu ve Mozart/Da Ponte'nin operasındaki Figaro'yu) şaşkınlığa sürükleyeceği aynı derecede açıktır. Aristokrasi ile halk arasında orta sınıf (aslında ve özellikle Temmuz monarşisi sırasında, burjuvazi'den daha yaygın biçimde başvurulan bir terimdi bu) şeklinde katmanlar bulunduğu bilincini yaratan, Devrim'in kendisiydi.[52]

Söz konusu olan, iki anlamıyla orta sınıftı, ilk olarak, 1789'da 'ulus'un kendisi olduğunu ilan eden tiers etat, işlevsel olarak konuşursak, ulusun kendisi değildi, ama, en görkemli sözcüsü ve Adam Smith hayranı Abbe Sieyes'in o tiers etat'nın 'işe yarar sınıflar'ı diye adlandırdığı kesimi oluşturuyordu; başka bir ifadeyle ve Colin Lucas'ın sözleriyle, "meslek sahibi insanların birleşik grubu"nu, onların temsilcileri olarak seçilmiş toplumun orta katını meydana getiriyordu. Bu sınıfın mensuplarının kendilerini -oldukça içten bir şekilde-, çıkarlara ve ayrıcalıklara ya da "önyargılara ve geleneklere" dayanan değil, "her zaman ve her yerde her anayasanın temelini oluşturması gereken özgürlük ve halkın mutluluğu"na dayanan bir sistemden yana oldukları için bütün ulusun -hatta genel olarak insanlığın- çıkarlarını temsil ediyor saymaları, bizi onların Fransız halkının özgül bir toplumsal kesitinden geldiklerini ve bu durumun bilincinde olduklarını gözlemekten alıkoymamalıdır.[53] Öyle ki eğer, Mignet'nin sözleriyle, 1791'in (liberallerin kendi devrimlerinin) seçmenleri "aydınlanmış kesimlerle sınırlıysalar ve bu suretle "devletteki bütün gücü ve iktidarı kontrolleri altında bulunduruyorlarsa", "aynı zamanda, hükümetin kontrolü için gerekli akıl ve zekâya sadece kendileri sahip olduklarından onları denetimlerinde tutma vasfıyla donatılmışlarsa", bunun sebebi, yeteneklerinden -ekonomik bağımsızlık ve eğitimle gösterilmiş bir yetenekti bu- dolayı seçilmiş bir elit kesimi oluşturmalarıydı.[54]

Doğuma değil de (kadınların fiziksel ve psikolojik yapılarının o cinsiyeti bu tür yeteneklerden yoksun bıraktığına inanılmasını bir kenarda tutmak kaydıyla) yeteneğe dayalı olduğu için açık olan bir elit kesim, kaçınılmaz şekilde, büyük ölçüde toplumun orta kesimlerinden meydana gelecekti

(soyluların sayıları kabarık değildi, ayrıca soyluluk statüsü akıl ve zekâyla kıyaslandığında kesinlikle olumlu bir nitelik sayılmıyordu artık. Çoğunluğun ne eğitimi vardı, ne de ellerinde ekonomik vasıtaları. Bununla birlikte, böyle bir elit kesimin özsel temelini yeteneğe açık duran kariyerler oluşturduğundan, bu üyelik kriterlerini yerine getiren herhangi bir kimsenin -toplumsal kökeni ne olursa olsun- bu kesime kabul edilmesini engelleyecek hiçbir şey yoktu. Yine Mignet'yi aktarırsak: "*Onları kazanmaya muktedir olduğumuzda*, hakları hepimiz paylaşalım" (vurgular benimdir).

İkinci olarak, doğallıkla yeni Fransa'ya şekil veren kesimi oluşturan ders etat'nın 'işe yarar sınıflar'ı, başka bir anlamda ortadaydılar. Bu kesimler kendilerini siyasal ve toplumsal düzlemde gerek yukarıdaki aristokrasinin, gerekse aşağıdaki halkın tam karşısında görüyorlardı. Bugünden geçmişe bakışla bizim 'ılımlı liberaller' (bu sözcüğün kendisi de, onların Devrim analizi gibi, Napoleon'un düşüşünden sonraya kadar Fransa'da hiç kullanılmamıştı) [55] diye adlandırdığımız kesimlerin gözünde Devrim'in dramı, aristokrasiye, eski rejime ve karşı-devrime karşı halkın desteği temel bir önem taşırken, halkın ve orta sınıfların çıkarlarının birbirleriyle ciddi bir çatışma içinde olmasıydı. Liberallerin en az radikal eğilimlilerinden A.V. Dicey'in bir yüzyıl sonra yaptığı saptamaya bakalım: "Paris ayak takımının desteğine bel bağlamak, Fransa'da özgür kurumların yerleşmesini imkânsızlaştıracak şekilde öfkeye ve suçlara göz yummak demekti. Paris ayak takımının bastırılmasıysa, gericilik ve muhtemelen despotizmin restorasyonu anlamına geliyordu."[56] Başka bir deyişle, kalabalıklar olmadan yeni bir düzen olamazdı; dolayısıyla, 1793-1794'te kısa bir süreliğine gerçekliğe dönüşmüş görünen toplumsal devrim de sürekli risk altındaydı. Yeni rejimi kuranların, gerek eski gerekse yeni tehlikelere karşı korunmaya ihtiyaçları vardı. Bu yüzden, yeni rejimin sahiplerinin olayların akışı içerisinde ve hep geriye dönüp bakarak kendilerini bir orta sınıf olarak görmeyi, Devrim'i de hem aristokrasiye hem de yoksullara karşı bir sınıf mücadelesi saymayı öğrenmelerinde pek şaşırtıcı bir yan bulunmamalıdır.

Ama başka ne yapabilirlerdi ki? Modern revizyonist tarih görüşüne bakılırsa, Fransız Devrimi bir anlamıyla 'gereksizdi', yani 19. yüzyıl Fransa'sında Devrim'in yapılmamış olması pek fazla bir şey fark ettirmezdi (bu, ne sınanabilir ne de makul bulunabilecek bir karşı-olgusal önerme olmaktan öteye gitmez halbuki). "Devrim'e atfedilebilen değişimin...

toplumsal yapıyı kökten dönüştürebilecek ölçekte bir kolektif seferberliğin söz konusu olduğu iddiasını doğrulamayacak kadar yetersiz kaldığı"nın ve ona ciddi engeller çıkarmayan bir eski rejimde kapitalizmin önündeki engelleri kaldırmanın şart olmadığının ve eğer Fransız Devrimi herhangi bir değişime imza attıysa, bunun da devrimden sonraki ilerlemeleri yavaşlatmaktan öteye gitmediğinin ileri sürüldüğü daha kısıtlı anlamıyla bile, 1789'un ılımlılarının (18. yüzyılın sonuna değil, 20. yüzyılın sonlarına ait olmasına dayanarak dahi) bu görüşü paylaşmalarının beklenmesi düşünülemezdi.[57]

Neredeyse Etats-Generaux'nun toplantıya çağrıldığı andan itibaren, ilkesel olarak iyi niyetli ve eğitim almış bütün insanların -soylu olsun olmasın- kabul ettiği aydınlanmadan yana reform ve ilerleme programının, -hepsinin umut ettikleri üzere- monarşinin yukarıdan reformuyla değil, yeni bir rejim eliyle gerçekleştirilebileceği apaçık biçimde görülüyordu. Bu program bir devrimle, yani aşağıdan bir devrimle uygulamaya geçirilebilirdi; çünkü yukarıdan devrim, teoride ne denli arzu edilir bir şey olursa olsun, 1789'da besbelli ki -daha önce olmuşsa bile- artık bir seçenek değildi. İşin gerçeği, sıradan insanların müdahalesi söz konusu olmasaydı başarılamazdı da. Zaten, eğer aydınlanmış bir otokrat böylesi bir devrimi gerçekleştirmiş olsaydı bunun ne ölçüde kabul edilebileceğine kafa yoran de Tocqueville dahi, bir an bile bu perspektifin gerçekleşme şansının bulunduğunu düşünmemişti.[58]

Üstelik, devrim sürecinin her aşamasında olayların fazla ileriye gidip gitmediğine ve durdurmanın tercih edilip edilmeyeceğine karar veren kişiler olmuşsa da, Restorasyon döneminin liberal tarihçileri -modern liberallerden ve bazı revizyonist anlayışlı araştırmacılardan farklı olarak-, büyük bir devrimi ilk elden yaşamış olduklarından, bu tür olayların televizyon programları gibi tek bir düğmeye basarak açılıp kapanamayacağının çok iyi bilincindeydiler. François Furet'nin 'yoldan çıkma' metaforunun arkasındaki imge tarihsel değildir, zira yoldaki aracın denetiminin mümkün olduğu fikrini içermektedir; oysa kontrolün dışına çıkmak, 20. yüzyıl savaşlarının ya da onunla kıyaslanabilir başka fenomenlerin olduğu gibi büyük devrimlerin de ayrılmaz bir veçhesidir. Thierry 1817'de Devrim hakkında şu satırları kaleme almıştı: "İnsanlar gerçek çıkarlarını, somut çıkarlarını unuttular. Ama peşinde olduğumuz hedeflerin boşunalığını kendimize göstermeye çalışmanın da bir faydası olmazdı; ... tarih orada yazılıyordu ve

biz bunu kendimize itiraf edip, sebepleri anlamaya çalışabilirdik."[59] Mignet bunu, ılımlı liberal ailesindeki torunlarının bir kısmından daha iyi bilmekteydi.

> *Olayların farklı bir şekilde seyredebileceğini iddia etmek herhalde büyük bir cüretkârlık olur; fakat burada kesin olan şey, ona yol açan sebepleri ve onun faydalanıp ayağa kaldırdığı tutkuları hesaba katarsak, devrimin bu istikamete yönelmesinin ve bu sonucu doğurmasının kaçınılmaz olduğuydu. ... Onu önlemek de ona yol göstermek de artık mümkün değildi (vurgular benimdir).*[60]

Bu kitabın 2. Bölüm'ünde, devrimin, insanın denetiminden kaçmış bir tür doğal fenomen olarak görülmesi (ki bu, gözlemcilerin Fransız Devrimi deneyiminden çıkardıkları en karakteristik ve önemli sonuçlardan birisiydi) sorununa tekrar eğileceğim.

Buna rağmen, Restorasyon döneminin ılımlı liberallerinin, şu dönemki ardılları gibi, tam da aynı sebeple Fransa'nın yaşamış olduğu kontrol edilemez tufandan şikayetçi olmaları beklenemez miydi? Eğer revizyonist çizgideki tarihçiler çeyrek yüzyıllık devrimi, Fransa tarihinde araya girmiş (ve ondan sonra değişimin yavaş bir ritimle tekrar rayına oturacağı) 'kıyıcı bir olay' olarak değerlendirmekte haklılarsa, bu ılımlı insanların bazen bu derece göreli küçük değişikliklerin oransız bedelleri üstüne kafa yormalarını bekleyemez miyiz?[61] Avrupa'nın bir zamanlar Habsburg monarşisinin egemenliğinde olan kısımlarına giden ziyaretçilerin, büyükbabaları ya da büyük-büyükbabalarının devirlerinde boyunduruklarından kurtuldukları ülkelerin entelektüelleri arasında gözledikleri ancien regime nostaljisini paylaştıklarına hiç tanık olunmuş mudur? (Bu arada soralım, hayatları çok az kazanım karşılığında baştan aşağı altüst olmuş kitlelerin topluca yeniden monarşizme yönelmeleri beklenemez miydi?)[62] Oysa böylesi refleksleri gösterip doğrulayan tek bir işaret yoktur.

Restorasyon döneminin liberalleri, ülkelerinde yaşananlardan ne ölçüde dehşete kapılmış olurlarsa olsunlar, Devrim'i yadsımamışlar ve Devrim'den dolayı gerekçeler arayıp duran bir ruh haline girmemişlerdi. Aslında, onların tarih-yazımı, çağdaşları bir Britanyalı Muhafazakâr'ın gözlemiyle,

"o zamanlar eski Bourbon'lara karşı düzenlenen bir genel komplo -Eski Devrim'den yana paradoksal bir özür, yenisinden yana üstü kapalı bir provokasyon" yönündeydi.[63] Bu muhafazakâr gözlemcinin aklındaki yazar olan Adolphe Thiers'in 1820'li yıllarda bile aşırı radikalizmle suçlanması mümkün değildi.[64] Devrim'in aşırılıkları neler olursa olsun, onun alternatifi -yani, devrimin yapılmaması- daha kötü olmaz mıydı? Gençliği Terör Dönemi'ne denk gelmiş olan François-Xavier Joseph Droz'un belirttiği üzere: "Phaeton'un arabasının yanışıyla dehşete kapılmış olan antik çağ insanlarının Tanrılarından kendilerini sürekli karanlıkta bırakmalarını istedikleri zamanlara öykünmeyelim."[65]

Restorasyon dönemi liberalleri konusunda en çarpıcı gözlem, onların, Devrim'in liberal anlayışla savunulamaz görünen, liberallerin savunmayı istemedikleri ve ılımlılarca yıkılmış döneminden dahi (1793-1794 yıllarının Jakobenizminden) vazgeçmeye pek gönüllü olmadıklarıydı. Yine de onların esas muhafaza etmeyi arzuladıkları 1789 devrimi, özündeki liberalizmi Tocqueville'in hiçbir zaman vurgulamaktan imtina etmediği İnsan Hakları Bildirgesi'nin Devrim'i, daha somut olarak da, 1791 Anayasası'nın ilkelerinin devrimiydi.[66] Öte yandan, bir bütün olarak Devrim'i "ilerleme halindeki bir toplumun zorunlu gelişimi ... 'hak'ın 'ayrıcalık'a karşı korkunç ama meşru savaşı" diyerek savunan Guizot'nun kendisi değil miydi?

> *Devrim'in hiçbir yönünü sahipsiz bırakmak istemeyen de Guizot değil miydi? Ben de Devrim'in herhangi bir yönünün ıskartaya çıkarılması gerektiğini iddia ediyor değilim. Ben onu bir bütün olarak, hakikatleri ve hataları, erdemleri ve aşırılıkları, zaferleri ve gerilikleriyle birlikte değerlendiriyorum... Bana Devrim'in adaleti çiğnediğinden, özgürlüğü boğduğundan söz edeceksiniz. Bu noktalarda size katılacağım. Hatta bu yas tutulası sapkınlıkların sebeplerini inceleme konusunda da sizin yanınızda olacağım. Hatta daha ileriye gideceğim: Bahse girerim ki, bu suçların tohumu Devrim'in emekleme döneminde atılmıştı.*[67]

Devrim'in 200. yıldönümü kutlamalarına hazırlanan ya da hazırlanmakta tereddüt geçiren birçok kişiden farklı olarak Restorasyon döneminin

liberalleri, bütün ılımlılıklarıyla, "her şey hesaba katıldığında, içine suçlar da dahil edildiğinde, yine de Devrim yapmaya değerdi" görüşünü benimsemişlerdi.[68]

Thierry'nin İngiliz Devrimi'nden bahsederken 'zorunlu şiddet eylemleri' diye nitelediği olayları kabullenmekteki bu istekliliğin sebeplerinden birisi, kuşkusuz, Jakoben Terörü'nün kısa ömürlü bir dönem, dahası, bizzat Devrim'in kendisinin sona erdirdiği bir epizod olarak kalmasıydı. Ilımlılar kontrolü ancak geçici bir süreliğine kaybetmişlerdi. Ancak başka ve daha güçlü bir sebep, devrimin hâlâ vazgeçilmez önemde görülmesiydi. Nasıl eski rejim 1789'da devrim olmadan yıkılamazdıysa, ilerleme halinde olduğuna inanılan eski rejimi restore etme girişimleri de yine ancak bir devrimle boşa çıkarılabilirdi. Fransız Devrimi'nin -benim Restorasyon dönemi için takip ettiğim- burjuva modelinin gelişiminin arkasında, modern burjuva liberallerinin gericilerin saati geri döndürme girişimlerine karşı verdikleri siyasal mücadele yatıyordu. Bu da onların gözünde 1820'de, liberal siyasal eylemciler -tartışmakta olduğumuz adamların hepsi dahil- eylem yapmaktan düşünmeye ve yazmaya çekilmek zorunda kaldıklarında açık hale gelmişti. Liberal okur Royer-Collard'ın Decazes hükümetinin düşüşünden sonra bu genç entelektüellere, "Kitap yazın," deyip durduğu anlatılır, "şu anda başka yapılacak hiçbir şey yok".[69] İşte, Restorasyon döneminin Guizot, Thiers, Mignet ve diğerleri gibi isimlerden müteşekkil ekolü bu şekilde ortaya çıktı -ne var ki, eylem yapmak yeniden mümkün olduğunda, bu isimlerin bazıları araştırmalarıyla baş başa kalmaya devam edeceklerdi. Genç tarihçiler, bir burjuva devrimini gerçekleştirmenin teorisinin geliştirilmesine adamışlardı kendilerini. 1830'da da bu çalışmalarını pratiğe aktardılar.

Burada bir noktanın açıklığa kavuşturulması yerinde olur. Jakobenlerin mirasçılarından ayrı olarak ılımlı liberallerin gözünde de, 1814 Restorasyonu'nun yenilgi baskısıyla gericiliğe istemeden verilmiş bir taviz değil, tam da onların arzu ettikleri rejim olduğunun açıkça anlaşılması olması gerekir. İlk dönemdeki belirsizliklere rağmen liberaller, çok geçmeden, yukarıdan bahşedilen bir Anayasa çağrısıyla monarşi karşısında ve uluslararası düzeyde görünüş kurtarılırken, XVIII. Louis'yi bir anayasal monark olarak görmüşler, ya da onu öyle görmeyi uygun bulmuşlardı.[70] Napoleon burjuvaziyi, onu tehdit eden tehlikelere karşı kollamıştı, ama

bir bedelle elbette: siyasetten dışlanmaları ve kamusal haklarının ellerinden alınması karşılığında. Burjuvazinin iktidarda payı kalmamıştı.

Lorenz von Stein'ın altını çizdiği üzere, "gerçekten zenginler ile yoksullar vardı, ama bir yönetici sınıf olmadığı gibi, yönetilen bir sınıf da yoktu". Dolayısıyla, "sadece tebalar kalmıştı".[71] Ancak 1814 Restorasyonu, yalnızca monarşiyi geri getirmekle kalmamış, temel bir öneme haiz görünen temsili anayasal yönetimi de muhafaza etmişti; üstelik bunu, aşırı demokrasi tehlikesine kapılmadan başarmıştı. Durum, başka bir devrim yapmaya ihtiyaç kalmadan ılımlıların 1791-öncesi devrimlerinin başarılarının kurumsallaştırılmasına benziyordu. Guizot'nun dikkat çektiği gibi: "Bugün devrimin ve meşruiyetin ortak yanları var, ikisi de hem kendilerini hem de statükoyu korumaya çalışıyorlar."[72] Bu süreçte devrim ile meşruiyet 'samimi işbirliği' içine girmişti ve bu suretle "krallar ve uluslar" (Guizot'un aklında her zamanki gibi yine İngiltere vardı) "isim konmuş devrimler olan iç savaşları bitirmeyi başarmışlardı". Guizot gericileri, fiilen canlandırmanın ötesinde eski rejimi restore etme niyetlerinden dolayı değil, kitleleri, herhalde gerekli olan ama her zaman için tehlikeli ve sonuçları önceden görülemez bir eylem yoluna sokma riskini doğurdukları için suçluyordu. Burjuvazi XVIII. Louis'i sevmişti, çünkü "Bourbon hanedanının ve yandaşlarının nezdinde, mutlak gücü elde tutmak [artık] imkânsızdı, onların döneminde Fransa özgür olmalıydı.[73]

Kısacası, bu, gerek eski rejime gerekse demokrasiye karşı Napoleon'dan daha iyi ve daha tercih edilir bir himayeydi. Devrimi fiilen bir burjuva devrimi haline getiren ve hem kendisinin hem de sınıfının bilincinde bir burjuva rejimi kuran, kralın bir taç yerine silindir şapka giydiği 1830 rejimiyse, daha da arzu edilir bir çözümdü. Hatta bu rejim, ılımlı burjuva liberalizminin can alıcı bir problemi olan, kitlelerin devrimci seferberliğinin nasıl kontrol altına alınacağı sorununu çözmüş görünmekteydi. Fakat daha sonra ortaya çıkacağı gibi, bu bir yanılsamaydı -sorun çözülmemişti. Aslına bakılırsa, Devrim aynı anda hem 1789 hem de 1793-1794'tü -hem ılımlı hem Jakoben. O yüzden, birini diğerinden ayırmaya, Mirabeau'yu kabul ederken Robespierre'i tanımamaya yönelik her girişim gerçekdışı kalıyordu. Buradan elbette, 19. yüzyıl muhafazakârlarının yatkın oldukları gibi, iki eğilimin birbirleriyle özdeşleştirilmeleri gerektiği gibi bir sonuç çıkarılamaz. Hollandalı protestan ideolog Isaac Da Costa (1798-1860)

1823'te, "şimdi yeni ismi liberalizmle anılan Jakobenizm," diye yazmıştı mesela.[74]

Burjuva liberalizminin ideologları, demokrasiyi -yani, yoksulların ve emekçi çoğunluğun müdahalesini- uzakta tutmak için ellerinden gelen her çabayı harcamışlardı. Restorasyon döneminin liberalleri ile 1830 Anayasası bu doğrultuda, başlarını arkaya çevirip Jakobenizm deneyimini gördükçe, 1791 Anayasası'ndan daha amansız adımlar atmıştı. Mignet'nin oy kullanma hakkı "iktidardaki bütün gücü kontrolünde tutan aydınlanmış kesimlerle sınırlanmış" seçmenlerinde gördüğümüz gibi, sadece kendilerinin gücü denetimi altında tutacak vasıflara sahip olduklarına inanıyorlardı çünkü. Bütün yurttaşların eşit haklara sahip olmalarına inanmıyorlardı; onların gözünde, 'gerçek eşitlik'in asıl alamet-i farikası -yine Mignet'yi aktarırsak- 'kabul görmek'ti (tıpkı eşitsizliğin ayırıcı özelliğinin 'dışlama' olması gibi).[75] Liberal demokrasi onların gözünde çelişkili terimlerdi: ya girişi açık, meritokratik bir elit kesime dayanan liberal demokrasi olurdu, ya da demokrasi. Devrim deneyimi onları, Fransa'da, Jakobenizmle bağıntılı bir Cumhuriyet'e kuşkuyla bakar hale getirmişti. Gerçekten onlara uygun düşen, Liberal Britanya'nın anayasal monarşisine benzer bir modeldi (tercihen 1688 gibi kontrollü bir devrimin uygulamaya koyduğu, belki biraz daha çok mantığa dayanan ve sistematik, biraz daha az gelişigüzel gelişmiş bir model). 1830'da bu modele kavuştuklarını düşünmüşlerdi.

Oysa bu da meramlarına bir çare olmayacaktı. 1789 kapısı bir kez geçilince, yolda durmaya kalkmak hiçbir fayda getirmezdi. İşte, aristokrat kökenli bir liberal olan ve bir Guizot ya da bir Thiers'in yanılsamalarını taşımayan de Tocqueville'in muazzam değeri burada yatıyordu. De Tocqueville'in Fransız Devrimi üzerine yazılan genellikle yanlış yorumlanmış, onun Devrim'in zorunlu olmadığını söylediği, Fransız evriminin tarihsel sürekliliğinden yana olduğu düşünülmüştür. Oysa, daha önce gördüğümüz üzere, Devrim'in geçmişten büyük ve geriye dönüşsüz bir kopuşu temsil ettiğine hiç kimse ondan daha fazla ikna olmuş değildi. Benzer biçimde, de Tocqueville'in Amerika'daki demokrasi üzerine yazdıkları, özellikle Amerika'da, o sistemin değerli yanlarının takdiri gibi okunmuştur. Oysa gerçek öyle değildir. De Tocqueville, kendisinin ve başka eğitimli insanların demokrasiden korkmaları ölçüsünde, uzun vadede demokrasiyi önlemenin bir yolunun bulunmadığının farkındaydı. Demokrasi, liberalizmde örtük biçimde vardı. Ancak bu sistem,

Jakobenizme meydan vermeden ve bir toplumsal devrim doğurmadan işletilebilir miydi? De Tocqueville'i Amerika Birleşik Devletleri'ni ayrıntılı olarak incelemeye götüren soru buydu. O, demokrasinin Jakoben-olmayan bir versiyonunun mümkün olduğu sonucuna varmıştı. Bununla birlikte, Amerikan demokrasisini takdir etmeye bütün varlığıyla hazır olsa bile, oradaki sisteme coşkuyla bakamıyordu bir türlü. Nitekim de Tocqueville görkemli eserini kaleme aldığında, muhtemelen 1830'un, Fransız toplumu ve kurumlarının daha fazla evrim geçirmesi açısından sürekli bir çerçeve sağladığını düşünmüş ve bunun gerçek olmasını kesin bir niyetle umut etmişti. Doğru bir yaklaşımla, 1830'un -hoşa gitse de gitmese de- doğurmuş olduğu siyasal demokrasinin işleyebilmesi için, kaçınılmaz olarak sınırlarının genişletilmesi gerektiğine işaret etmek istemişti sadece. Burjuva toplumu bunu uzun vadede başardı, ama Devrim'in kendi ülkesinde bile 1870'den sonraya kadar bu konuda ciddi bir atılımda bulunamadan. Kitabımızın son bölümünde üzerinde dururken göreceğimiz üzere, ilk yüzüncü yıldönümünde yapılan Devrim değerlendirmelerine büyük ölçüde işte bu sorun damgasını vuracaktı.

Temel gerçek hâlâ ortada duruyordu ve hâlâ çırılçıplak gözlerimizin önündedir: 1789 ile 1793 birbirlerine aittir. 19. ve 20. yüzyılların burjuva liberalizmleri ve toplumsal devrimleri Fransız Devrimi'nin mirasını sahiplenirler. Ben kitabın bu bölümünde, burjuva liberalizminin programının Fransız Devrimi'nin deneyimleriyle ve bu devrim üzerine geliştirilen düşüncelerle kristalize olduğunu göstermeye çalıştım. Bir sonraki bölümdeyse, Devrim'i, liberalizmin ötesine geçmek amacıyla başlatılan sonraki toplumsal devrimlerin bir modeli ve bu tür devrimleri gözlemleyip hakkında değerlendirmelerde bulunanlar açısından bir referans noktası olarak ele alacağım.

BURJUVAZİNİN ÖTESİNDE

Fransız Devrimi, patlak verişinden Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden döneme kadar Batı siyasetinin (bugün Üçüncü Dünya diye anılan ve kendi halklarının umutlarını bir tür modernleşmede gören, yani en ileri Avrupa devletlerinin örneğini takip eden ülkelerdeki elitlerin siyaseti dahil olmak üzere) tarihine, hatta diline ve sembolizmine egemen oldu. Bu yüzden, Fransızların üç renkli bayrağı, neredeyse bir buçuk yüzyıl boyunca dünyada yeni bağımsız olan ya da birleşik devletler kuran ülkelerin çoğunluğunun bayraklarına açık bir model oluşturdu: Birleşik Almanya mavi, beyaz ve kırmızı yerine siyah, kırmızı ve altın sarısını (daha sonra da siyah, beyaz ve kırmızıyı) seçerken, birleşik İtalya yeşil, beyaz ve kırmızıyı seçti. 1920'lere gelindiğinde, 22 devlet kendilerini, yatay ya da dikey, üç şeritli farklı renklerden oluşan (iki tanesi de, açık Fransız etkisini belli edecek şekilde, kırmızı, beyaz ve mavi renkli üç bloklu) ulusal bayraklarıyla donatmışlardı. Buna kıyasla, 'yıldızlar'ın ve 'çubuklar'ın doğrudan etkisini gösteren ulusal bayraklar gerçekten çok azdı; Amerika Birleşik Devletleri'nden türetilen bir işaret olarak üst sol köşeye tek yıldızlı bayrakları (böyle en fazla beş ülke vardı ve bunların üçünü -Liberya, Panama ve Küba- fiilen Amerika Birleşik Devletleri kurmuştu) dikkate aldığımızda dahi bu durum değişmiyordu. Latin Amerika ülkelerinde bile, üç renkli etkiyi gösteren bayrakların sayısı, kuzey etkisini yansıtan bayraklardan çok daha fazlaydı. Gerçekten, Amerikan Devrimi'nin (elbette Fransız Devrimi'ne etkisi dışındaki) görece mütevazı ölçüdeki uluslararası etkisi, bu konunun gözlemcilerine çok çarpıcı gelmiş olmalıdır. Toplumsal ve siyasal sistemlerin değişmesinin bir modeli olarak Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi tarafından özümsenmişti ve yerini ona bırakmıştı; bunun kısmi bir sebebi, Avrupa toplumlarındaki reformcular ya da devrimcilerin kendilerine Fransa'nın ancien regime'inde, Kuzey Amerika'nın özgür kolonicileri ve köle sahiplerinden daha kolay karşılık bulabilmeleriydi. Ayrıca Fransız Devrimi, Amerikan Devrimi'nden çok daha fazla kendini dünya çapında bir fenomen, dünyanın kaderinin modeli ve öncüsü sayıyordu. Nitekim, 18. yüzyıl sonunun çeşitli devrimleri arasında Fransız Devrimi'nin öne çıkması, dramı bir kenara, sadece ölçeğine

ve -devlet sistemi bağlamında- merkeziliğine değil, aynı zamanda en başından itibaren bu bilinçli evrensel boyutuna bağlıydı.

Devrim yapmayı öneren kişiler ile bilhassa toplumsal düzenin temelden dönüştürülmesi amacını güden devrimler ('toplumsal devrimler'), apaçık sebeplerden dolayı Fransa modelinden özellikle esinlenmişler ve onun etkisi altında kalmışlardır. 1830'lardan ya da -en son tarih olarak- 1840'lardan itibaren bu kapsamda görülebilecek örnekler, sanayileşmenin sürdüğü ülkelerde çalışan sınıfların toplumsal hareketleri, ya da en azından, bu yeni sınıflar namına konuştukları iddiasında bulunan örgütler ve hareketlerdi. Fransa'da Devrim'in ideolojisi ve dili 1839'dan sonra, geniş kırsal alanlar dahil olmak üzere ilk devrim çağında pek etkilenmeden kalan bölgelere ve katmanlara yayılmıştı. Provans eyaletinin çeşitli bölgelerinde bu sürecin nasıl işlediğinin harika bir anlatımı ve analizi, Maurice Agulhon'un La Republique au Village başlıklı kitabında yapılmıştır.[1]

Fransa dışında, genel olarak köylüler, şehirli insanların kendilerine getirdiği ideolojilere -onları anlayabildikleri durumlarda dahi- düşman kalmışlardı ve kendi toplumsal protesto ve başkaldırı hareketlerini farklı terminolojilere dayandırıyorlardı. Hükümetler, egemen sınıflar ve solun ideologları, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, köylülerin muhafazakâr insanlar oldukları konusunda -düşüncelerinden emin olarak ya da belli çekince paylarıyla- genel bir fikir birliği içerisindeydiler. Solun çiftçilerin radikal potansiyelini küçümsemesi, en dikkat çekici biçimde 1848 devrimlerinde gözlenmiştir ve bu eğilim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraya kadar solun tarih-yazımına da yansımıştır; 1848'in akabinde Friedrich Engels'in, popüler bir tarihini de kaleme aldığı köylü savaşlarının ikinci safhasını tamamen ütopyacı saymadığı yolundaki ima yollu anıştırmalar bu genel tabloyu pek değiştirmez. Engels'in kendisi, tarihçilerin yenilerde farkına vardıkları gibi, ülkenin 1848'in esasında bir tarımsal hareket -ve herhalde, 16. yüzyılın köylü savaşlarından beri Almanya'daki bu tür en geniş hareket- olduğunu gösteren kısmı olan Güneybatı Almanya'daki silahlı devrimcilerde bir potansiyel görmüştü elbette.[2] Yine de, devrimci köylülerin gözünde dahi, Fransız Devrimi çok uzaktaki bir olaydı. Hayranlık uyandıran Danton'un Ölümü eserinin yazarı genç Georg Büchner, memleketi Hessen'in köylülerine Jakoben dilinde değil, Lutherci İncil dilinde hitap ediyordu.[3]

Jakoben devriminin dili ve sembolizmini benimsemekte hiçbir güçlük çekmeyen kentli işçiler ya da sanayi işçileri açısından söz konusu edilemese bile, Fransız ultra-solu (bilhassa 1830'dan sonra) 'halk'ı 'proletarya'ya eşitleyerek bu anlayışı özgül biçimde kendi koşullarına uyarlamıştı. 1830'daki Fransız işçileri (kendileri de aynı retoriğe başvuran -üstelik sadece Fransa'da da değil- liberal yetkililere karşı bir sınıf hareketi olarak kendi konumlarının bilincinde olmalarına rağmen) Devrim'in retoriğini kendi amaçlarına uyarlamışlardı.[4]

Alman ve Avusturya sosyalist hareketleri, herhalde liderlerini 1848 Devrimi'yle özdeşleştirdikleri için, Büyük Devrim'le bir süreklilik taşıdıklarını vurguluyorlardı -Avusturyalı işçiler 1 Mayıs'ı kutlamadan önce, yıldönümünde Mart 1848'in kurbanlarını (Marzgefallene) anmışlardı. Marseillaise[dn] (metin olarak çeşitli uyarlamalarıyla) artık Alman Sosyal Demokrasisi'nin marşıydı ve Avusturya Sosyal Demokrasisi 1890'da -Devrim'in karakteristik başlığı olan- Frigya külahı ile Eşitlik, Özgürlük ve Kardeşlik sloganını, bastırdıkları 1 Mayıs rozetlerine koymaya devam ediyordu.[5] Bu durum hiç şaşırtıcı değildir. Her şeyden önce, toplumsal devrim ideolojisi ve dili Orta Avrupa'ya Fransa'dan, geniş güzergâhlı yolculuklarında bu ülkeye uğrayan radikal Alman ustabaşıları, 1848 öncesi Paris'inde yaşayan Alman siyasi mülteciler ya da turistler ve bazen -bazılarının, özellikle de Lorenz (von) Stein'ın beraberlerinde getirdikleri- son derece doyurucu ve etkili yayınlar aracılığıyla gelmişti.[6] Kıta Avrupası'ndan önemli sosyalist işçi hareketlerinin geliştiği sırada, etkin -isyancı- bir siyasal dönüşüm olarak Fransız Devrimi geleneği, büyük ölçüde işçi sınıfıyla bağlı haline inmiş durumdaydı. 1871 Paris Komünü (kısmen de Karl Marx'ın sonradan kaleme aldığı parlak analitik metni sayesinde), Jakoben geleneği, proletaryanın toplumsal devrimci geleneğine bağlayacaktı.[7]

Fransız Devrimi'nin 1789'da sürdüğü şekilde 1793-1794'te de devam ettiği, sürecin ilerleyişinden kaygı duyan gözlemcilerin nazarında fazlasıyla açıktı. Zira 1848, göründüğü kadarıyla devrimin sarstığı çeşitli ülkelerin çoğunda hızla yenilgiye uğramış kısa bir zaman dilimini kapsamasına rağmen, devrim sürecinin devam etmekte olduğunu kesin olarak gözler önüne sermişti. Fransa'da bu sürecin 1830'da kesin bir şekilde nihayetine erdiği umudu, liberaller arasında kötümserliğe ve kafa karışıklığına yol açmıştı. De Tocqueville 1850'lerde merakla, "Bu yolculuğun ne zaman sona

ereceğini bilmiyorum," diyordu mesela: "Tekrar tekrar artık kıyıya ulaştığımızı düşünmekten ve vardığımız yerin sisler arasında hepimizi yanıltan bir eşikten ibaret olduğunu görmekten yoruldum. O kadar uzun süredir varmayı gözlediğimiz güvenlikli karanın gerçekten bulunup bulunmadığını, bizim kaderimizin fırtınaya kapılmış bir teknede ebediyen savrulup durmaktan öteye gidip gitmeyeceğini çok merak ediyorum."[8] Fransa'nın dışında, aynı benzetmeye başvuran Jakob Burckhardt, 1870'lerde Fransız Devrimi üzerine verdiği dersi şu sözlerle başlatmıştı: "1789'da insanlığı vuran aynı fırtınanın bizi hâlâ geleceğe doğru sürüklemekte olduğunu biliyoruz."[9]

Böylesi koşullarda Fransız Devrimi çeşitli amaçlara hizmet etmeye başlamıştı. Toplumu dönüştürmek isteyenlere bir esin, retorik ve sözcük dağarcığı, model ve kıyaslama ölçeği sunuyordu. Devrime ihtiyacı olmayanlar ya da devrim yapmak istemeyenler için, bu yararların ilk üçü (esin, retorik ve lügat kaynağı olması) daha az önemliydi (Fransa dışında elbette), oysa 19. yüzyılda bütün Batılı devletlerin siyasal lügatının önemli bir kısmı Devrim'den türetilmişti ve bu anlamıyla (mesela, 'nation'la birlikte anılan ya da ondan türetilen sözcük, terim ve isimleri düşünün) doğrudan Fransızca'dan alınmışlar veya uyarlanmışlardı. Öbür yandan, bir kıyaslama standardı olarak Devrim daha önemliydi -çünkü devrim korkusu, her zaman için devrimin gerçek bir ihtimal olmasından daha yaygın bir olgudur. İleride göreceğimiz üzere, yeni Batı (işçi sınıfı ve sosyalist) solunun önemli kısmı açısından 1789-1799'un işlevsel geçerliliği, ideolojik geçerliliğinden farklı olarak giderek zayıf bulunmasına rağmen, hükümetler ve egemen sınıflar yıkıcılık ihtimali ile, kendilerine düşen paydan hoşnutsuz olmaları için bolca haklı sebepleri bulunan insanların isyan etme potansiyellerini, sürekli göz önünde bulundurup değerlendirmelerine dahil ediyorlardı. Geçmişteki devrimler bu konuda apaçık referans noktalarıydı. Bu yüzden 1914'te Britanyalı bakan John Morley, Birinci Dünya Savaşı'na sahne olacak günlerin arifesinde ve ciddi sosyo-politik huzursuzlukların ortasında, ülkedeki ruh halinin ve genel atmosferin 1848'den önceki havaya benzeyip benzemediğini şiddetle merak etmekteydi.[10] Bir devrim fiilen patlak verdiğinde, hem ondan yana hem de ona karşı olanlar kendi durumlarını hemen daha önceki örneklerle kıyaslarlar. Devrim kalkışması ne ölçüde geniş kapsamlı ve merkezi niteliğe bürünmüşse, 1789'la kıyaslama seçeneği de aynı derecede kaçınılmaz hale gelir.

Temmuz 1917'de New York Times'ın Current History Magazine dergisi, "1789-1917 Fransız ve Rus Devrimleri: Paralellikler ve Zıtlıklar" başlığıyla, o devirde her eğitimli Avrupalı ya da Amerikalının aklını meşgul eden soruları birebir yansıtan imzasız bir makaleye yer vermişti.[11] Eminim o özellikte birçok insan, bu makalenin yazarının istisnai olmayan, ama derinlikli gözlemlerini paylaşırdı. Yazara göre, her iki ülkede de "egemenler kritik anlarda akıllılık edip, konumlarından feragat etmiş olsalar ve gerçek temsili kuramların oluşmasına fırsat verselerdi... asla devrim olmazdı. Keza iki ülkede de, nihai ve yıkıcı muhalefet yabancı bir ülkenin kraliçesinden (birinde Marie Antoinette'ten, diğerinde Alman doğumlu Tsarina'dan) ve kraliçelerin egemenler üzerindeki tehlikeli güçlerinden gelmişti." İki ülkede de, diye devam ediyordu meçhul yazar, filozoflar ve yazarlar uzun süredir devrime hazırlanmaktaydılar -birinde Voltaire ve Rousseau, diğerinde Tolstoy, Herzen ve Bakunin. (Denemenin yazarı Marx'ın etkisine yüksek paye biçmiyordu.) Birinde, Fransa'da, Etats-Generaoux'nun ve Kurucu Meclis'in yerini aldığı Fransız İleri Gelenler Konseyi ile diğerinde, Rusya'da, İmparatorluk Duması'nın yerini aldığı Rus İmparatorluk Konseyi arasında bir paralellik kurmuştu. Rus Devrimi'nin, elbette 1917 yazında henüz çok ileriye gitmemiş olan iç gelişmesine bakarken yazar, Jirondenlere denk olarak Kadet partisi, Rodsianko ve Milyukov'u, Jakobenlere denk olarak da İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti'ni görüyordu. (Sovyetlerin liberalleri devireceği düşüncesini içerdiği kadarıyla bu kötü bir öngörü değildi gerçi, ama meçhul yazarın diğer bakımlardan keskin gözlemlerde bulunamadığı açıktı.)

Bu kıyaslamaların odaklandığı konu, liberal devrim değil, Jakoben devrim ve onun ötesine geçen şeydi. 1789 devrimi, zaman ilerledikçe -Çarlık Rusyası ve Türkiye haricinde- artık yakıcı bir mesele olmaktan çıkıyordu. 19. yüzyılın sonunda Avrupa (San Marino ve Andorra gibi Ortaçağ kalıntısı mini devletçikleri hiç anmadan ve az önce bahsedilen iki mutlak monarşi ile Fransa ve İsviçre cumhuriyetlerini istisna sayarsak) ezici bir oranda Devrim'i kabullenmek zorunda kalmış monarşilerden, ya da, eski rejimlerle uzlaşmak durumunda kalmış orta sınıf egemenliklerinden oluşmaktaydı. 1830'dan sonra başka bir başarılı burjuva devrimi olmamıştı. Yine de eski rejimler, liberalizm ve burjuvazi çağına (her koşulda 1789-1791, daha doğrusu 1815-1830 liberalizmine) ayak uydurarak hayatta kalmayı öğrenmişlerdi. Buna karşın, çoğu burjuva liberalin, Jakobenizme,

demokrasiye ya da ufukta görünen başka musibetlere karşı bir garanti sağlaması karşılığında, tam programlarının -eğer bu mümkünse- çok daha azına razı geleceğini de öğrenmişlerdi. Aslında, 1814'te Fransa'da hüküm süren Restorasyon monarşisi, genel bir modelin ilk örneği (Fransız Devrimi'nin sonuçlarını her iki partnerini de tatmin edecek derecede özümsemiş bir eski rejim) olduğunu kanıtlamıştı. Baş-muhafazakâr Bismarck'ın 1866'da, başkalarıyla kıyaslanamaz berraklıkta dili ve kışkırtıcılıktan zevk alan vurgusuyla altını çizdiği gibi: "Eğer bir devrim olacaksa, kurbanları olmaktansa o devrimi kendimizin yapmamız daha yeğdir."[12]

Burjuva liberalizmi (Rusya ve Türkiye haricinde) artık bir devrime ihtiyaç duymuyordu ve artık kesinlikle bir devrim olmasını istemiyordu. Aslında, evvelden öncülüğünü yaptığı çözümlemelerden uzak durmaya da can atıyordu, çünkü, eskiden feodalizmi hedef almış olan bu çözümlemelerin sivri ucu artık burjuva toplumuna yönelmişti. Ilımlı sosyalist Louis Blanc'ın 1847'de kendi *Fransız Devrimi'nin Tarihi*'nde belirttiği üzere, burjuvazi devrim sayesinde gerçek bir özgürlük kazanmıştı, oysa halkın özgürlüğü hâlâ kâğıt üzerinde duruyordu.[13] Bu yüzden sıradan insanlar kendi Fransız Devrimlerini yapma ihtiyacı duymaktaydılar. Daha kavrayışlı ya da radikal gözlemciler bununla yetinmeyip, yeni burjuva yönetici sınıf ile bu sınıfın sömürdüğü proletarya arasındaki sınıf mücadelesini, eski çağda burjuvazinin feodalizme karşı mücadelesinde olduğu gibi, kapitalist tarihin ana damarı olarak görüyorlardı. Mesela, Fransız komünistlerinin (Thermidor'dan sonraki dönemin Jakoben ultra-solunun çocuklarının) görüşü bu yöndeydi. Burjuva-liberal sınıf analizinin bu yönde kaydettiği gelişme, ilk temsilcilerinin hiç hoşuna gitmezken, Marx gibi sosyal devrimciler tarafından sevinçle karşılanacaktı. 1848 Devrimi'yle baştan aşağı sarsılmış bulunan Thierry, sınıf analizinin eski rejim açısından geçerlilik taşıdığını, ama yeni rejime uygulanamayacağı sonucuna varmıştı, çünkü ulus -Devrim sayesinde kendinin farkına vardıktan sonra- artık birleşik bir bütün değildi; daha da yanlış olan görüşse, tiers etat'nın burjuvaziye tekabül ettiği, bu burjuva tiers etat'nın diğer alt sınıflardan üstün olduğu ve onlardan farklı çıkarları bulunduğu varsayımıydı.[14] Her zaman için kendine, başkaları yerine kendi sınıf analizinde daha işlerlikli bir acil çıkış kapısı bırakmış olan Guizot, herhangi bir devrimi destekleme

noktasından bucak bucak kaçar olmuştu. Devrimler geçmiş tarihe aitti ya da öyle kalmalıydı.

Öte yandan, yeni proleter-yönelimli sosyal devrimcilerin gözünde, burjuva devrimi sorunu paradoksal bir şekilde acil ve hayati önemini muhafaza etmekteydi. Burjuva devriminin proleter devrimini öncelediği açıktı, çünkü en azından bir tane başarılı burjuva devrimi görülmüştü ve o ana kadar henüz başarılı bir proleter devrimine rastlanmamıştı. Yalnızca muzaffer burjuva toplumunda kapitalizmin gelişmesinin, proleter rakibinin ekonomik ve siyasal bakımdan ortaya çıkmasının koşullarını yaratacağı doğru olabilirdi ve bu yönde savlar ileri sürülüyordu, zaten Marx da 1848'den sonraki Thierry hakkında yorumda bulunurken, "burjuvazinin halkla keskin karşıtlığının, burjuvazinin ruhban kesimine ve soylulara karşı durmak için tiers etat işlevini oynamaktan vazgeçtiği noktaya kadar ortaya çıkmadığı"nı söylemişti.[15] İleri sürülebilecek olan ve daha sonra ortaya konmuş başka bir sav, ancak burjuva devriminin, mantıksal sonucu olan demokratik cumhuriyete genişletilmesiyle, proletaryanın burjuvaziye karşı sınıf mücadelesinin etkili biçimde yürütülmesinin kurumsal ve örgütsel koşullarının yaratılacağı yönündeydi. Bu argümanın ayrıntıları nasıl şekillenirse şekillensin, 1917'ye kadar -en azından Marksistler arasında- genel kabul gören sav, işçi sınıfının zaferine ve sosyalizme giden yolun burjuva devriminden, sosyalist devrimin zorunlu ilk aşamasından geçtiğiydi.

Yine de bu noktada üç soru gündeme geliyordu. Birincisi, iki sorunun iç içe geçirilmesi gerektiği açık gibi görünmekteydi. Komünizm hayaleti Avrupa'nın üzerinde, burjuva devriminin ya henüz gerçekleştirilmediği (Almanya'daki gibi), ya da (en azından, bırakın Temmuz monarşisinde, hatta Britanya'da ilk Reform Yasası döneminde olduğu gibi küçük burjuvaziyi, burjuvazinin önemli kesimlerinin gözünde) hâlâ tamamlanmaktan uzak olduğu bir zamanda dolanmaya başlamıştı. Öyleyse tam olarak neyin gerçekleşmesi bekleniyordu? 1840'lardaki Sol'un sorunu buydu, oysa aynı Sol, 1850'lerde hâlâ yeni bir 1848 umudu içindeydi. İkincisi, meydana gelmesi beklenen şey, birçok ülkede görüleceği üzere, burjuvazinin, burjuva devrimini eski rejimle tatmin edici bir uzlaşma noktasının ötesine geçirmeden ana hedeflerine ulaşacak olmasıydı. Ya da, olması beklenen üçüncü ihtimal, burjuvazi anayasa ve temsili yönetimden yana siyasal taleplerini bir kez daha bir tür diktatörlüğe feda edip, işçileri

köşeye sıkışmış durumda tutmaya devam etmek isterse nasıl bir tablo ortaya çıkacaktı? Fransız Devrimi bu seçeneklerin birincisi ve üçüncüsüne cevap vermeye uygun malzeme sağlarken, ikinci seçeneğe bu özellikte bir malzeme sağlamıyordu.

Anlaşılan, 1848 sorununun anahtarı Jakobenizmdi. Öyle ki, Jakobenizm hem burjuva devriminin başarısı ve yaşaması açısından temel bir önemdeydi, hem de burjuva devrimini radikalleştirip sola doğru itmenin -burjuva sınırlarının ötesine geçmeye zorlamanın- bir aracıydı. Kısacası Jakobenizm, hem -hiçbir kesimden yardım almayan burjuvazinin bunu kendi başına gerçekleştirecek bir konumda olmadığı zamanda- burjuva devriminin amaçlarına ulaşmanın, hem de onun ötesine uzanmanın bir aracını sağlamaktaydı. Marx'ın 1840'ların başlarındaki ilk analizi (ki Marx, Devrim tarihinin her aşamasını -ondan gelecek adına dersler çıkarabilmek niyetiyle- siyasal bir büyüteçle keskin eleştiriye tâbi tutan birçok solcudan yalnızca biriydi), devrime yürümekten ziyade sıçrama gücü veren ve gerçekleşmesi başka koşullarda -"burjuvazinin ürkek ve aşırı uzlaşmacı yaklaşımları çerçevesinde"- onyıllarca sürebilecek olan amaçlarına beş yıl içinde ulaşma imkânı tanıyan bir siyasal fenomen olarak Jakobenizme odaklanmaktaydı.[16] Buna rağmen, 1848'de ve 1848'den sonra, devrimi, niteliğini tamamen dönüştürerek -ve bir siyasal öncü vasıtasıyla- sola itebilme ihtimali, Marx'ın düşüncesinin merkezine oturmuş durumdaydı: Nitekim, Lenin'in (daha kesin olarak da, iki gücün de kendi teorilerinin onlara atfettikleri tarihsel görevleri yerine getiremeyecek derecede zayıf olmalarından dolayı kendilerini -kendi bakışlarıyla- bir burjuvaziyle bir proletaryaya benzetilebilecek durumda bulan Rus devrimci Marksistlerinin) hareket noktasını, Marx'ın stratejik düşüncesinin bu aşaması oluşturacaktır. Karşıtlarının pek sevdikleri bir deyişle, Lenin bir Jakobendi.

Buonarrotti'nin Conspiracy of the Equals'de (Eşitler Komplosu, 1828) ortaya attığı argümanın özünde elbette komünizmin Jakobenizmden türediği düşüncesi yatmaktadır. Fransız ultra-solu, 1848'den sonra ve Blanquistlerden önce, Hebertistlerin ve yeterince ateist olmayan Robespierre'in gerçek devrimciler oldukları, genç Engels'in de bunu açıkça kabul ettiği görüşüne sarılmışlardı.[17]

Gerek Engels gerekse Marx ilk başlarda, Jakoben Cumhuriyeti'nin destekçilerinin 'asi proletarya' (ama 1793-1794'teki zaferi ancak geçici

nitelik taşıyabilecek, burjuva toplumunun aşılmasının maddi koşulları henüz olgunlaşmadığı müddetçe 'burjuva devriminin unsurlarından birisi' durumunda kalacak bir proletarya) olduğu görüşüne bağlıydılar. (Yeri gelmişken, bu tartışmanın Marx'ın burjuva devrimi terimini fiilen kullandığı ender örneklerden birisi olduğunu belirtmekte fayda görüyorum.)[18] 1789-1794'te sahneye çıkan Parisli kalabalığın toplumsal bileşiminin daha eksiksiz bir analizi henüz hak ettiği ölçüde yapılabilmiş değildir; aynı şekilde, Mathiez'den Soboul'a kadar Fransa'daki sol tarih-yazımında çok önemli bulunan Jakobenler ile baldırıçıplaklar arasındaki ayrıma dair analizler de halihazırda çok eksiktir.

Özetle, 1848'de Polonyalılara açıkça şunları söylemesi Marx açısından son derece doğaldı: "1793'ün Jakoben'i, bugünün komünisti oldu."[19] Aynı doğrultuda, Lenin'in Jakobenizme duyduğu güçlü hayranlığı herhangi bir şekilde gizlemeye kalkmaması ve 1900'lerin başlarında Menşeviklerin -ve başka gerekçelerle Narodniklerin- ona bir Jakoben diyerek saldırmalarından gocunmaması asla şaşırtıcı değildir.[20] Belki şu da eklenmelidir: Birçok Rus devrimcisinden farklı olarak Lenin, savaş sırasında İsviçre'de sürgündeyken bu konuda bir okuma listesi çıkarmış olmasına rağmen, kendini Fransız devrim tarihinin önemsiz ayrıntılarına kaptırmış görünmez. Pratikte onun Fransız Devrimi'yle ilgili bütün yazdıkları, genel eğitici bilgilerden ve Marx'la Engels'in eserlerinden alınmıştır.

Bununla birlikte, tarihsel devamlılıktan tamamen ayrı bir nokta olarak, gelecekteki bir 1848-sonrası devrimde proletaryanın nasıl bir strateji izlemesi gerektiğine ilişkin Marksizan düşünceler (ünlü 'sürekli devrim' çağrısıyla 1850'deki Komünist Liga'ya hitaben yapılan konuşmadaki gibi), Bolşeviklerin yarım yüzyıl sonra karşı karşıya geldiklerini düşündükleri siyasal sorunla bir bağ oluşturmaktadır. Dahası, Troçki'nin (daha sonra Troçkist mezheplerin rakip ortodoksilerinde somutlaştığı haliyle) Lenin eleştirisi, geçmişte Marx'ın düşüncesindeki aynı noktayı (yani, Marx'ın tam da burjuva devrimini daha radikal bir şeye dönüştürme ihtimalinden dolayı -yer yer- 'sürekli devrim' deyişini kullanmasını) referans almaktadır. Marx 'sürekli devrim' deyişini ilk kez -hatırlatmaya pek gerek yok ki- doğrudan Fransız Devrimi'nin tarihine atıfla kullanmıştır.[dn]

Dolayısıyla, burjuva devrimi sorunu, sosyal devrimcilerin gözünde önemli bir pratik sorun sayılmalıydı ve bu insanların kendilerini bir

devrimin dümeninde buldukları ender hallerde yakıcı bir niteliğe bürünüyordu. Keza bu sorun, 1950'lerin sonlarından beri Latin Amerika devrimci solu içinde yürütülen tartışmalarda tanıklık edileceği üzere, bu güne değin canalıcı önemini muhafaza etmiştir (dahası, Latin Amerikacılar, 'dünya-sistemleri' teorisyenleri ve 'bağımlılık' teorisyenleri arasındaki akademik tartışmalarla iyice alevlenmiştir). Burada kendimize, ortodoks Sovyet-çizgisindeki komünist partiler ile çeşitli yeni-sol hareketler (muhalif Marksist sollar -Troçkistler, Maocular ve Castrocular) arasındaki başlıca teorik meselenin, acil sorunun, feodallere benzer diye nitelenebilecek olan toprak sahiplerinin egemenliğindeki rejimlere ve elbette emperyalizme karşı ulusal burjuvaziyle birleşmek mi, yoksa doğrudan sosyalist bir rejim kurabilmek için burjuvaziyi hemen devirmeye çalışmak mı noktasında düğümlendiğini hatırlatabiliriz.[dn] Hindistan komünist hareketini bölen çekişmelere benzeyen bu Üçüncü Dünya tartışmaları Fransız Devrimi'ne doğrudan atıfta bulunmamalarına rağmen, Marksistler arasındaki bu tartışmaların köklerinin o Fransız Devrimi'nden türediğini ve izlerinin o devrime kadar geri sürülebileceğini rahatlıkla iddia edebiliriz.

Burada Eski Dünya'yla görülen zıtlık çarpıcıdır. 1946 gibi geç bir tarihte bu tartışmanın Troçkist versiyonu ('sürekli devrim'), Daniel Guerin'in Birinci Cumhuriyet dönemindeki sınıf mücadelelerinin tarihini anlatan bir eser sayılan ve bu mücadeleyi sürekli devrim tezinin örneklendiği bir model olarak tartışan Bourgeois et Bras-Nus[dn] adlı çalışmasında, özellikle Fransız Devrimi'ne ait terimlerle gündeme getirilmişti. [21]

Yine de, burjuvazinin devrim yapma niyetinden vazgeçtiğini farz edelim; ya da, devrim yaptıklarını, ama liberal kurumların varlığında soldan gelecek tehlikelere karşı kendilerini koruyamayacaklarını düşündüklerini farz edelim. Böyle bir durumda ne olur? Fransız Devrimi, 1848'den sonra -özellikle orta Avrupa'da- artık çok iyi biliniyor olmakla beraber, ilk örnekte, yani burjuvazinin devrim yapmaktan vazgeçmesi seçeneği karşısında fazla yol gösterici olamazdı. Örneğin, tarihçiler hâlâ, Alman burjuvazisinin Prusya monarşisi ve soyluluğu karşısında yerinden feragat edip etmediği, dolayısıyla (Fransız ya da Britanya orta sınıflarından farklı olarak) bir Sonderweg'e, yani Hitler'in yolunu açan özgül bir tarihsel yola girip girmedikleri; veya, fiilen Bismarck'ı ve Junker'leri kendilerini yeterince burjuva bir rejim olarak tanımaya zorlayıp zorlamadıkları konusunda çeşitli savlar ileri sürmektedirler. Bu tür sorulara nasıl cevaplar

verilirse verilsin, 1848'den sonraki Alman liberalleri, kendileri 1848 Devrimi'ne katıldıklarında çoğunun vazgeçilmez saydıkları paydan çok daha azına razı olmuşlardı. Friedrich Engels ise hayatının sonraki dönemlerinde bazen, Fransa'yla benzerlik kurarak, içlerinden bir kesimin er ya da geç tam gücü elde etmek için yeniden harekete geçeceklerini, oysa yeni Alman işçi ve sosyalist hareketinin artık bu tür girişimlere bel bağlayamayacağı fikrini ileri sürmüştü. Yeni hareket Fransız Devrimi geleneğine ne ölçüde derin bir bağlılık duyarsa duysun (ki bu noktada, marşları Enternasyonal olmadan önce Alman işçilerinin, Marseillaise'in çeşitli versiyonlarını söylediklerini unutmamalıyız), 1789-1794 döneminin tarihi siyasal bakımdan yeni sosyal-demokrat işçi partilerinin gözünde etkisi ve geçerliliğini yitirmiş durumdaydı.[22]

1789-1794 döneminin tarihinin etkisini kaybetmesi sanayi ülkelerinde çok daha gözle görülür durumdaydı; bu ülkelerdeki hareketlerin liderleri, bazıları diğerlerinden daha gönülsüzce olmak üzere, ileriye gitmenin yolunun Bastille'in ele geçirilmesi, isyancı komünlerin ilanı ya da benzeri olaylardan geçmeyeceği kanısındaydılar. Bu hareketler elbette devrimciydiler, en azından Marksist oldukları ölçüde bu çizgideki çoğu parti devrimciydi. Ancak, büyük Alman SDP'sinin teorik gurusu Karl Kautsky de -en ufak bir utanma belirtisi göstermeden- şunu söyleyebiliyordu: "Biz devrimci bir partiyiz, ama devrim yapmayız."[23]

Öte yandan, Fransız Devrimi aşırı derecede radikalleşmiş bir devrimden otoriteryanizme geri dönüşün, yani Napoleon'un siyasal iktidara yükselişinin görkemli bir örneğini sunmaktaydı. Dahası, Fransa tarihi 1848-1851'de, ılımlı liberallerin Sol'un isyancı meydan okuyuşu karşısında yenilgiye uğradıktan sonra bir kez daha siyasal istikrar koşullarını sağlayamayacakları ve başka bir Bonaparte'ın iktidarı almasının zeminini hazırladıkları bir durumda, aynı fenomenin tekrarına tanık olmuştu. Bu yüzden, Bonapartizm teriminin sosyal devrimcilerin -özellikle de, parlak broşürlerinden birisinde, ikinci Napoleon'un iktidara yükselişini birinci Napoleon'un darbesinin adıyla anlatan Marx'tan esinlenen- siyasal sözlüğünün bir parçasına dönüşmesinde şaşılacak bir yan yoktur. Bu fenomen liberal gözlemcilerin de gözünden kaçmamıştı. Heinrich von Sybel, 1853'te kaleme almaya koyulduğu *Fransız Devrimi'nin Tarihi* adlı çalışmasının başında, Ortaçağ feodal sisteminin (Feodalwesens) düşüşünün her yerde modern askeri devletin yükselişine yol verdiğinden bahsederken

aklında herhalde bu düşünceleri gezdiriyordu.[24] 1914'te Britanyalı liberal tarihçi ve geleceğin bakanlarından H.A.L. Fisher, çok aydınlatıcı bir yaklaşım getirmese de, bu fenomeni "Bonapartizm" başlığı altındaki altı konferans metninde bir genellemeye dayandırmıştı. Fakat Bonapartizm sözcüğüne, daha yaygın olarak, ya Fransa'daki gibi Bonaparte hanedanına bağlı olan kişilerin davasını tanımlamak amacıyla ya da, daha genel olarak, Julius Caesar'dan sonra Sezarizm diye de nitelendirilen bir olgunun eşanlamlısı olması niyetiyle, geleneksel siyasal söylemde başvuruluyordu.

Marksist soldaysa, Bonapartizm, esasen birbiriyle uzlaşamayan sınıf güçleri arasındaki göreli denge durumlarında sınıf mücadelesi ve sınıf egemenliği sorununa bağlı olarak, yoğun bir tartışma konusu olacaktı. Böylesi durumlarda bir devlet aygıtı, hatta tek başına egemen kişi, sınıfların üstüne çıkarak ya da sınıfları birbirine karşı kullanıp kışkırtarak ne derecede özerkleşebilirdi? Bu içerikteki tartışmalar birinci Fransız Devrimi deneyimlerinden türetilmesine rağmen, gerçekte bu devrimden belli bir mesafe alınarak yürütülüyordu, çünkü birinci Bonaparte döneminden ziyade ikinci Bonaparte döneminin deneyimlerine dayanarak ele almıyorlardı. Ayrıca elbette, ilk 18 Brumaire'den giderek uzaklaşan siyasal ve tarihsel sorunlarla, hatta giderek tarihsel bakımdan bir genellik arz eden problemlerle ilgiliydiler. Modern çağın bazı tartışmalarında, bu terimin 20. yüzyılın otoriteryan ve faşist rejimlerini aydınlatmakta kullanılışındaki gibi, ilk Bonaparte'ın isminden ziyade olgunun kendisi dikkate alınmaktaydı.[25]

Bununla birlikte, biraz ileride göreceğimiz gibi, Bonapartizm terimi 1917'de ve ondan sonraki siyasal tartışmalara, Büyük Fransız Devrimi'yle çok daha doğrudan bağıntılı olarak yeniden girmiştir.

19. yüzyıl ilerlerken, ilk devrimin deneyimleri ile devrimcilerin kendilerini içlerinde buldukları koşullar arasındaki mesafe giderek açılıyordu. Hatta Fransa'da bu mesafe daha belirgindi. Liberal burjuvazi 1830 yılına hâlâ, 1789-1791'in başarılı bir tekrarı gözüyle bakabiliyordu -ki gerçekten de öyleydi; sadece bu defa Jakoben tehlikenin potansiyeline karşı hazırlıklıydılar ve seferber haldeki kitleleri, mağlup olmaya başladıklarını fark etmeden birkaç gün sonra evlerine gönderebilmişlerdi. 1848 yılıysa, bir kez daha ve kolayca ilk devrimin başka bir çeşidi gibi görülüyordu: Sadece bu defa, yeni proletaryayı temsil ettiğini iddia eden, ama kısa süreliğine bile olsa iktidara ulaşma fırsatını bulamamış, çünkü her zaman eksik oy almış,

manevra dışı bırakılmış, Haziran 1848'de izole bir ayaklanmayla sıkıştırılıp vahşi biçimde bastırılmış bir ultra-soldan gelen çok daha güçlü bir Jakoben-baldırıçıplak meydan okuyuşu söz konusuydu. Ancak, 1794'te Thermidor'dan sonra olduğu gibi, muzaffer ılımlılar -muhafazakârlarla ittifak yaptıkları zamanlarda dahi- istikrarlı bir rejim kurmalarını sağlayacak siyasal destekten yoksundular ve bu yüzden ikinci Bonaparte'ın yolunu döşemiş oldular. 1871 Paris Komünü bile -en azından belediye faaliyetlerinin devrimci komünler, halk seksiyonları, vb. aracılığıyla yürütülmesi bakımmdan-1792'nin radikal devrim modeline uymaktaydı. Burjuvazi 1789-1794 modeline uygun düşüncelerden vazgeçmiş olsa bile, demokratik ve sosyal-devrimci radikallerin düşünceleri hâlâ aynı kapsamdaydı. Blanqui ve onun tilmizleri gibi bu radikaller (kendilerini Robespierre, Saint-Just ve Kamu Selameti Komitesi'nin doğrudan mirasçıları sayan Delescluze gibi neo-Jakobenlerden bahsetmeye bile gerek yok), kendilerini 1790'ların deneyimlerine kaptırmış haldeydiler. 1860'larda, III. Napoleon düştüğü zaman Büyük Devrim'de yapılanların mümkün olduğu ölçüde tekrarlanması gerektiğini düşünen insanlara gerçekten rastlanıyordu.[26] İlk devrimle kurulan bu paralelliklerin gerçek bir anlamı belki vardı belki yoktu, ama önemli bir noktada arada bir bağ görülmüyor değildi: Fransa, 1789'da eskisinin yıkılışından beri kalıcı bir yeni rejim tesis etmeyi açıkça başaramamıştı: On yıllık Devrim, on beş yıllık Napoleon dönemi, yine on beş yıllık Restorasyon devri, on sekiz yıllık Temmuz monarşisi, dört yıllık İkinci Cumhuriyet ve on dokuz yıllık başka bir İmparatorluk: Anlaşılan Devrim hâlâ sürüp gidiyordu.

Oysa, 1870'den sonra sürekli burjuva rejimi formülünün -cumhuriyet zaman zaman meydan okumayla karşılaşmasına rağmen- demokratik parlamenter cumhuriyette görüldüğü giderek daha fazla açıklık kazanır olmuştu. Ne var ki bu meydan okuyucu tehditlerin kaynağı ya Sağ'dı, ya da Boulangizm örneğindeki gibi, Bonapartizm'i andıran bir çizgi; dolayısıyla, liberallerle Jakobenlerin mirasçılarını Cumhuriyet'i savunma adına birleştirmek ve bu suretle -Stanford Ehvitt'in göstermiş olduğu üzere-1860'lardaki ılımlı muhalefetin sistematik biçimde öncülüğünü yaptığı politikayı pekiştirmek fiilen daha kolay oluyordu.[27]

Ancak şimdi biz madalyonun öbür yüzüne bakalım. Burjuva liberallerin, o zamana değin uzak durmaya gayret ettikleri demokratik cumhuriyet çerçevesinde hareket etmeleri, Jakobenizmin artık bir tehlike olmadığını

ortaya koymaktaydı. Uç kesimler sistemle bütünleşebilirdi -bütünleşmeyi reddedenlerse azınlık gettolarında tecrit edileceklerdi. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, ılımlı liberallerin halk devrimi ile radikal devrimi bağdaştırmaları onlara sloganları, sembolleri ve retoriklerini ulus çapında yankılatmaları için mükemmel bir fırsat sunsa da, Danton'un ya da Robespierre'in neler yaptıkları 1792-1794'ten esinlenenleri artık doğrudan ilgilendirmiyordu. Her şey bir yana, Devrim'de halkın müdahalesinin en dramatik olayını oluşturan Bastille'in zaptedildiği tarih, 1880'de Fransız Cumhuriyeti'nin ulusal günü olarak seçilmişti.

Eğer Devrim'in kendi yurdundaki manzara bu şekildeyse, aynı eğilimlerin başka yerlerde daha belirgin olması doğaldı. İki devrime de fiilen siyasal gündemde yer yoktu, ya da iki devrim de oldukça farklı türde devrimler haline gelmişlerdi. Öyle ki, silah namlusundan çıkan ayaklanma, isyan ve iktidar siyasetinin hayata geçirildiği ya da hayata geçirilebilir olduğu yerlerde bile, sözgelimi Iber yarımadasında, bu yeni hareketler 1789-1799'un diliyle kolaylıkla paralellik kuramıyorlardı. Bunu görmek için, muhtemelen 19. yüzyılda yaşayan insanlar kadar birçok isyan, devrim ve silahlı ayaklanmanın yanı sıra kurtuluş savaşına tanıklık etmiş olan, üstelik siyasal hayatına, Saint-Simoncu ideolojinin prizmasından bakıldığında hâlâ onun apaçık izlerinin görüldüğü Fransız Devrimi'nin etkisiyle atılmış olan Giuseppe Garibaldi'nin serüvenini incelemek yeterliydi.[28] Elbette at gözlüğü takmış gericiler dışında herkes, kendilerine İnsan Hakları Bildirgesi'ni ve en etkili ifade imkânını bahşetmiş olan ülkeye inanıyordu. Coğrafya ve bilgi açısından değilse bile siyasal sempatiyle kendilerine bir yakınlık duyan uzaktaki Bolivya'nın askeri şefi Melgarejo bile, 1870-1871'deki Fransa-Prusya Savaşı'nın patlak verdiği haberlerini alınca, süvarilerini özgürlükler ülkesi Fransa'nın yardımına göndermeyi teklif etmişti. Gelgelelim, hayranlık, hatta esinlenme bir şeydir, siyasal modeller bambaşka bir şey.

Fransız Devrimi, yukarıdaki sayfalarda belirtilmiş olan sebeplerden dolayı, bir model ya da referans noktası olarak Rusya'da dramatik biçimde geri dönmüştü. Bir yandan, iki ülke arasındaki paralellikler (ancien regime'in mutlak monarşisinin kriz içinde olması, Çarlık koşullarında tesis edilmesi ancak devrim yoluyla mümkün olabilecek burjuva-liberal kurumlara duyulan ihtiyaç, sadece bir liberal anayasa isteyenlerin ötesinde bekleyen radikal devrimci güçler) açık görünüyordu. Öbür yandan,

devrimci gruplar ve organlar (burada, Çarlık koşullarında en ılımlı reformcuların bile devrimci olmak zorunda kaldığını, çünkü tahtı alaşağı etmek dışında rejimi değiştirmenin hukuksal bir yolu bulunmadığını hatırlamakta fayda olabilir) ilk Fransız Devrimi'nin tarihini hatmetmişlerdi ve Devrim'in tarihsel sürecini dikkatle inceleyip kendilerine uygun sonuçlar çıkartmak için iştahla yanıp tutuşuyorlardı. Rusya'da o sıralar, bir devrimin kaçınılmaz ve yakın olduğu konusunda genel bir görüş birliği hakimdi. Marx'ın kendisi de 1870'den itibaren Rusya'da meydana gelen altüst oluşlara özel bir dikkat sarf etmeye başlamıştır.

Çoğu ister istemez Çar döneminde devrimci olmuş olan Rus entelektüelleri, Fransız Devrimi tarihinin bütün ayrıntılarına vakıftılar. Daha sonra Fransız komünizminin saygın ihtiyarlarından olacak Marcel Cachin, 1920'de Moskova'dan dönüşünde Tours'daki Sosyalist Parti Kongresi'nde delegelere hitaben aynen şunları söyleyecekti: "Fransız Devrimi'ni bizden daha iyi biliyorlar."[29] O yüzden, Rusların Fransız Devrim Tarihine ciddi katkılar yapmış olmaları hiç kimseyi şaşırtmamalıdır. Gerçekten, bir Rus liberali olan I.V. Luçitskiy (1845-1918) ile liberal ama aslen bir Narodnik olan N.I. Kareyev (1850-1931), 18. yüzyıl sonu Fransa'sında köylülük ve toprak meselesiyle ilgili konuların araştırılmasında öncülük yapmışlardı ve bunu Fransızların kendileri de kabulleniyorlardı. Yine anarşist Peter Kropotkin, Fransız Devrimi'nin iki ciltlik tarihini yazmıştı ve onun eseri, uzun süre uluslararası çapta en ciddi solcu tarih çalışması olarak kabul görmüştü. Kropotkin'in kitabı ilkin 1909'da İngilizce ve Fransızca olarak, ancak 1914'te Rusça olarak yayınlanacaktı.

Toparlarsak, 'Rus Marksizmi'nin babası' Plehanov'un ömrünün sonuna kadar uyguladığı gibi, Rus devrimcilerinin Rusya'da yaşanan her olay karşısında kendiliğinden 1789-1799 döneminde Fransa'da meydana gelen olaylarla bir paralellik kurmaya yöneldiklerini görmek kimseye şaşırtıcı gelmemelidir.[30]

Fransız Devrimi'yle paralellik kurmanın yerindeliği, eğitimli kişilerinin zihninde açık görünmesine rağmen, 1905 Rus Devrimi'nde çok fazla benimsenmiş bir eğilim değildir; bunun sebebini herhalde, esasen Çarlığın -geçici olarak sarsılmış olmakla birlikte- devrimin bastırılmasından önce de asla fiili kontrolü kaybetmemiş olmasında aramak gerekir.[31] 1905'te Lenin, Menşevikleri Rusya'da bir Jakoben diktatörlüğü ihtimalini -akademik bir

ilgiyle dahi olsa- düşünmedikleri için 'Jirondenler' nitelemesiyle eleştiriyordu.[32] Lenin bu tür tartışmalara 1793 Konvansiyonu'na doğrudan atıfta bulunarak cevap veriyordu. Yenilgiden sonra işçi sınıfı ile burjuva devrimi arasındaki ilişki çok fazla tartışma konusu olmuştu ve bu tartışmalarda sık sık Jakobenizmden, onun doğasından bahsediliyordu. Bunlara rağmen 1789-1799 dönemiyle kıyaslamada bulunmak, genellemelerin çok ötesine geçmiş değildir.

Öte yandan, 1917 ve onu takip eden yıllar devrim Fransa'sına yapılan referanslarla doluydu. Bu eğilim, Fransız Devrimi'nin ünlü simalarına Rusya'daki siyasal aktörler arasında birer karşılık bulmaya kadar varmaktaydı. 1919'da, daha sonra Rus Devrimi üzerine en iyi tarih kitaplarından birini yazacak olan W.H. Chamberlin, Lenin'i Robespierre'e benzetiyor, sadece "onun daha uluslararası bir arkaplanla, daha aydınlanmış bir zihne sahip olduğu"nu vurguluyordu. İki yıl sonraysa Charles Willis Thompson, Lenin-Robespierre paralelliğinin uygun düşmediğini yazacaktı. Chamberlin Troçki'yi Saint-Just'e benzetirken, Thompson Troçki'ye devrimci orduların örgütçüsü Carnot'yla benzerliği uygun görecekti. Dahası Thompson, Troçki'de bir Marat bulan görüşleri ciddiye almamaktaydı.[33]

Tarih kafasıyla düşünen Rus devrimcilerinin kendi devrimlerine ait olan olayları, Fransız Devrimi'nde yaşananlarla hangi biçimlerde kıyasladıklarını izlemek kolay ve ilginçtir. 1917'nin günlüğünü tutan ünlü Sukhanov, "Fransız ve İngiliz devrimlerinin tarihlerine başvurarak yetişmiş" kişilerin mükemmel bir örneğidir. Sukhanov'un gözlemiyle, Sovyetler'den ve Geçici Hükümet'ten oluşan 'ikili iktidar', bir tür Napoleon ya da Cromwell (ama devrimci siyasetçiler arasında bu rollere kim uygun düşecekti?), ya da muhtemelen bir Robespierre çıkartacaktı. Fakat yine, görünürde açık bir aday yok gibiydi.[34] Troçki'nin kendi *Rus Devrimi'nin Tarihi* kitabı, şüphesiz o zamanlar sürekli aklında gezdirdiği bu tür kıyaslamalarla doludur. Anayasal monarşiyi korumaya çalışan anayasal demokratlar (başlıca liberal parti), ona 1917'nin 1789'dan ne kadar farklı olduğunu göstermekteydi; o zamanlar Fransa'da krallığın iktidarı hâlâ genel kabul gören bir durumdu, oysa kendi zamanında Çarlık halkın gözündeki meşruiyetim çoktan kaybetmişti. İkili iktidar, İngiliz ve Fransız devrimleriyle kurulan paralellikleri de akla getiriyordu. Temmuz 1917'de Bolşevikler, uygun manevraları yaparak, yanlış bir zamanda başlatıldığını düşündükleri halk gösterilerinin başına geçmişlerdi ve gösteriler bastırılınca

da parti geçici bir yenilgiye uğramıştı -Lenin'in de Petrograd'dan kaçması gerekmişti. Bu yüzden Troçki'nin aklına hemen, Temmuz 1791'de Lafayette'in Cumhuriyetçileri safdışı bıraktığı Champ de Mars'da yapılan gösterilerle paralellik kurmak gelmişti; aynı paralellik, 10 Ağustos 1792'deki ikinci ve daha radikal devrim ile Ekim Devrimi arasında da kuruluyordu.[35]

Fransız Devrimi'yle kurulan paralelliklerin çeşitli insanlarca Rusya'daki gelişmeleri değerlendirmek ve giderek eleştirmek amacıyla nasıl kullanıldığına bakmak herhalde daha ilginç olur. Bu noktada kendimize bir kez daha, tarihsel prototipin Fransız Devrimi'nden türetilmiş olduğunu hatırlatalım. Fransız Devrimi altı aşamada meydana gelmişti: Devrim'in gerçekleşmesi, yani 1789 ilkbaharı ve yaz aylarında monarşinin olayların gidişatı üzerindeki kontrolünü kaybetmesi; 1791'deki liberal anayasanın ilan edilmesiyle nihayetlenen Kurucu Meclis dönemi; 1791-1792'de iç ve dış gerginliklerden dolayı 1791-1792'deki yeni formülün bozuluşu ve 10 Ağustos 1792'deki ikinci devrim ile Cumhuriyet'in tesisi; üçüncüsü, 1792-1793'te devrimci sağ ve sol (Jirondenler ve Dağlılar) yeni Ulusal Konvansiyon'da kıyasıya kapışırlar ve rejim iç isyan ile yabancı müdahalesine karşı kendini koruma kavgası verirken Cumhuriyet'in radikalleşmesi. Bu süreç zirve noktasına 1793'te iktidarı sola kazandıran ve dördüncü aşamayı başlatan darbeyle çıkacaktı: Devrim'in en radikal aşaması olan ve (popüler adlandırmasından bildiğimiz üzere) terörle ilişkilendirilen, bir dizi iç tasfiyelerin gerçekleştiği, halkın olağanüstü ölçüde ve başarıyla seferber edilerek topyekûn savaş düzenine geçildiği Jakoben Cumhuriyeti. Fransa bu süreç sonucunda ayakta kaldığında, radikal rejime son veren 9 Thermidor oldu. Bence Temmuz 1794'ten Napoleon darbesine kadar geçen dönem tek bir aşama, geri adım atmak suretiyle, daha uygulanabilir ve ılımlı bir devrimci rejim kurmayı amaçlayan beşinci aşama sayılabilir. Fakat bu girişimler başarısız kaldı ve 18 Brumaire'de (1799'da) otoriteryan ordu destekli Bonaparte rejimi iktidarı devraldı. Hiç şüphesiz, hükümdarın hâlâ bir cumhuriyetin başı olarak idareyi uhdesinde tuttuğu 1804'ten önceki Napoleon rejimi ile daha sonraki imparatorluk arasında başka ayrımlara gidilebilir, ancak şu anda bu ayrıntılarla daha fazla oyalanmamız gerekmez. Öyle de olsa, Restorasyon döneminin liberallerinin gözünde, bütün Napoleon dönemi Devrim'e dahildi. Mignet, Devrim tarihini 1814'te bitiriyordu.

Demek ki, Bolşevikler için Jakobenlerin karşılığının 1917 olduğu yeterince açıktı. Lenin'in soldaki hasımlarının sorunu, devrim bir kez patlak verince, Jakobenleri eleştirmeye kalkmanın kolay bir şey olmadığıydı. Jakobenler en tutarlı ve etkili devrimciler, Fransa'nın kurtarıcılarıydılar ve aşırılıklarla özdeşleştirilemezlerdi; zira Robespierre ve Kamu Selameti Komitesi gerek sağdaki gerekse kendi solundaki düşmanlarına da karşıydı. Zaten bu yüzden, Ekim'deki iktidar devrini onaylamayan yaşlı Plehanov, bu devrimi Jakobenlerin zaferi olarak görmeye yanaşmamıştı. Plehanov'a bakılırsa, iktidarı Heberüstlerin (1794 ilkbaharında Robespierre'in tasfiye ettiği ultra grubun) muadilleri ele geçirmişti ve bu kalkışmadan hayırlı bir sonuç çıkmazdı.[36]

Öte yandan, birkaç yıl sonra yaşlı Alman sosyal-demokrat teorisyen Karl Kautsky de Jakobenlerle Bolşevikler arasında olumlu bir bağ kurulabileceği görüşüne itiraz edecekti. Kautksy doğal biçimde, Bolşevizmin dostlarının Fransız Devrimi'ndeki anayasal monarşistler ve ılımlı Cumhuriyetçi Jirondenler ile Rusya'daki mağlup olmuş sosyal-devrimciler ve Menşevikler arasındaki paralelliklere işaret ettiklerini savunmaktaydı. Bu kıyaslamalar kendilerine gerçek devrimciler olma vasfını kazandırıyordu. Yine Kautsky'ye göre, Bolşevikler ilk başta Jakobenlerin muadili gibi görünebilmişlerse de, davranışları tamamen farklı bir çizgide seyretmişti: Kendilerinin Bonapartistler, yani bir nevi karşı-devrimciler olduklarını açığa vurmuşlardı.[37]

Öte yandan, sahici Jakobenlik damgası Bolşeviklere en otoriter kaynak tarafından vuruluyordu: genç Devrim'e, "ikili bir tehlikeyi oluşturan zayıflığa ve mübalağaya karşı devrimi kollayabilecek, devrime yol gösterecek [burada eklemek gerekebilir ki, ayrıca, hemen akabinde karşı karşıya gelinecek bir durum olarak Almanya'ya karşı savaşı sürdürecek] Robespierre'ler ve Saint-Just'ler çıkarabileceği" umuduyla en sıcak selamlarını gönderen Robespierre Araştırmaları Derneği'ydi (Societe des Etudes Robespierristes).[38]

Gerçekten de bu konudaki en yetkin otorite olan ve Lenin'e "başarılı olmuş bir Robespierre" gözüyle bakan Albert Mathiez, tarih hiçbir zaman kendini tekrar etmemesine rağmen, "Rus devrimcilerinin kasten ve bilinçle Fransız muadillerini kopya ettikleri"ni ileri sürdüğü Bolşevizm ve Jakobenizm başlıklı bir kitapçık kaleme almıştı. "Onlara aynı ruh can

veriyordu."[39] Mathiez kısa bir süre (1920-1922), ilkinden daha etkili bir öğreti sayesinde yeni Robespierre'lere coşkuyla yaklaşıp Komünist Parti'yle katılmıştı ve bu da muhtemelen onun, Aulard 1924'te emekliye ayrıldığında resmen Sorbonne'da kürsü başkanlığına atanmasına mal olmuştu. Yine de Mathiez'yi, (kendisinin desteklediği) 1914-1918 döneminin savaş yılları ile Rus Devrimi'ndeki deneyimlerinden yararlanarak, 1789-1794 dönemini kapsayan tarih çalışmasında (1921) iyi bir sentez yapmasını ve bu çalışmasını eski eserlerine kıyasla daha sağlam bir siyasal bilinçle ve toplumsal boyutu genişleterek tamamlamasını sağlayan etkisine rağmen, karakteristik bir Marksist ya da komünist saymak zordur.

Tuhaf bir durumdur ki, ilk başta Fransız Devrimi'ndeki ultra-solu savunanların sayısı gerçekten çok azdı. Belki de onları savunmasız bırakan, Bolşeviklerin Marat'ya karşı sergiledikleri ve yeni rejimde savaş gemilerinden birisine ve Leningrad'daki bir sokağa onun adını vermeye kadar götüren yakınlıktı. Ne olursa olsun, Ekim'den kısa süre sonra Lenin, bir Jakoben terörü uyguladıkları suçlamasına karşı kendilerini, "Bizimki silahsız insanları giyotine gönderen Fransız Devrimi'nin terörü değil, umarım onlar kadar ileri gitmeyeceğiz,"[40] sözleriyle savunduğu halde, muzaffer bir devrim Robespierre'le özdeşleşmeyi, onun soldaki, giyotine kurban gitmiş karşıtlarıyla birlikte anılmaktan daha uygun görmüştü. Ne yazık ki bu umutlar fos çıktı. Üstelik ve ne yazık ki bunun için, Stalinizmin zaferinin Moskova'nın yeni Robespierre'ine karşı çıkanları ultra-solda görmesini beklemek bile gerekmedi: Bu kişilerden biri olan ve La lutte des classes sous la premiere Republique (Birinci Cumhuriyet'te sınıf Mücadelesi, 1946) adlı eseri özgürlükçü ve Troçkist fikirlerin tuhaf bir bileşiminden oluşan -ayrıca Rosa Luxemburg'tan esintiler taşıyan- Daniel Guerin, 'baldırıçıplakların burjuva Jakobenlere karşı mücadele eden proleterler oldukları' argümanını yeniden gündeme taşımıştı.

Gerçekten, Stalin kendini bir Robespierre olarak görsün görmesin, anti-faşizm dönemindeki yabancı komünistler -Sovyet yargılamaları ve tasfiyelerini düşündüklerinde-, 1793-1794 Terörü yaşanırken zorunluluktan dolayı haklı çıktıklarını düşünmeyi rahatlatıcı buluyorlardı.[41] Bu eğilime kısmi ölçülerde, Robespierre'in idealleştirilmesinin -Marx ya da Lenin'le pek ilgisi olmayan sebeplerden dolayı- Jakoben tarihsel geleneğine hakim olmaya başladığı Fransa'da da rastlanmaktaydı. Mathiez gibi Fransız komünistlerinin nezdinde, Robespierre'i "Stalin'in habercisi olan figür"

olarak görmek kolaydı.[42] Terör sözcüğünün akla hemen ulusal gurur ve şan vesilesi, devrimci zafer göstergesi olayları getirmediği başka ülkelerde belki Stalin'le bu şekilde paralellik kurmaktan sakınılmış olabilir. Fakat Isaac Deutscher'in şu saptamasına katılmamak da zordur: "Stalin, kendisinden önceki Cromwell, Robespierre ve Napoleon gibi büyük devrimci despotlar ailesine aitti."[43]

Gelgelelim, Jakobenizm üzerine tartışmanın kendisi çok önemli değildi. 1917'de yaşayan herhangi biri için Jakobenlerin muadilini Bolşeviklerin temsil ettiğine şüphe yoktu. Asıl sorun, tarihsel emsali uçlarda bir yerde bulunabilecek olan Bonaparte'ı ya da Cromwell'i kimin temsil ettiğiydi? Dahası, bir Thermidor olacak mıydı ve eğer olursa böyle bir gelişme Rusya'yı nereye götürecekti?

Thermidor'un olması 1917'de son derece gerçek bir ihtimal olarak görülüyordu. Kerensky daha sonra o kadar yok sayılıp tarihin dışına atılmıştı ki, bir gün bana Stanford'da Hoover Library civarında yürürken görülebilen o ufak tefek yaşlı beyefendinin Kerensky'nin ta kendisi olduğu söylendiğinde nasıl hayrete düştüğümü iyi hatırlıyorum. O sırada henüz seksen yaşma bile gelmemiş olmasına rağmen, sanki onun kuşaklar önce ölmüş olduğu gibi bir izlenim hakimdi. Kerensky'nin tarihteki sırası Mart 1917'den Kasım 1917'ye kadar gelmişti, ama bu dönemde, o zaman ve daha sonra bir Bonaparte olma arzusu ya da yeteneği taşıdığı konusunda çıkan hararetli tartışmalardan takip edilebileceği üzere, merkezde yer alan bir simaydı. Yıllar sonra gerek Troçki gerekse M.N. Roy -genel Bonapartizm ve Rus Devrimi sorunu bağlamında- Kerensky'nin Napoleon rolü oynama girişiminin kadük kaldığını, zira Devrim'in önceden gelişmesinin ona bu fırsatı sağlayacak bir temel sunmadığını ileri sürdükleri için, bu tartışmalar açıkça Sovyet mirasının da bir parçasına dönüşecekti.[44]

Bütün bu tartışmaların temeli, Geçici Hükümet'in 1917 yazında -kısa süreli bir başarı da kazanarak- Bolşevikleri bastırarak ezme girişimleriydi. Kerensky'nin o zaman aklındaki, hemen hemen kesin bir biçimde Napoleon'a dönüşmek değil, bilakis, Fransız Devrimi'nin başka bir yönünü canlandırıp, Rusya'yı Büyük Savaş'ta tutacak şekilde Almanya'ya karşı Jakoben tipinde bir yurtsever direniş savaşı çağrısında bulunmaktı. Buradaki sorun, yalnızca Bolşevikler değil bütün gerçek devrimcilerin, ortaya attıkları Ekmek, Barış ve Toprak taleplerinin kitleleri en çok

heyecanlandıran slogan olduğunu bildiklerinden savaşa esastan karşı olmalarıydı. Kerensky bu çağrıda bulundu ve 1917 yazında bir kere daha Rus ordusunu hücuma geçirdi. Fakat bu hamle boşa gidince Geçici Hükümet'in de sonu geldi. Köylü askerler savaşmayı reddettiler, köylerine döndüler ve toprakları kendi aralarında bölüşmeye koyuldular. Rusları fiilen tekrar savaşa kaldıran insanlar Bolşevikler oldu: ama Ekim Devrimi'nden sonra ve ülkelerini Birinci Dünya Savaşı'nın dışına çektikten sonra. İşte bu noktada Jakobenler ile Bolşevikler arasında açık bir paralellik kurulabilirdi. W.H. Chamberlin haklı olarak, Rus İç Savaşı'nın ortasında, Jakobenlerin eski kraliyet ordusunun yıkıntıları üzerinde gönüllü askerlerden görkemli devrimci ordular kurmayı başarması ile "silahlarını atıp Brest-Litovsk'dan önce savaşmayı bırakan umutsuz, dağınık ayak takımı ile Çekoslovakları Volga'dan, Fransızlarıysa Ukrayna'dan sürüp çıkaran kararlı, etkili Kızıl Ordu'nun müthiş bir tezat oluşturması" arasında benzerlikler bulunduğuna dikkat çekmişti.[45]

Ancak, Bonapartizm ve Thermidor üzerine gerçek tartışma, Ekim Devrimi'nden sonra ve gerek Sovyet gerekse Sovyetler dışındaki Marksistler arasında yapılmıştı. Paradoksal bir durum olarak, bu tartışmaların, başka koşullarda -elbette Fransa hariç- dünyanın çoğu kısmına ait geçmiş tarih müzesine havale edileceği kesin olan Fransız Devrimi'nin tarihsel hafızadaki etkisini ve ömrünü uzattığı söylenebilir. Öyle ki, başka bütün etkenler bir yana, bu yüzyılın siyasetinin dikkate almak ve benimsemek durumunda olduğu büyük 20. yüzyıl devriminin prototipi, 1917'ydi. Rus Devrimi'nin ölçeği ve uluslararası yankıları 1789'a göre cüce kalıyordu, ama getirdiği büyük yeniliğin, burjuva demokratik aşamayı bilinçli olarak aşan ve başka devrimleri doğurma kapasitesine sürekli bağlı kalıp, bunu yapabilecek güçte olduğunu kanıtlamış sosyal devrimci bir rejimin de dünyada emsali yoktu. Yeni takvimiyle Yıl II'nin Jakobenizmi, toplumsal bileşimi nasıl şekillenmiş olursa olsun, geçici bir epizoddu. 1871 Paris Komünü, açıkça işçi sınıfının bağrından çıkmış bir fenomen olmakla birlikte, aynı içerikte bir rejim olamamıştı ve zaten ömrünü ancak birkaç hafta sürdürebilmişti. Paris Komünü'nün sosyalist ya da burjuva-sonrası dönüşüm potansiyeli bütünüyle Karl Marx'ın onun üzerine sonradan döktürdüğü, gerek Lenin'in gerekse Mao'nun gözünde önemli bir metne dönüşmüş olan methiyelere dayanmaktadır. 1917'ye kadar, çoğu Marksist gibi Lenin bile, Çarlığın devrilmesinin sonucunda 'proleter

iktidarı'na hemen, doğrudan bir geçişi beklemiyor ya da bunu öngörmüyordu. Ne ki, 1917'den itibaren ve 20. yüzyılın büyük kısmı boyunca, devrimlerin olağan sonuçları olarak ortaya çıkması beklenen düzenler, kapitalizm-sonrası rejimlerdir. Gerçekten de Üçüncü Dünya'da 1917, büyük ölçüde 1789'un etkisini silip atmıştı: Referans noktası olarak canlılığını koruyan ve böylece ona ikinci elden yeni bir hayat soluğu veren şey, 1789'un Sovyet Rusya'nın kendi iç tartışmalarında oynadığı roldü sadece.

Thermidor, radikal eğilimlilerden ılımlı konumlara kadar devrimcilerin siyasal bakımdan geri çekilişlerinin damgasını vurduğu gelişmeleri anlatmak üzere başvurulan genel terim haline gelmişti; öyle ki, devrimciler genellikle (ama yanlış biçimde) Thermidor'u devrime ihanetle eşanlamlı saymaya başlamışlardı. Menşevikler, Rusya'nın henüz sosyalizmin inşasına hazır olmadığı şeklinde mantıksız bir gerekçeye dayanarak, yolun en başından itibaren Lenin'in burjuva devrimini proleter devrime dönüştürme projesinde yer almayı kabul etmemekteydiler ve ilk fırsat çıktığında Thermidor'dan yana tavır alacakları besbelliydi (1918 gibi erken bir tarihte bile Martov'un tutumu bu yöndeydi). Sovyet rejimi 1921'de NEP'i (Yeni Ekonomik Politika'yı) uygulamaya koyduğunda ve Thermidor'u şu ya da bu ölçüde içlerine sindirerek selamladıklarında doğal olarak bu durumun herkes (rejimi eleştirenler kendilerinin şu ya da bu ölçüde haklı çıktıklarını düşünerek, Thermidor'u karşı-devrimle eşitleyen Bolşeviklerse şu ya da bu ölçüde kötü bir önseziyle) farkındaydı.[46]

'Thermidor' terimi, NEP'i geçici bir geri çekilme olarak değerlendiren Buharin'den ziyade, onu ileri gitmenin muhtemel yollarından biri sayan yandaşlarına karşı da kullanılmaktaydı. 1925'ten itibarense Troçki ve müttefiklerince, devrimin ihanete uğradığı doğrultusunda genel bir suçlama olarak parti çoğunluğuna karşı kullanılmıştı ve sırf bu yüzden partideki gruplar arasındaki ilişkiler bir kere daha gerilecekti. 'Thermidorcu gericilik' okuyla ilk başta Buharin'in sosyalist kalkınma perspektifi hedef alınması ve bu yüzden, Stalin 1928'de aşırı-hızlı sanayileşme ve kolektifleştirmenin tam zıttı bir yönü seçince hedef ıskalanmış olurken, Troçki 1930'larda, iddia edildiği şekliyle siyasal yargıları iflas etmişken, tekrar 'Thermidor!' diye bağırmaya dönmüştü. Fakat Thermidor şu ya da bu yorumla, Troçki'nin karşıtlarına suçlama yöneltmesini sağlayan bir silah olarak da kaldı -üstelik bu terime bağlı kalması, sanki kendi intiharını istermiş gibi, kritik anlarda,

siyasal bakımdan bahtsız biri olan Buharin'i Stalin'den daha büyük tehlike saymasına bile yol açıyordu. Gerçekte, Troçki bu slogandan hiçbir zaman vazgeçmezken, bugünden geriye baktığımızda, Troçki'nin kendisinin ve müttefiklerinin 1794 benzetmeleriyle gözlerinin köreldiğini kabul etme noktasına yaklaştığını gözleyebiliyoruz.[47]

Thermidor benzetmesi, Isaac Deutscher'den aktarırsak, Lenin'in ölümüyle Stalin'in zaferi arasındaki mücadeleci "bütün fraksiyonları saran tarifsiz bir hararete ve tutku"ya yol açmıştı".[48] Troçki biyografisinde bu atmosferi alışılmadık olunmadık denli iyi ve canlı bir şekilde anlatan Deutscher, ayrıca bu kitabında "tarihsel hatıraların uyandırdığı, tekinsiz derecede şiddetin önünü açan tutkular"a açıklamalar getirmektedir.[49]

Thermidor ile Brumaire arasındaki Fransız Devrimi gibi 1921 ile 1928 arasındaki Sovyet Rusya da gözle görülür bir ara dönemden geçmekteydi. Buharin'in NEP temelinde -ve artık ölmüş bulunan Lenin'e referanslarla meşru gösterilmeye çalışılan- köklü bir dönüşüm gerçekleştirme politikası bugün Gorbaçov'un reform politikalarının tarihsel meşruiyetini sağlar gibi görünmekle birlikte, 1920'li yıllarda bu yol ancak Bolşeviklerin muhtemel seçeneklerinden birisiydi ve -sonradan anlaşılacağı üzere- kaybeden seçenek olmuştu. Devrimi gerçekleştirenler süreci kontrol edecek bir konumda olsalardı neler olacağını, ya da neler olması gerektiğini, hiç kimse bilmiyordu. Deutscher'in sözleriyle, "Bu süreç" -benim de biraz ileride değineceğim doğrultuda- "akıllara devrimdeki -giderek artmakta olan- kontrol edilemezlik öğesini getirmişti.[50]

Bugünden bakıldığında, 1920'ler, 1980'lerin Sovyet gözlemcilerinde Stalin'in demir çağından önce, kısa bir ekonomik umut ve kültürel canlılık çağı izlenimi uyandırmasına rağmen, o zamanın eski Bolşeviklerinin gözünde tuhaf ve tehdit edici benzer olayların meydana geldiği bir kâbuslar silsilesiydi: Sosyalist bir ekonomi inşa etme umudunun, aristokrasi ile eski burjuvaziyi çıkarırsak, mujikler, küçük tüccarlar ve bürokratların eski Rusya'sında kaldığı görülmüştü; dünya devrimine sadık bir yoldaşlar topluluğu olan parti de tek partili bir iktidar sistemine teslim olmuş, bu sistemin karanlık ve içine girilemez dehlizleri arasında kaybolup gitmişti. Nitekim Christian Rakovsky, "1917'nin Bolşeviği, 1928'in Bolşeviğinde kendini tanıyamazdı," diye yazacaktı.[51]

Sovyetler Birliği'nin ve belki de dünya devriminin geleceği için verilen mücadeleler, Bolşeviklerin onlar adına hareket ettikleri iddiasında bulundukları işçi sınıfının korkunç ataleti ve cahil köylülüğün kitlesel kayıtsızlığı ortasında küçük gruplar ve fraksiyonlar oluşturan politikacılarca yürütülmekteydi. Fransız Devrimi eksperleri açısından Thermidor'la en belirgin paralellik bu noktada kurulabilirdi. Rakovsky'ye göre, tiers etat eski rejimi yenilgiye uğratınca bütünlüğünü kaybetmişti.[52] Devrim'in toplumsal temeli -Jakobenler döneminde bile- daralmıştı ve iktidar fiilen giderek daha az sayıda kişi tarafından kullanılmaktaydı. Kriz zamanındaki halkın açlığı ve sefaleti, Jakobenlerin devrimin kaderini halk oyuna emanet etmelerine imkân tanımıyordu. Robespierre'in keyfi ve teröre yatkın egemenliği, halk kitlelerini siyasal kayıtsızlığa sürüklemişti ve Thermidorcuların Robespierre rejimini devirmelerini sağlayan da bu ataletti. Rakovsky'nin Stalin'in zaferinden sonra yazdığı şekilde, Bolşeviklerin oluşturduğu küçük kümelerin Sovyet kitlelerinin atıl kütlesi üzerinden yürüttükleri mücadelelerin sonucu ne olursa olsun, aşağıdan bir etki söz konusu olmayacaktı. Bu yüzden Rakovsky, acı acı Thermidor döneminin Babeuf'ünü hatırlatmaktaydı: "Halkı özgürlük aşkına yeniden eğitmek, özgürlüğü kazanmaktan daha zordur."[53]

Mantıksal olarak, böylesi koşullarda Fransız Devrimi üzerinde çalışan bir akademi öğrencisi, sürecin bir Bonaparte çıkarmasını beklerdi. Zaten Troçki, ilk başlarda Fransız Devrimi'nin sembollerine yakınlığı onun yargılarını bulandırmış olmasına ve ona düz bir 18 Brumaire'in, yani Stalin'e karşı bir ordu darbesinin ihtimal dahilinde olduğunu düşündürtmesine rağmen, sonrasında Stalin'i ve Stalinizmi bu kapsamda değerlendirmişti.[54] Fakat yine de, paradoksal olarak, Bonapartizm suçlaması esasen Troçki'nin karşıtlarının dilinde, Thermidor suçlamalarına karşı doğal bir tepki işlevini görmekteydi. Ne de olsa Troçki Kızıl Ordu'nun baş mimarı ve fiili önderiydi; ayrıca, Bonapartist ihtiraslara bel bağladığı suçlamalarının yükünden kurtulmak için, 1925'te Savaş Komiserliği'nden istifa etmesinin bir emsal oluşturduğunun çok iyi farkındaydı.[55] Stalin'in bu suçlamalardaki şahsi inisiyatifi herhalde yok denecek kadar azdı, ama bu suçlamaları sevinçle karşıladığına ve onlardan çok faydalandığına da şüphe yoktu. Stalin'in eserlerinde ya da sicilinde Fransız Devrimi'ne özel bir ilgi duymuş olduğunu akla getirecek en ufak bir kanıt bulunamaz. Stalin'in tarihsel referansları özünde Rus tarihine dayanıyordu.

Demek ki, Sovyetler Birliği'nde 1920'li yılların mücadelesi Fransız Devrimi'nden devşirilmiş karşılıklı suçlamalarla yürütülmüştü. Yeri gelmişken belirtelim, bu, tarihe kendini tekrarlayacağı gözüyle bakma yönündeki aşırı eğilimlere karşı bir uyarıdır. Olay karşılıklı hakaretler yağdırmadan ibaret kaldığı sürece Thermidor ve Bonapartizm suçlamalarının siyasal bakımdan fazla bir geçerliliği yoktu. Fakat bu suçlamaları getirenler 1789-1799 dönemiyle kurulan benzetmeleri ciddiye aldıklarında da genellikle yanıldıkları görülmemişti. Öte yandan bu tartışma ve karşılıklı suçlama süreci, Rus devrimcilerinin kendilerininkinden önceki devrimin tarihini ne ölçüde derinlemesine kavramış olduklarının bir göstergesidir. Bir Troçki'nin, 1927'de Kontrol Komisyonu'nun önünde kendisini savunurken, önemsiz bir Jakobenin (Brival) Thermidor'dan sonraki günde Ulusal Meclis'te söylediklerini aktarması çok kayda değer bir gözlem olmayabilir -gerçi bu, Devrim'e dair kehanetvari, 1930'larda inecek olan giyotinin uyarısını yapan bir öngörüydü.[56] Fakat asıl çarpıcı olan, Lenin-sonrası Rusya ile Thermidor arasında açıkça paralellik kuran ilk kişinin bir entelektüel değil, 1925'te Leningrad parti örgütünün sekreteri, kendi kendini eğitmiş bir işçi, Peter Zalutksy olmasıdır.[57]

Bununla beraber, slogan olarak Bonapartizm ile Thermidor arasında önemli bir ayrım noktası söz konusuydu. Askeri diktatörlere herkes karşıydı. Marksist devrimciler arasında geçerli olan temel bir ilkeden söz edilebilecekse -kuşkusuz Napoleon'un hatırlanması buna katkıda bulunuyordu-, o da sivil bir partinin -ne denli devrimci olursa olsun- askeri bir parti üzerinde mutlak üstünlük kurmasıydı. Neresinden baksanız, Siyasal Komiserlik kurumunun icat edilmesinin sebebi buydu. En iyi açıklama olarak, Bonaparte'ın fiilen devrime ihanet etmiş olmadığı, sadece devrimi kendi rejiminde kurumsallaştırarak geriye dönüşü imkânsız hale getirdiği ileri sürülebilirdi. Bu durumda heterodoks komünistler (birisi M.N. Roy'du) şunu soracaklardı: "Ya bizim devrimizin proleter devri kendi Napoleonculuğunu doğuracak olursa? Bu zorunlu bir aşama olabilir."[58] Yine de böylesi duygulara bir özür arayışı havasının hakim olduğu belirtilmelidir.

Öte yandan Thermidor, Devrim'e basit bir ihanet ya da Devrim'i sona erdirmenin bir yolu değil, kısa dönemli krizden uzun dönemli köklü dönüşüme bir kayış olarak görülebilir: Hem savunulamaz bir pozisyondan geri çekilme, hem de daha uygulanabilir bir stratejiye ilerleme. Kaldı ki, ilk

9 Thermidor'da Robespierre'i deviren insanlar karşı-devrimciler değil, Ulusal Meclis ile Kamu Selameti Komitesi'ndeki kendi yoldaşları ve görev arkadaşlarıydı. Rus Devrimi'nin tarihinde Bolşeviklerin de -liderlerinden herhangi birini feda etmeden olsa da- buna çok benzer bir harekette bulunmaya zorlandıkları besbelli olan bir uğrak vardır.

Sovyet hükümetinin 1918-1920'deki İç Savaş'ı sürdürebilmek için kaynaklarını çoğaltmasını sağlayan amansız 'Savaş Komünizmi' rejimi, bu analojide Jakobenlerin savaşı sürdürmek için olağanüstü bir politika izlemelerine denk düşüyordu; hatta o ölçüde ki, iki olayda da, dönemin mecburi kısıtlamalarını (bunları ister sade ve eşitlikçi bir Erdem'in egemenliği kapsamında, isterse daha Marksist bir kılıfla tanımlasınlar) ütopyalarının ilk aşaması sayan ateşli devrimciler görülebiliyordu. İki olayda da zafer, kriz rejimlerini dayanılmaz -ve aslında gereksiz- hale getirmişti. Gerek işçilerin gerekse köylülerin baskısı altında, 1921'de Yeni Ekonomik Politika'nın uygulamaya konması bir zorunluluk halini alacaktı. Bu, kaçınılmaz olmakla beraber, Devrim adına bir geri çekilişti. Fakat, ister istemez daha az dramatik, ancak uzun vadede daha sağlam köklere dayalı bir gelişme tarzına doğru planlı bir geçiş olarak görülemez miydi, ya da bu yönelim böyle bir gelişmeye dönüştürülemez miydi? Bu konuda Lenin'in kendi görüşleri kesin ya da tutarlı değildi, sadece -daima siyasal realizmi en üstün teorisyen olarak- kendi ağırlığını devrim-sonrası reform ve tedrici ilerleme politikasından yana koyuyordu. Özellikle ömrünün son iki yılında, sağlık durumu yazmasını, hatta sonunda konuşmasını imkânsız hale getirdiğinden Lenin'in aklında tam olarak neyin bulunduğu fazlasıyla spekülasyona ve tartışmaya açık kalmış bir konudur.[59] Bununla birlikte, "Devrimimiz için şu aşamada yeni olan şey, ekonomik inşanın temel sorunlarında 'reformist', kademeci, ihtiyatlı bir dolambaçlı yönteme başvurma ihtiyacıdır," satırlarını yazan kişi, ani dramalara göre düşüncesi şekillenen bir siyasetçi değildi.[60] Lenin'in, yayınlanmış olan son makalesinde, "Siyasal gereçlerine sahip olduğumuz halde, bizi sosyalizm yolunda tutabilecek uygarlıktan... yoksunuz,"[61] diye belirttiği, fakat sosyalist bir toplumun inşasından vazgeçme niyeti taşımadığı aynı ölçüde kesindir. Lenin, ömrünün son anına kadar dünyada sosyalizmin er geç zafer kazanacağına güven duymuştu.

Dolayısıyla, Gorbaçov'un Sovyetler Birliği atmosferinde, Lenin'in her zamankinden daha olumlu bir Thermidor'cu bakışla övülmesinde şaşılacak

bir yan yoktur; Devrim'in başlıca sorunlarından birisinin 'kendi kendine Thermidorlaşması'ın nasıl sağlayacağı olduğu fikrinde de şaşılacak bir yan bulunamaz.[62]

Tabii, yeterli ölçüde belge olmayınca böylesi konularda şüpheciliğin dile getirilmesi son derece yerindedir. Thermidor sözcüğünün çağdaş Bolşevik ve uluslararası komünist kullanımdaki çağrışımları o denli tekbiçimde ve oldukça negatifti ki, herhalde Bolşeviklerin reformistlere dönüşmesini istediğini görmekten daha şaşırtıcı olmamakla birlikte, Lenin'in böyle bir terimi kullandığını görmek insanı şaşırtırdı. Bununla birlikte, Lenin'in kendisi telaffuz etmemiş olsa dahi, 1988-1989 Moskova'sında 'kendi kendine Thermidorlaşma'ya atıfta bulunmanın, Fransız Devrimi'nin büyük devamcısının gözünde referans noktası olarak kuvveti ve kalıcılığını hâlâ muhafaza ettiğini kanıtladığına şüphe yoktur.

Thermidor ve Bonaparte, Jakobenler ve Terör'ün ötesinde Fransız Devrimi, Rus Devrimi'yle -daha doğrusu, ondan sonraki büyük toplumsal devrimlerle- daha genel paralellikleri akla getirmekteydi. Bu konuda gözlenmesi gereken ilk noktalardan birisi, bu durumun insanların birtakım planlı kararlarına ve kontrollü eylemlerine değil, insan denetiminde olmayan ya da insanın denetime almayı başaramadığı doğal bir fenomene benzediğiydi. Bizim yüzyılımızda [20. yüzyılda] bu karakteristik özelliğe sahip başka tarihsel fenomenlere (mesela, dünya savaşlarına) alışmış durumdayız. Böylesi olaylarda fiilen nelerin yaşandığının, olayların nasıl geliştiğinin, sonuçlarının neler olduğunun, pratikte ilk kararları almış olanların niyetleriyle yakından uzaktan alakası olmaz. Büyük olayların kendi dinamikleri, kendi öngörülemez mantıkları vardır. 1790'larda Fransa'da karşı-devrimciler, kendilerine Devrim'in destekçilerinin karşısında yer almalarını meşru gösterecek argümanları sağladığı için, devrim sürecindeki bu kontrol edilemezlik özelliğine dikkat çeken ilk kişilerdi muhtemelen. Ne ki, Devrim'i doğal felaketlerle kıyaslayarak devrimcilerin kendileri de aynı gözlemde bulunuyorlardı. "Devrim'in lavları, haşmetli bir patlayışla püskürüyor ve hiçbir şeyi esirgemiyor," diye yazıyordu Alman Jakoben Georg Forster, Ekim 1793'te Paris'te. Devrim, diyordu Forster, "her tarafta en iyi beyinlerin kurduğu bütün setleri yıktı, bütün engelleri aştı... onların sistemleri kendi sınırları oldu". Devrim basitçe "özgül yasalarını çok ender olarak kavrayabileceğimiz bir doğal fenomendi".[63] Elbette 'doğal fenomen' metaforu iki tarafı keskin bir

bıçaktı. Eğer muhafazakârların aklına 'felaket'i getiriyorduysa, bu kaçınılmaz, gerçekleşmesi engellenemez bir felaketti. Yani, zeki muhafazakârların çok çabuk fark ettikleri gibi, bastırılarak geri püskürtülmesi mümkün olmayan, ancak başka bir yöne kanalize edip yatıştırılabilecek bir şeydi.

Değişik zamanlarda devrimler için kullanacağımız çeşitli metaforlar aklımıza gelir. Ben Lenin'in, Ekim Devrimi'nden kısa süre sonra, Çarlığının yıkılışından önceki durum hakkında, "Eski iktidarın bir volkanın tepesinde durduğunun farkındayız. Önümüzdeki birçok işaret bize, halkın zihninin derinlerine işleyen büyük işler başardığımızı gösteriyor. Havanın elektrik yüklü olduğunu iyi hissettik. Bu elektriğin kaçınılmaz olarak saflaştırıcı bir gökgürültüsüne dönüşerek patlayacağından emindik,"[64] diye yazarken, Fransız Devrimi hakkındaki birçok benzer pasajdan haberdar bile olmadığı kanısındayım. İnsanın aklına o anda volkanik bir patlamadan ya da bir tayfundan başka zaten hangi metafor gelebilirdi ki?

Fakat devrimciler -özellikle de Lenin kadar amansızca gerçekçi biri- açısından, bu fenomenin doğa-benzeri bir kontrol edilemezlik özelliği taşımasının sonuçları da pratikti. Lenin aslında, Blanquist anlayışın, yani iradi bir eylemle ya da bir darbe, bir komployla devrim gerçekleştirmeye çalışan kişilerin tam karşı kutbunda yer alıyordu ve bu konuda hasımlarının ağır eleştirilerine maruz kalmıştı. Lenin, Fidel Castro'nun ve Che Guevara'nın da karşı kutbundaydı. Şu görüşlerini tekrar tekrar, bilhassa 1917'deki ve daha sonraki günlerde ısrarla dile getirmişti: "Devrimler yapılamaz. Kimse bir devrim sipariş edemez; o gelişir."[65] Ya da: "Devrim hiçbir zaman öngörülemez, hiçbir zaman önceden onun gerçekleşeceğinden bahsedilemez; devrim kendiliğinden gelir. Şubat Devrimi'nin patlak vermek üzere olduğunu bir hafta öncesinden bile olsa herhangi biri söyleyebildi mi?"[66] Ya da: "Kimse devrim için bir sıra belirleyemez."[67] Bazı Bolşevikler (aslında Lenin'in de umutlarını bağlamış olduğu) Batı Avrupa'da devrimin patlaması ihtimali üzerine kumar oynamaya hazırlandıklarında, onları mütemadiyen, "Bunun olacağını bilmiyoruz, bilmemiz de mümkün değil"; devrimin gerçekleşmesinde bir gecikme olacak mı, Batı'yı ne kadar çabuk etkisi altına alacak, gericilik güçleri Devrim'i ya da Bolşevikleri alt etmeyi başarabilecekler mi, ya da neler yaşanacak, "hiç kimse bunu bilecek konumda olamaz," diyerek uyarıyordu.[68]

Parti her türlü ihtimale karşı hazırlanmak ve stratejileriyle taktiklerini meydana gelebilecek yeni koşullara göre uyarlamak zorundaydı.

Yalnız bu, tarihin fırtınalı denizleri ve akıntılarında devrimcilerin kendilerini yalnızca istemedikleri ve öngörmedikleri istikametlere sürüklenmiş değil, ilk baştaki amaçlarından da uzaklaşmış bulacakları türden bir risk miydi? İşte, Furet'nin 'yoldan çıkma' dediği, bir vasıtanın istikametinden sapma olarak değil de, bilakis, tarihsel güzergâhın bir devrimin meydana geldiği koşullar ve yerde en iyi sürücünün dahi o aracı istenen istikamette götürmesini sağlamanın mümkün olmadığını keşfetmek olarak görülebilecek olan şeyden yalnızca bu anlamda bahsedebiliriz. Hepsi bir yana, Fransız Devrimi'nin en önemli derslerinden birisi buydu. 1789'da hiç kimse bir Jakoben diktatörlüğünü, Terör'ü, Thermidor'u ya da Napoleon'un gelişini niyet etmemişti. En ılımlı reformculardan tutun en radikal ajitatörlere kadar 1789'da hiç kimse (belki, David'in harika resim tablosuna rağmen, devrimci yoldaşları arasında yası asla tutulmamış olan uğursuz Marat dışında), bu gelişmelerin herhangi birisini gerçekten sevinçle karşılamamıştı. Keza, devrimin ayakta kalmasını da Lenin'in -her seferinde ne kadar karşı çıkılmış olursa olsun- karar almaktaki ısrarcılığı; devrimin başka bir şeye dönüşmesi riskini göze alarak, yapılması gereken şeyleri hayata geçirirken ideolojinin önlerine dikilmesine izin vermemesi sağlamamış mıydı?

Daha önce görmüş olduğumuz üzere, bu korku, Lenin'in ölümünden sonra Bolşevikleri uğursuzca sarmış olabilirdi. Zaten, Lenin'in büyüklüğünün birçok göstergesinden birisi, Sukhanov'un iddia ettiği şekilde devrime ilk elden tanıklık etmiş birinin paha biçilmez değerdeki hatıratlarında, onun karşılaştığında bu ihtimali kabullenmeye samimiyetle hazır olmasıydı. Böyle bir durumla yüz yüze gelindiğinde Lenin'in bir kere daha Fransız Devrimi dönemine gözlerini dikmiş olması da kayda değer bir noktadır. Nitekim, Napoleon'un şu ünlü deyişini tekrarlayan Sukhanov'du: "İlkin savaşa girelim, sonra neler yapılabileceğine bakarız ('On s'engage et puis on voit'). Biz savaşa girdik, 1923'te bunu bize ölüm döşeğindeki Lenin dayattı. Evet, bu süreçte yapmaktan nefret ettiğimiz ve ancak gönülsüzce yapacağımız şeylere -Brest Litovsk'ta barış anlaşmasına varmak, Yeni Ekonomik Politika'ya çekilerek geri adım atmak, vb.- imza atmaktan kaçınamadığımızı gördük."[69] Bu saptamasında 've benzeri'nin ayrıntılarına girmediği ya da bu sapmalar ve geri çekilmelerin "gelişmenin ayrıntıları

(bunlar, dünya tarihi açısından bakıldığında kesinlikle ayrıntı idiler)" olarak gösterilmesinde ısrar etmediği için Sukhanov'u suçlayamayız.[70] Keza, kendisinin güçlüklerin ne kadar büyük olduğunu, ilerleme perspektifinden ne kadar geriye düştüklerini, rejimi kapana kıstıran 'köylü sınırlılıkları'nın ne kadar dar kaldığını düşündüğünü biliyor olsak dahi, Devrim'e ve onun uzun dönemli perspektifine inanç duyduğunu ifade etmemesini de kendisinden bekleyemezdik.

Oysa Lenin'in Rus Devrimi'nin geleceğine duyduğu inanç da tarihe (Fransız Devrimi'nin tarihine) temellenmekteydi. Öyle ki, yine daha önce üzerinde durmuş olduğumuz şekilde, 19. yüzyıldaki gözlemcilerin bu Devrim'den çıkardıkları başlıca ders, Devrim'in bir olayı değil, bir süreci temsil ettiğiydi. Lenin'in ve çoğu Marksistin bir burjuva devriminin mantıksal, 'klasik' sonucu saydıkları noktaya gelmek neredeyse bir yüzyıl sürmüştü. 1789'un kendisi Devrim değildi; aynı şekilde 1791 de, 1793-1794 de, Direktuvar dönemi de, Napoleon devri de, Restorasyon dönemi de, 1830 da, 1848 de, İkinci İmparatorluk da Devrim'e dahildi. Art arda sıralanan bu dönemlerin her biri, Fransa'da bir burjuva toplumunun sürekli çerçevesini yaratmayı sağlayan karmaşık ve çelişkili bir sürecin değişik aşamalarıydı. Öyleyse, 1923'te Lenin niçin Rus Devrimi'nin de uzunca bir tarihsel sürece yayılacağını, üstesinden gelinmesi zorlu olan zigzaglar ve geri çekilmeler yaşayacağını varsaymasındı?

Aradan yetmiş küsur yıl geçtikten sonra bugün, Sovyetler'de o dönem yaşamış başka gözlemcilerin bu süreci nasıl değerlendirdiklerini söylemek imkânsızdır. Devrim'den sonra ilk defa o ülkeden çıkma imkânını bulmuş uyumsuz sesler, henüz tarihsel bakımdan bütün bileşenleriyle analiz edilebilmiş değildir. Yine de bir nokta açıktır. Fransız Devrimi'yle benzerlik kurmak hâlâ yaygın bir durumdur. Sovyetler Birliği'nin tarihi göz önüne getirildiğinde, başka türlü olmasını beklemek de akıl kârı sayılmaz. Hatta Fransız Devrimi'nin tarihi yeniden ele alınmakta, yeniden irdelenmektedir. Şimdiki Sovyet tarih-yazımında, Robespierre'e geçmiştekinden oldukça daha az olumlu bir kahraman payesi verileceği açıkça ortadadır. Ancak Fransız Devrimi'nin 200. yıldönümünde, ülkenin ilk gerçekten seçimle gelmiş Halk Vekilleri Kongresi'nin açılışı bakımından Gorbaçov Rusyası'nda entelektüellere çarpıcı görünen başka bir paralellik daha söz konusuydu. O da Etats-Generaux'nun toplantıya çağrılması ve bu organın Fransız diyarına reform getirmek üzere yola çıkmış bir Ulusal Meclis'e

dönüşmesiydi. Bu analoji, bir tarihsel olayın meydana geliş kalıbını bir başka tarihsel olaya yakıştırmayı amaçlayan başka türdeki girişimlerden daha gerçekçi değildir; keza, yeni devrimleri gerçekleştirenlerin siyasal duruşlarına bağlı olarak, farklı okumalara ve vurgulara açık kalan bir bakış açısını yansıtır. Elbette burada, 1989'un ortasında kendi safı Moskova Kongresi'ndeki oylamada kaybettikten sonra şunları yazan bir demokratik reformcunun yaklaşımıyla hemfikir olmamız gerekmiyor: "Bugün, iki yüzyıl önce Fransa'da meydana gelen olaylar aklımızdayken -ve Gorbaçov perestroyka'nın bir devrim olduğunu belirtmişken- tiers etat'nın da bu temsilcilerin sadece üçte birini oluşturduğunu, ama sonradan gerçek Ulusal Meclis haline gelecek olan üçte biri teşkil ettiğini hatırlatmak isterim." [71] Bununla birlikte, 1789 Devrimi'nin izleri hâlâ duran siyasal anlamına yapılan en büyük övgü, onun Sovyet sistemini baştan aşağı dönüştürmek isteyenlere bir model ve referans noktası olarak gösterilmesidir. 1989 yılına gelindiğinde görülüyor ki, 1789'un bugün için geçerliliği, Büyük Ekim Devrimi'nin yapıldığı ülkede dahi 1917'den daha fazladır, ya da yeniden 1917'den daha fazla önem kazandığı bir duruma gelmiştir.

FRANSIZ DEVRİMİ'NİN 100. YILDÖNÜMÜ'NDEN 200. YILDÖNÜMÜ'NE

Elinizdeki kitabın ilk bölümünde, 19. yüzyıl liberal burjuvazisinin Fransız Devrimi'nin eseri olduğu konusu işlenmişti. İkinci bölümse, aktörlerini Jakobenlerin ötesine geçiren bir devrim yapmaktan korkanların, ya da yapmış olanların, ya da yapmayı umut etmiş olanların ve buna bağlı olarak 1789'den sonraki yılların deneyimlerini iyi özümsemiş olanların izin sürmüştü. Öyle ki, gerek liberalizmin gerekse toplumsal devrimin, gerek burjuvazinin gerekse -en azından potansiyel bakımdan- proletaryanın, gerek (hangi versiyonuyla olursa olsun) demokrasinin gerekse diktatörlüğün, atalarını doğrudan, Etats-Generaux'nun toplantıya çağrılması, Bastille'in zaptedilmesi ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin ilan edilmesiyle başlayan o olağanüstü onyılda bulduklarını kimseye tekrar hatırlatmaya bile gerek yoktu.

Muhafazakârlar dışında herkes gözünü bu yılların bir kısmına çevirebiliyor, ya da Devrim'in tarihini kendi davalarına uygun düşen bir açıdan yorumlayabiliyordu. Fransız siyaseti, bildiğimiz kadarıyla, Frigya külahları giyinmiş bir kostümlü drama olarak oynanmaya devam ediliyordu. Ilımlı liberaller burada hemen fark edilebilmekteydi, zira onların kahramanı Mirabeau ya da Jirondenlerdi -ünlü ama sönük bir romantik şair ve siyasetçi olan Alphonse Lamartine (1790-1869), 1848 Devrimi'nin arifesinde, Jakobenizmin aşırılıklarına karşı caydırıcı bir etki yapması amacıyla tasarladığı birkaç ciltlik bir tarih incelemesi yayınlamıştı. Devrim patlak verdiğinde, Lamartine solcu radikalleri yolundan saptırmak, daha sonra da onları ezdirmek için elinden geleni yapmıştı. Michelet'i ve Auguste Comte'u izleyen çekirdek cumhuriyetçiler, kahramanları olarak Danton'u seçerlerken; solcu cumhuriyetçiler ile isyancılar Marat'yı, ya da giderek daha fazla Robespierre'i (tabii burada, onun Üstün Varlık savunuculuğu iddiasını yutması mümkün olmayan ateşli ateistleri istisna olarak ayırmak gerekirdi) kendi adamları sayıyorlardı. Bunun dışında, Devrim'in büyük simalarının daha sonraki -ve bazen esastan çatışma halindeki- siyasal konumlarla özdeşleştirilmesinin, Fransa'nın Amerika Birleşik Devletleri'nde

olduğu gibi bir Kurucu Babalar kültü geliştirmesini imkânsız hale getirdiği düşüncesi ortaya atılmıştı. Benim bilebildiğim kadarıyla, bu isimlerin hiçbirinin yüzü bir posta pulunda görünmemiştir.[1]

Buna karşılık, Rus Bolşeviklerinin gözünde bu farklılıkların pek bir önemi yoktu; o simalar yeterince devrimci olsunlardı, gerisi idare ederdi. Öyle ki, bu isimlerin mutlaka sosyalizmin ataları olmaları bile gerekmiyordu. Bolşevikler Rusya'da iktidara geldiklerinde, Lenin büyük ölçüde okuryazar olmayan bir halkı siyaset alanında eğitmeyi önemli bulmuş ve bu doğrultuda, 1918'de, Devrim'e layık olarak görülen çeşitli kişilerin anıtlarının şehirlerde, altlarında kısa biyografilerinin yazılı olduğu levhalarla birlikte gözle görülür -özellikle de askerlerin görebileceği- yerlere dikilmesi gerektiğini önermişti. Böyle kişilerin içine doğallıkla sosyalistler ve komünistler (Marx, Engels, Lassale), Rus radikalleri ve öncüleri (Radişçev, Herzen, Perovskaya), Garibaldi gibi bütün ömrünü vakfetmiş general kurtarıcılar ve ilerici şairler dahildi. Fransız Devrimi'nden seçilmiş kişilerin içinde sosyalist olmayan Robespierre ve Danton özel bir yere sahipti, ama -araştırabildiğim kadarıyla- Babeuf'ün tek bir anıtı ya da büstü dikilmemişti. Lenin'in amaçları dikkate alındığında, muzaffer devrimcilerin önemi -ömürleri ne kadar kısa sürmüş olursa olsun- açıkçası onların ideolojik konumlarından daha fazlaydı. Anlaşılan, Fransız devrimcilerin bu şekilde, Ekim Devrimi'nin ataları olarak yüceltilmesi, kısa sürmüş bir epizodu temsil ediyordu. Zaten sanatçıların heykellerini ancak alçıdan ve pişmiş topraktan yapmaları mümkün olduğu için, daha kalıcı bir yapıya sahip bronz ya da mermer eserler ortaya çıkarılana kadar bu simaların çoğu ortadan kaybolacaklardı. Bununla beraber, Robespierre'in 1920'de, Leningrad'daki Herzen, Danton ve Robespierre anıtlarının yaratıcısı eliyle yapılan bir rölyefi hâlâ yerinde durmakta ve kaybolmuş olan yüzleri bize hatırlatmaktadır.[2] Bu arada, Fransız Devrimi'nin Sovyet Rusya'nın daha sonraki ikonografisi ya da toponimisinde önemli bir rol oynamış görünmediğini belirtmek isterim.

Kısacası, herkesin Fransız Devrimi kendine göreydi ve onun nasıl yüceltildiği, mahkûm edildiği ya da yadsındığı, 1789'un siyaseti ve ideolojisine değil, yorumu yapan kişinin kendi devri ve yerine bağlı olarak değişiyordu. İşte, okumakta olduğunuz bu bölümün konusu, Devrim'in ışığının çağdaş siyasal prizmalardan geçerken bu şekilde kırılmasının irdelenişidir. İleride göreceğimiz üzere, bu değişkenlik, 1989'da, devrimin

200. yıldönümünü saran, daha çok da 1889'daki 100. yıldönümü anmaları çerçevesinde gündeme gelen tartışmalar ve çatışmalarda çok açık biçimde yansımaktadır.

Devrim'in gerek ulusal çapta gerekse uluslararası düzlemde önemi son derece yüksek bir siyasal meseleyi temsil ettiğinden hiç kimsenin en ufak bir şüphesi yoktu. Rusya, İtalya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve Britanya'nın -yani, Fransa'nın dışındaki bütün büyük devletlerin- büyükelçilerinin hiçbiri, Devrim'in başlangıcı olarak seçilen Etats-Generaux'nun toplanmasının yıldönümü kutlamalarına katılmayı bilerek kabul etmemişti -halbuki, Le Temps'ın kinayeli bir dille aktardığına göre, 1790'da Bastille'in ele geçirilmesinin yıldönümü toplantılarına aynı ülkelerin o zamanki büyükelçilerinin hepsi katılmıştı. Londra'da yayınlanan The Times gazetesinin, büyükelçilerin doğru şekilde davrandıklarından en ufak bir şüphesi yoktu: "Ne yazık ki, böylesi gösterişli bir himayeyle yola çıkmış olan Devrim, reformlar gerçekleştirmek yerine, terörle, gasplarla, yasaklamalarla, Kral'ın ve Kraliçe'nin boynunun vurulmasıyla anıldığı bir noktaya vardı." Dolayısıyla, "Devrim'in getirdiği reformları tedricen benimsemiş olan" başka uluslar 100. yıldönümü kutlamalarına katılmayı fiilen geri çevirmezlerken, daha alt düzeydeki diplomatlar çağrılmadığı için büyükelçilerin -monarklarının şahsi temsilcileri olarak- onların huzurunda Jakobenleri onayladıklarını belirtmeleri haliyle beklenemezdi.[3] Dahası, Fransız Cumhuriyeti, kuruluşunu sağlayan olayın 100. yıldönümünü yalnızca bir-iki törenle değil, o zamanlar iyi bilinen bir uluslararası sergiyle (özellikle de, başlıca anıt olan yeni inşa edilmiş Eyfel Kulesi uluslararası çapta hâlâ Fransa'nın en tanınmış binası ününe sahip olduğundan, çarpıcı bir sergiyle) kutlamayı tasarlamıştı. Yine de, Fransızların üzerinde yoğun bir baskı vardı ve, The Times'ın bir kere daha vurgulamış olduğu üzere, "ülke içi ve dışındaki kamuoyunun etkisiyle [yani, boykot tehdidiyle], Sergiyle Devrim arasında doğrudan bir bağ kurulmaktan vazgeçilecekti"; buna bağlı olarak da, Sergi'nin açılışı resmi 100. yıldönümü kutlamalarının bir parçası olmaktan çıkarılacaktı.[4]

Doğal olarak, 100. yıldönümünü daha az tartışmalı bir olay sayan ülkeler bulunuyordu (örneğin, Bastille'in düşüşünün 100. yıldönümü için New York'un heykellerle süslendiği Amerika Birleşik Devletleri).[5] Devrimde doğmuş ve Fransız Cumhuriyeti'yle Lafayette ve Tom Paine aracılığıyla bağlara sahip olan bir Cumhuriyet, Devrim gerçeğini hazmetmekte hemen

hemen hiç zorlanmamaktaydı. Bununla birlikte, o dönemde Bryn Mawr'da tarih öğretmenliği yapan genç -ama o zamandan devlet adamı gibi hareket eden- Woodrow Wilson (daha sonra Başkan olacaktı), Jakobenizmin başkalarına -özellikle Latin Amerikalılara- asla örnek almamaları gereken bir olay olarak anlatılmasından yanaydı. Halbuki monarşiler zaten, Batı yarımküresi dışında, evrensel düzeyde hâlâ en geçerli yönetim şeklini oluşturuyorlardı ve sırf bu sebeple dahi olsa devletleri idare edenler, 'kral katli'nin övülerek kutlanmasına karşı son derece hassastılar.

Sonuçta, Devrim'in 100. yıldönümünün gündeme getirdiği başlıca tartışma konusu monarşi değil, demokrasi oluyordu. Tartışmaların içeriği, terörün ele alınmasından ziyade, yasaklamalara (yani, muhaliflerin baskı altına alınmasına), hatta 19. yüzyıl burjuva toplumunun en dehşetengiz kâbusu olarak özel mülkiyete el konmasına kaymaktaydı. Fransa 1870'lerde nihayet bir cumhuriyet ve bir demokrasi olmayı seçmişti. Fransa'yı yönetenler kendilerini bilerek Devrim'in mirasçıları olarak tanımlamayı tercih etmekteydiler; bu amaçla 14 Temmuz'u Ulusal Gün ilan edip, Marseillaise'i de ulusal marş yaptılar. Ondan sonra -bugün bile- Fransa'da çok az sokağa onun adının verildiği Robespierre'in ismini anmaktaki gönülsüzlüğe rağmen, Cumhuriyet Jakoben devrin mirasını dışlamadı. Hatta 1887'de cumhurbaşkanlığına, büyük Jakobenlerden birinin adını taşıyan bir kişi (devrimci orduların Troçki'si, Lazare Carnot'nun torunu) seçildi -gerçi zaten, Jakobenlerin Fransa'da askeri üstünlüğü elde etmekteki başarıları, o rejimin en az tartışmalı olan yönüydü. Sol ve sağ bu konuda savaşın üç isim (Carnot, Hoche ve Marceau) çıkardığı görüşünde birleşebiliyordu ve 1889'da, feodalizmin kaldırılışının yıldönümünde Pantheon'a resmi olarak Yıl II'nin önde gelen şahsiyetlerinin yüzleri işlenmişti.[6] Öte yandan, resmi 100. yıldönümü programında, 21 Eylül 1792'de Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonraki dönemin daha tartışmalı tarihlerinin hatırlanmasından özenle sakınılmasına ve daha ziyade 1789'daki devrimin ilk üç ayına odaklanılmasına rağmen, Devrim'in bir süreç olarak geçerliliğini yadsımak asla söz konusu değildi. 1889'da Cumhuriyet'in tarih-yazımı alanında yaptığı tek hamle, Michelet'nin Jakoben Fransız Devrimi Tarihi'nin ülke çapında bir basımının yapılmasına fon ayrılıp ayrılmaması konusunun oya sunulmasıydı. O sıralar daha radikal Paris belediyesi bundan da ileri bir adım atmış; Danton'un 1794'te tutuklandığı evin bulunduğu yere bir Danton

heykeli dikmişti (bu heykel Odeon metro istasyonunun yanında hâlâ durmaktadır).

Jakobenizm Devrim'in hassas tarafıydı ve 1889'da Jakobenizm, demokrasi anlamını taşıyordu. Öyle ki, sosyalistler ve diğer devrimciler kesinlikle ondan yana tavır aldıkları ve 1889'da İkinci Enternasyonal (yerin ve zamanın tamamen bilincinde olunan bir hareketle) Paris'te kurulmuş olduğu halde, 1889'un ikinci yarısında sosyalizm henüz -Almanya dışında- başlıca siyasal güçlerden birisini teşkil etmiyordu. Çok geçmeden sosyalizm bu güce erişecekti gerçi, ama Devrim'in 100. yılının anıldığı o günlerden sonra henüz bu konumda değildi. Gözlemcileri kaygılandıran olgu, demokrasiydi.

Açıkça anlaşılmış olacağı üzere, Fransız Devrimi'nin 100. yılı ile 200. yılı arasında büyük bir farklılık söz konusudur. Demokrasi konusunu hariç tutarsak, liberal solculardan hiç kimse Devrim'e, büyük başarılarının genelde olumlu bir gözle değerlendirildiği, görkemli bir tarihsel olay olmaktan daha öte bir anlam yüklemiyordu. Contemporary Review'da bir yazar şöyle yazmıştı mesela: "Fransız Devrimi'nin ilkeleri uygar dünyanın ortak mülkü haline gelmiştir." Aynı yazarın, "Tarihsel kostüme giydirilmiş 1688'in Şanlı Devrimi'ni hatırlayan İngilizler çoktan Fransızlaşmışlardı," diye yazması, bu ilkelerin onaylandığının bir kanıtıydı.[7]

1890'larda Cambridge'de bu konuda dersler veren tarihçi ve liberal Katolik Lord Acton, "insanlığın yürüyüşünde muazzam bir adım"a -bugün hepimizin yararlandığı siyasal kazanımların bir kısmını borçlu olduğumuz bir adıma- işaret etmişti.[8]

Akıllı ve kaygılı bir liberal olan Anatole Leroy-Beaulieu ise, birçok yabancının Fransız Devrimi hakkındaki eleştirel fikirlerini serdedecekleri bir 100. yıldönümü yemeği tasarlamıştı, oysa bu yemeğin en şaşırtıcı yönü de toplantıya katılanların daha ziyade Devrim'in olumlu yönlerinden söz etmeleri olacaktı.[9] Amerikalı konuk doğal olarak eğer özgürlüğü icat eden birileri olmuşsa, bunun Fransa değil kendi halkı olduğu konusunda iddialıydı. Liberal aileden bir Birlikçi baronet olduğu sanılan Britanyalı konuk da doğallıkla aynı minvalde konuşmuştu. Alman konuk, kendi ülkesinin bir devrim yapmamış olmasıyla, 16. yüzyıl köylü savaşından üstün çıkmasıyla, ama Fransa'daki devrimin de Almanya'nun ulusal gelişmesini hızlandırmasıyla övündü. Almanya'nın büyük simaları Devrim'i

bu şekilde selamlıyorlarsa, bunun sebebi, Fransızların uygulamaya soktuklarını gördükleri ilkeleri zaten benimsiyor olmalarıydı. İtalyan konuk, Devrim'in Risorgimento'ya ve modern milliyetlerin yeniden şekillenmesine katkısını sevinçle anacak, fakat elbette bu sürecin iyi ve kötü yönlerinin İtalyan geleneğinde zaten var olduğunu vurgulayacaktı. Yunan konuksa açıkça klasik geleneğe atıf yaparken, Devrim'in kendi ülkesinin canlanmasına yaptığı katkının hakkını teslim etmişti. Ve benzeri. Kısacası, Leroy Beaulieu'nün konuklarının eleştirileri Devrim'in ilkelerinin -en azından Batı'da- genel bir kabul gördüğünü ve kabul edilebilirlik sınırları içerisinde kaldığını ortaya koymaktadır.

Jakobenizmle özdeşleştirdikleri süreçteki halkçı öğeden dolayı, Devrim'in bir felaket olduğunu düşünenler de bu ilkeleri aynı derecede ciddiye almaktaydılar (Edinburgh Review'da şöyle deniyordu örneğin: "1789'daki korkunç felaketi yüz yıllık bir devrim izledi").[10]

Ne ki, Guizot'nun eski bir Britanyalı dostu Henry Reeve, Thiers ve de Tocqueville'in (Hippolyte Taine'in tutkuyla kaleme aldığı ve yakın bir zamanda çıkmış olan devrim-karşıtı kitabı Çağdaş Fransa'nın Kökenleri'ni değerlendirirken) dikkat çektikleri üzere, Terör'e mecburiyetten yapılan referansların yanı sıra, gerçek düşman, "halk iradesinin bütün kişiler ve kurumların üstünde ve üstün olduğu ilkesi"ydi.[11] Henry Reeve'e göre, eğer bu ilke kabul edilmişse, "yalnızca anayasal engeller diye anılan şeylerin değil, sivil toplumun ve temel ahlâk yasalarının temellerinin de sonu gelmiştir".[12] Gerçekten de, Taine'in kitabını değerlendiren başka bir eleştirmenin belirttiği üzere, Devrim'den çıkarılan asıl siyasal ders, demokratik yönetim ilkelerine duyulan güvensizlik olmuştu.[13] Jakoben-karşıtı yazarların ağızlarında hemen sakız olan anarşi sözcüğünün kan dökmeyi ve hukuksuzluğu akla getirdiği iddia edilebilirse de, aslında düşünülen kapsam daha az dramatikti. Edinburgh Review, geçmiş yüz yılı aşkın süre içerisinde Fransa'da "ulusun varlığına bir tehdit oluşturan anarşi durumu"na kademeli bir geçişten bahsediyordu.[14] Gerçi belli ki bununla kastedilen, yazarın kendisi bir tek kanıt ortaya koymadan yönetimin anti-klerikalizminin "ahlâkta muazzam bir gevşeme ve suçta büyük bir artış"[15] anlamına geldiği iddiasında bulunsa da, 1889'daki Paris'in -bırakın Burgundy'yi- 1989'daki Güney Bronx'un durumuna düşmesi değildi. Burada yazarın kendisinin ve onun görüşlerine sempati duyanların kastettikleri şey, devrim yüzyılının (Devrim'i "insan ırkının başına gelmiş en büyük afet"

sayan Goldwin Smith'ten aktarırsak) Fransa'ya "akılsızca genel oy hakkı" kazandırdığıydı.[16]

Bu noktada Edinburgh Review'a dönersek, genel oy hakkı "aydınlanmış sınıfların otoritesini zaman içerisinde yıkmıştı". Oysa Smith bunun bir zorunluluk olmadığı kanısındaydı: "Bizdeki yığınların istediği, oy kullanabilmek değil... kuvvetli, istikrarlı, aydınlanmış ve sorumlu bir yönetim."[17] Devrim -burada Burke'e referans veriyoruz- gelenekten keskin bir kopuş gerçekleştirmiş ve bu suretle anarşiye karşı koruma kalkanlarımızı kaldırmıştı.[18]

Özellikle katı anti-Jakobenlerin Devrim'in Fransa'ya hayır getirdiğini reddetmedikleri (bu noktada onlar 1989'un anti-Jakobenlerinden farklıydılar) haliyle bile, Devrim'e yöneltilen bu saldırılardaki histeri dozu bize mübalağalı gelebilir. Örneğin, "Devrim'in ulusun maddi servetini müthiş derecede arttırdığı"[19] saptaması o zamanlar yapılmıştı; keza Devrim, Fransa'ya sağlam bir köylü mülk sahipleri sınıfı armağan etmişti ve bu zümre de 19. yüzyılda bir siyasal istikrar unsuru rolü oynayacaktı.[20] İşte bu devrim-karşıtı metinleri analiz ettiğimizde görürüz ki, bu tür karşı görüşlerin iddia edebileceği en kötü şey, Fransa'nın Devrim'den itibaren siyasal bakımdan istikrarsız bir süreç yaşadığı, yüz yıl içinde on üç farklı anayasanın kabul edilmesiyle, ömrü yirmi yıldan uzun sürmüş bir rejimin gelmediği ve benzeri saptamalardır.[21] Doğrusu, 100. yıldönümünde Cumhuriyet ciddi bir krizin içindeydi ve General Boulanger'ın siyasal hareketinin, gözlemcilerin aklına doğal olarak, istikrarsız cumhuriyetlere son vermiş olan daha önceki askeri önderleri getirmesi temelsiz değildi. Yine de, 1880'li ve 1890'lı yıllarda Fransız siyaseti hakkında ne tür değerlendirmelerde bulunulursa bulunulsun, 1889'da Fransa hakkında kıyametvari sözlerle bahsetmek gerçekten çok saçma görünüyor. Kaldı ki, yirmi yıl sonra (Boulanger, Panama ve Dreyfus insanların belleğinde oldukça tazeyken) Spectator'ın, Fransız Devrimi üzerine başka bir kitap hakkındaki yazıda, "Kıta ülkelerinin en güçlü, en istikrarlı ve en uygarı"[22] diye tarif edebildiği ülke de Fransa'ydı.

İşte, bütün bu dehşetengiz ve tutkulu atmosferi canlandıran tablo, Fransa'nın yüz yıllık devrim döneminden sonra düştüğü durum değil, demokratik siyasetin -ve bunun içerdiği her şeyin- bütün burjuva ülkelere yayılmakta olduğu ve "akılsızca verilen genel oy hakkı"nın er geç gündeme

geleceği bilgisiydi. Goldwin Smith'in, "Jakobenizm... artık çiçek hastalığı kadar yaygın"[23] dediği zaman kastettiği budur. Bu, geniş bir tabana dayalı seçim demokrasisinin ilk defa, bugün için en geleneksel biçimde demokratik diye bildiğimiz; yani, Guizot gibi burjuva liberallerin demokrasiye bir engel saydıkları, yoksullar ve okuma yazma bilmeyenlerin (kadınların adını bile anmıyoruz) ilke olarak oy kullanma hakkının dışında tutulduğu liberal anayasalcılığın siyasal bakımdan artık savunulamaz görüldüğü ülkelerin dahi ayrılmaz parçası haline geldiği bir dönemdi.

Yaygın olarak bilinmeyen şeyse, egemen sınıfların bu seçim demokrasisinin getireceği şeylerden ne kadar derin bir kaygıya kapıldıklarıydı. Egemen sınıflar Amerika Birleşik Devletleri'ne de Tocqueville'le aynı mercekten bakıyorlar, ama ondan farklı olarak ABD'yi, 1880'lerin yaygın huzursuzluk ve ajitasyon çağında, rüşvet, demagoji, istismar ve siyasal aygıta dayalı olarak paranın satın alabileceği en iyi kongre ve en iyi şehir yönetimleri sayıyorlardı. Fransa'ya baktıklarında gördükleriyse, Robespierre'in uzun gölgesinde -siyasal aygıt olmasa bile- yozlaşma, istikrarsızlık ve demagoglardı. Kısacası, devletlerin ve siyasetin krizini daha önceden bildikleri şekliyle yorumluyorlardı. Devrim'in 100. yıldönümünün onların içine tekinsiz bir korku saldığına şüphe yoktu.

Gelgelelim, sefil 19. yüzyılda olup biten her şeyi baştan reddeden 1864 Syylabus Katolik Kilisesi ve Birinci Vatikan Konsülü gibi gerçek gericileri bir tarafa bırakacak olursak, Fransız Devrimi genelde az önce aktardığım türde histerik reddiyelere yol açmamıştı. Taine'nin Çağdaş Fransa'nın Kökenleri adlı çalışması genel kapsamda, en azından Anglosakson dünyasında, içeriğindeki anti-Jakobenizme sempati duyanlarca dahi aşırı bulunmuştu. O kitap üzerine değerlendirme yazanlar iki hassas soruna işaret etmişlerdi: Taine niçin 1789'da, liberal kurumlarda bir değişikliğin temel bir devrim gerçekleştirilmeksizin mümkün olduğunu bugünün Fransızlarının gördüğü açıklıkta göremiyordu?[24]

O koşulların anahtarının, ılımlıların bile Kral'a güven duyamamalarından geçtiğini niçin göremiyordu? Herkes monarşiye yürekten sadıksa, 1788'de bir Cumhuriyet olmayan Fransa'da niçin kraliyet düzeni bir daha asla kurulamamıştı?[25] Taine, her partinin iktidara geldiği zaman karşılaştığı ikilemi kabullenen bir anlayışa sahip değildi: "Paris ayak takımının desteğine bel bağlamak, Fransa'da özgür kuramların yerleşmesini

imkânsızlaştıracak şekilde öfkeye ve suçlara göz yummak demekti. Paris ayak takımının bastırılmasıysa, gericilik ve muhtemelen despotizmin restorasyonu anlamına geliyordu.[26] Doğrusu, entelektüel ağırlığıyla kendisine gösterilen bütün saygıya rağmen, Taine'in eseri bilimsel olmaktan ziyade propagandist içerikli bulunacaktı. The Spectator'ın saptamasıyla, onun kitabına, muhafazakâr bakışın katılığı sızmıştı. The Nation'a göre, "bilimsel önyargısızlıktan, görüş ve kavrayış derinliğinden yoksundu". Önde gelen Fransız entelektüelleri, kendi ülkeleri dışında, genellikle bu çalışmaya gösterilen ilgiden daha fazla itibarla anılmaktaydılar.[27]

Şimdi, Devrim'in 100. yıldönümünden 200. yıldönümünün arkaplanma geçelim. O müdahil yüzyıl hakkında kayda geçirilmesi gereken ilk nokta, şimdilerde Fransız Devrimi hakkında, 1889'da bilinebilecek şeylerden çok daha fazla kapsamda bilgi sahibi olduğumuzdur. Üçüncü Cumhuriyet'in ve onun kurucu olayı olarak Devrim'in benimsenmesinin -100. yıldönümü için aynı derecede söz konusu olmasa bile- başlıca sonuçlarından birisi, Fransız Devrimi'ne dair tarih-yazımının müthiş miktarda çoğalmasıdır. 1880'lerde Fransa yalnızca bir Devrim müzesine (Paris'te Carnavalet Müzesi) sahip olmakla kalmamıştı, aynı zamanda Sorbonne'da Devrim Tarihi üzerine 1885'de bir okutmanlık programı açılmış, 1891'de bir kürsü kurulmuştu. Bunların nasıl bir yeniliği temsil ettiğini, Devrim'in ilk akademik yansıması olan o kürsüye getirilen ilk kişinin tarih formasyonu dahi almamış biri olmasından çıkarabiliriz. Bu kişi bir İtalyan edebiyatı öğrencisi olan Alphonse Aulard'dı (1849-1928) ve bu büyük romantik şair, inançlı bir cumhuriyetçi olduğundan, daha sonra Devrim'in tarihçilerinden biri olma sıfatını kazanacak olan Leopardi üzerine uzmandı.

Demek ki, 1889'da Fransa'da Devrim'e dair akademik tarih-yazımının emekleme aşamasında olduğunu aklımızda tutmak zorundayız. Uluslararası çaptaki tarih-yazımı literatürünü çoğu kişiden daha iyi bilen Acton, 1895 yılında verdiği derslerde 'modern tarihçi' olarak sadece üç kişinin ismini saymıştı: Sybel, Taine ve Sorel. Bu tarihçilerin ikisi esas olarak Devrim'in uluslararası veçheleri üzerine çalışıp yazıyorlardı.[28] Ancak bu durumun değişmesi uzun sürmedi. 1914'e gelindiğinde Aulard'ın Sorbonne kürsüsündeki ardılları artık bu alanda yetişmiş kimselerdi ve gerçekten de 1950'lerin sonlarına değin Devrim tarihine, 1900'lü yıllarda olgunluğa erişmiş olan uzun ömürlü bir kuşak egemen olacaktı: Mathiez ve Lefebvre 1874'te, Sagnac 1868'de, Caron ise 1875'te doğmuştu. (Aulard'ın kendisi de

1849 doğumluydu.) Taşra liselerinde sürgün görevlerinde bulunan Georges Lefebvre'i istisna sayarsak, yeni kuşak oldukça geniş yayınlar yapmıştı ve iyi itibar görüyordu -kendi payına sadece bir yerel monografa sahip olan Lefebvre ise Nord departmanının köylüleri üzerine büyük teziyle ilgili araştırmalarını tamamlamayı sonunda başaracaktı ve onun eseri 1924'te yayınlanacaktı.

Şimdi yaygın olan genel iddianın tersine, sözü edilen bu tarihçilerin hiçbiri Marksist değildi. (Gerçekten, aynı dönem için Fransa'da tarım meselesinin incelenmesine öncülük eden ve Lefebvre'i kışkırtan Ruslar bile Marksist değillerdi: I.V. Luçitskiy [1845-1918] ve kendisi daha sonra popülist bağlar kurmuş olmasına rağmen N.I. Kareyev'in [1850-1931] ikisi de liberaldi.) Mathiez kendi payına bir sosyalist olduğunu iddia etse de, çağdaşlarının onun hakkındaki genel görüşü esasta 1793'lülerden biri olduğuydu.[29] Endüstriyel kuzeyden bir sosyalist olan Lefebvre, emek hareketinin fikirleriyle daha içli dışlıydı ve Marx'ın materyalist tarih anlayışından kesin olarak etkilenmişti, fakat onun esas ustası, Marx'tan (çok az ve devrin Marksistlerinin söyleyebileceği üzere, yanlış anlamış olarak) aldıklarını Michelet'ten geniş bir kesitle birleştiren Jaures'ti. Fransız Devrimi'nin tarihçileri Jakoben eğilimde ateşli, demokratik cumhuriyetçilerdi ve bu da onları kendiliğinden siyasal yelpazenin sol ucunda bir konuma yerleştiriyordu. Gelgelelim, Fransızların azınlık bir kesimi bunun farkında olduğu halde, Fransız Devrimi'nin mantıksal olarak sosyalizmin yolunu döşeyeceğini düşünen kişi, kendisi aşırılıktan epeyce uzak biri olan Aulard'ın kendisi değil miydi?[30]

Aulard'ın ya da 1900 yılı civarında Fransa'da kendine 'sosyalist' diyen diğer politikacıların bu sözcükten ne anladıkları kesinlikle belli değildi, ama bunun, bir insanın ilerlemeden, halktan ve Sol'dan yana saf tuttuğuna işaret eden su götürmez bir simge olduğuna da şüphe yoktu. Devrim'in klasik tarih-yazımını gerçekleştirenlerin önemli kısmının, kendilerine solda düşman görmeyen Cumhuriyet tapınağından, Dreyfusçuların kalesi Ulm caddesindeki Ecole Normale Superieure'den çıkmaları da pek tesadüf değildir: Aulard'ın kendisi, Sagnac, Mathiez, Jean Jaures ve daha eski bir kuşaktan Taine.

Şimdi, Devrim'e dair 100. yıldönümünden sonraki tarih-yazımına kısa ve ister istemez izlenimci, niceliksel bir bakış atalım.[31] Kaba bir hesapla

British Museum (British Library) bu alana 1881-1900 arasında her beş yılda bir 150'yi aşkın, 1901-1905'te 250'yi aşkın, 1906-1910'da 330'dan fazla ve 1911-1915'te yaklaşık 450 başlık eklemişti.[32]

Birinci büyük savaştan sonraki çağda her beş yılda bir 150-175 yeni başlıktan oluşan eğri korunurken, 1930'ların ikinci yarısında (Halk Cephesi çağında) bu sayı 225'e kadar yükselmişti -Times Literary Supplement'in değerlendirmesinde, 1914'ten önceki patlamadan farklı olarak, bu tablo pek yansıtılmamıştır. İkinci büyük savaştan sonraki çağda ölçülü bir başlangıç yapıldıktan sonra, 1960'lar ve 1970'lerin sicili çarpıcı bir yükseliştir: 1960'ların ikinci yarısında neredeyse 300 başlık. Times Literary Supplement'in 1970'ler değerlendirmesinde bunu açıkça görürüz. 1980'lerde de 1914'ten öncekine kıyasla daha büyük bir patlama görülebileceğini şimdiden söyleyebiliriz; bu, Devrim'in 200. yıldönümüne gelinmesinin ve modern medya ve editoryal tanıtım anlayışlarının doğal bir sonucudur.

Öte yandan, nicelik, Devrim'e gösterilen ilginin genel düzeyiyle ilgili bir gösterge sunmakla birlikte, kendi başına bu ilginin niteliğiyle ilgili fazla bir şey anlatmaz. Burada Devrim'e dair literatürün biyografik kısmına da bakmamız faydalı olabilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bibliyografya kartlarını çoğunlukla hâlâ Fransız kraliyet ailesi (Marie Antoinette ve diğerleri) üzerine kitaplar dolduruyordu ve söz konusu kitaplar esas olarak tutucu ve devrim-karşıtı okurlara cazip geldiği için bu tablo olağan sayılmalıydı. Tek tek devrimci kişilikler ya da liderler hakkındaki incelemeler ile bu kişilerin kendi eserleriyse, değişen siyasal tavırlara sahip yazarlarca kaleme alınmaktaydı ve tür olarak salon eğlencesinden tutun ağırbaşlı araştırmalara kadar her çalışmanın ciddiyeti kendine göreydi. Bu, belirli rakamlara yansıyan ilgideki değişmelere ciddi bir gösterge değeri kazandırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, önde gelen figürlerin en ılımlılarından Mirabeau'ya gösterilen ilgi bile 1914'ten önce doruğa çıkmış, fakat ondan sonra da keskin bir düşüş sergilemişti. Bırakın Devrim'de baş rollerde olan birini, seçkin bir ekonomistin, hatta bir pornografi yazarının bile yazarların dikkatini seçmesi çok doğal bir durum olduğu halde, 1960'larda ve yine 1980'lerde görülen kısa süreli bir sapma dışında Mirabeau'ya yönelik ilgide İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren en ufak bir değişim gözlenmemişti.[33] Daha az ön planda yer alan ortacı Danton'a yönelik ilgi 1900'lerde, 1930'larda ve -yukarıda değindiğimiz üzere- 100. yıldönümü civarında canlılık gösterirken, 1920'lerde doruk noktasına

çıkacaktı. Robespierre 1900'lere kadar özellikle sahneye çıkmamıştı, 1960'ların ortalarına değin radikal Jakobenizmi temsil eden karakterler olarak Marat'yla az çok aynı düzeydeydi, ancak o dönemden itibaren diğer figürlere kıyasla çok daha ilgiye mazhar olduğu da kesindi -üstelik bunda, Jakoben Cumhuriyeti'nde oynadığı rolün bir yansıması olan biyografik çalışmaların payı fazla değildi. Yine, aynı simanın doruk noktasına çıktığı dönemler -herhalde hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde- 1930'ların ikinci yarısı (Halk Cephesi çağı), 1960'lar ve 1970'lerdi. Aşırı solda Saint-Just'ün bayrağını giderek Marat devralırken, Sovyetler Birliği'nde Ekim Devrimi'nden sonraki günlerde Saint-Just'e gösterilen ilgi hep belli bir düzeyi muhafaza etmiştir.[34]

Fakat, Vellay'in 1908'de Saint-Just'ün yazılarından hazırladığı edisyonun dışında, British Library'de Birinci Dünya Savaşı'ndan önce onun tarafından ya da ona dair olarak kaleme alınan tek bir kayıt bile bulunamaz (oysa aynı dönemde Marat'nın adının geçtiği 11 başlık vardır). Ona yönelik ilgi -yine British Library'ye yeterince yansımamış olsa da- 1930'larda fark edilebilir düzeye gelmişti, ancak, Marat'dan farklı olarak öncelikle entelektüellere seslenen bir figüre dair tahmin edilebileceği üzere, ancak 1970'ler ve 1980'lerde, o da ölçülü bir doruk noktasına çıkabilmişti. Aşırı solun diğer isimlerinden, ilk komünist Babeuf'ün ismiyse Birinci Dünya Savaşı'ndan önce hiç geçmez, görünmeye ancak 1930'larda başlar. Babeuf'ün en çok tanındığı zaman (doğumunun 200. yıldönümünün kutlandığı dönem olan) 1960'lar ve 1970'lerdir. Bu da aklımıza, Devrim'in tarih-yazımında özellikle solcu birine azami ilgi gösterildiği zamanın 1930'lar ile 1960'lar ve 1970'ler olduğunu getirir. Her iki dönemin ortak bileşimiyse, güçlü bir komünist parti ile daha genel düzeyde rastlanan bir radikalleşmedir. Biz de düşüncemizi işte bu tabloya; 1940'dan sonra tarih-yazımında ziyade ağırlıkla siyasal içerikli (Georges Lefebvre'in Seksen Dokuz'u Vichy rejimince yıkıcı nitelikte bulunarak toplatılmıştı), ama bugün hem siyasal hem de tarih-yazımı içerikli tabloya bakarak şekillendiriyoruz.[35]

Şimdi de ciddi tarih-yazımı üretimine hızlı bir bakış atalım. Bu bakımdan beş dönem ayırabiliriz. Sonuncusu ve şimdiki hariç olmak üzere bu beş dönemin hepsinde de konuyla ilgili Fransız tarih-yazımının seçkin örnekleri, ateşli derecede cumhuriyetçi ve Jakoben eğilimli imzaları taşıyordu. Devrim-karşıtlarıysa, iyi okurlar olmalarına rağmen, ciddi araştırmalar yapmamışlardı. Onlar içinde sadece bir kişi diğerlerinden

ayrılabilirdi: Aulard'ın saldırısına karşı Taine'i savunanlar arasında bulunan ve yerini (bir Ecole Normale'li olmayan) François Furet'ye devretmiş bulunan Auguste Cochin (1876-1916). Üçüncü Cumhuriyet'in ister siyasal ister kurumsal açıdan olsun klasik radikal ve radikal-sosyalist versiyonu, Aulard çağına denk düşmektedir. Daha önce ileri sürüldüğü gibi, modern bilimsel tarih-yazımının temelleri 1880'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde atılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'da bu alan sola kaymış ve belirgin bir sosyalist nitelik kazanmıştır (gerçi bu noktada Fransız sosyalist ve komünist tarihçilerinin, kendi hareketlerinin atalarından, hatta bütün devrimciler içinde "şimdiye kadar görülmüş en büyük devrimci taktik ustası"[36] sözleriyle Danton'a övgüler yağdıran 1917'nin Lenin'inden ziyade Jakobenlere, özellikle Robespierre'e bağlı kaldıklarını not etmekte fayda vardır). 1920'li yıllara damgasını vuransa, Jaures'in ilkin akademik bir kurumdan ziyade siyasal çevrelerin kontrolünde yayınlanmış olan Fransız Devrimi'nin Sosyalist Tarihi'ni yeniden yayına hazırlayarak sosyalist inançlarını tazeleyen Mathiez'di. Jaures hiçbir zaman kürsü sahibi olmadığı halde, Robespierre Araştırmaları Derneği'nde büyük ağırlığı vardı ve dolayısıyla bu alana onun yaklaşımı egemendi. Mathiez'in versiyonu, muadilleri içinde en etkilisiydi. Muhtemelen cumhuriyetçi geleneğinden dolayı, Fransız Devrimi'nin tarihine duyulan ilginin üniversitelerde kök saldığı (Aulard'ın kütüphanesini Harvard satın almıştı) Amerika Birleşik Devletleri'nde çabucak benimsenmiş olan Mathiez'in devrim tarihi sentezi, kısa sürede tercüme edilerek yayınlanmıştı ve eserinin kısaltılmış bir versiyonu, 1930'ların başlarında hâlâ rağbet gören bir metin olarak Seligman'ın Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'ne alınacaktı.

Ben burada, esasen Fransa'yı ilgilendiren yerel bir sorun olduğu için, Mathiez'nin, onu Birinci Dünya Savaşı'ndan bile önce Aulard'dan ayıracak şekilde sergilediği Danton'a karşı katı düşmanlığı üzerinde durmayacağım; ama yine de, bu düşmanlığın, Mathiez'nin kendi disiplininin kurucusu olan (ve Sorbonne kürsüsünde onun yerini alamadığı) kişiye karşı beslediği Ödipal duyguları yansıttığından şüphe edilebilir.

Sorbonne'daki kürsüde Aulard'ın yerini, Fransız pozitivist tarih-yazımının başlıca simalarından biri olan, ama işgal ettiği konuma özel bir profil de arz etmeyen Philippe Sagnac almıştı. Öte yandan, Mathiez fiilen Aulard'ın yerini almış oluyordu ve onun ardılı da, 1932'de Robespierre Araştırmaları Derneği başkanlığını devralan Georges Lefebvre'di (1874-1959). Lefebvre

ayrıca, devrimci tarih-yazımının organı olarak Aulard'ın yıldızı sönmekte olan dergisi La Revolution Française'in açığını uzun süre kapatmayı başarmış Annales Historiques de la Revolution Française'in direktörüydü. 1930'lara, daha doğrusu ölümüne değin yaşadığı bütün döneme damgasını vuran Lefebvre, belki de bir elit kurumun desteğinden yoksun olduğundan, çok ağır bir başlangıç yapmıştı. Kuzey liselerinde sürgünlüğünü devam ettirirken (Boulogne-sur-mer'de Dreyfus'un tek aktif destekçisi olduğu söylenmiştir), Lille eyaletindeki üniversitede üstünde yer alan amirinin ona, o zamanlar standart bir çalışma olan Stubb'ın üç ciltlik, 1920'lerde de bir ek bölüm koyduğu Constitutional History of England'ı (İngiltere'nin Anayasal Tarihi) çevirttirmesinden dolayı Fransız Devrimi üzerine yoğunlaşamadığı besbellidir. Aslında inanılması güç bir durum olan ve Viktoryen döneminin klasiği sayılan bu çalışmanın asıl yazarının bir piskopos olmasından dolayı iyice manasızlaşan bu İngiliz Ortaçağ tarihine mecburi gezinti, İngiliz tarihçilerin Amerikalı tarihçiler karşısında Lefebvre'in kıymetini daha çabuk kavramalarına yol açmak gibi küçük bir avantaj sağlamamış değildi. Lefebvre'in hayatında Fransa'dan ayrıldığı tek örnek de 1934'te İngiltere'ye yaptığı bir akademik yolculuktu zaten. Lefebvre'in, hayatında Paris'te dahi bir gece geçirmeden (oysa o sıralarda altmış yaşındaydı) Britanya'da birçok gün kalmış olması oldukça mümkündür. Köylülük üzerine büyük ve çığır açıcı çalışmasını yayınladıktan sonra artık bir üniversite kürsüsünün başına geçebilecek durumdaydı: İlkin Clermont-Ferrand'da (ki o dönemde Fransa'nın akademik Sibirya'sı sayılıyordu), sonra da, savaşın ardından yeni yeteneklere alışılmadık derecede açık bir yer haline gelen ve Marc Bloch ile Lucien Febvre'in orada görev yaparken Annales Okulu'nun tarihsel ortodoksisine saldırıya geçtikleri ve bu suretle Paris'i zaptetmeye hazırlanmış oldukları üniversite olan Strasbourg'da. Lefebvre'in Paris'e gelme tarihi de, nihayet 1937'de Sagnac'ın emekliye ayrılması üzerine Kanonik Devrim Tarihi Kürsüsü'ne geçtiği yıl olan 1935'ti.

Lefebvre bu şekilde ağır bir başlangıç yapmış olmasına rağmen, kayıp zamanını telafi etmesini bilmişti. Bu alanda 1930'lu yıllara kendi imzasını taşıyan şu klasik eserler damga vuracaktı: (Lefebvre'in bulduğu bir terimle) günümüzün 'aşağıdan tarih' çalışmalarının büyük kısmının hareket noktasını oluşturan, 1932 tarihli The Great Fear of 1789 (Büyük 1789 Korkusu); kısmen kendisinin yazmış olduğu (ama daha sonra revize ettiği), aynı seride daha önce çıkmış, Fransız Devrimi üzerine kitaptan daha üstün sayılan, Napoleon Çağı'ndaki Avrupa'yla ilgili nefis tarih çalışması; Mathiez'nin üç

ciltlik Thermidor çağı incelemesinin devamı (Lefebvre 1946 yılına kadar Direktuvar dönemi üzerine olan dördüncü cildi yayınlamayacaktı); ve hepsi bir yana, bir insanın 1939'da, Devrim'in 150. yıldönümünde dikeceği en etkileyici anıt sayılan, Fransızca'sı Quatre-Vingt Neuf (Seksen Dokuz) isimli olup, R.R. Palmen'in 1947'de yaptığı çeviriye koyduğu başlık olan The Coming of the French Revolution'la (Fransız Devrimi'nin Gelişi) herkesin bilip okuma fırsatını bulduğu küçük bir kitap. Üstelik bu kitap, Fransa'daki Halk Cephesi'nin can çekişmekte olduğu günlerde, artık yeterince görkemli biçimde kutlayamadığı Devrim'e ödediği bir borçtu. Modern revizyonist anlayışlı tarih-yazımı da fiilen bu küçük kitaba saldırmıştır -tabii saygıda kusur etmeden. Çünkü Lefebvre -kabul edelim etmeyelim- çok büyük bir tarihçiydi. Benim ve hatta Lefebvre'in hasımlarının fikrince, şimdiye değin Fransız Devrimi üzerine çalışan en etkileyici modern tarihçi oydu. Siyasal açıdan büyük eserlerini yazdığı sıralarda sosyalistti, fakat savaştan sonra komünistlere sempati duymaya başlayacaktı.

1930'lu yıllar hakkında tarih-yazımı alanı için iki gözlemde daha bulunulabilir. Birincisi, bu dönemdeki tarih çalışmalarına tamamen Lefebvre hakimdi. Bunun esas sebebi, Fransız Devrimi konusunda çalışan başka bir büyük tarihçi olan ya da o konuma gelen kişinin, doksanlı yaşlarında vefat eden Ernest Labrousse'un (1895-1988), öncelikle iktisadi ve toplumsal tarihçi olarak bilinmesidir. Labrousse da aslında siyasette aktif olmasına rağmen, daha sonra tarih alanına kayan Solun inançlı entelektüelleri arasında yer alıyordu. Tours Kongresi'nin ardından 1920'lerin başlarında, bölünmüş olan sosyalistlerin çoğunluğunun saf tuttuğu Komünist Parti'de kısa bir dönem çalışmasının akabinde Sosyalist Parti'ye katılmış ve bir süre Leon Blum'un kabine başkanlığını ust lenmişti. Devrim üzerine büyük çalışması, 1780'lerin ikinci yarısında *ancien regime*'in içinde bulunduğu ekonomik kriz hakkında yazdığı ve hayli hacimli olan incelemesiydi. Labrousse devrimin köklerini, eski sistemin iktisadi ve siyasal açıdan sürüklendiği büyük krize bağlamaktaydı ve daha sonra, bu bir parça mekanik denebilecek modeli 1830 ve 1831'i kapsayacak şekilde genelleştirmeye çalıştığı bir tebliğ ("Devrimler Nasıl Doğar?")[37] kaleme almıştı. Labrousse, gerek biyografisi gerekse anlayışı itibariyle, Üçüncü Cumhuriyet ve onun geleneğine aittir, fakat diğer tarihçilerden farklı yanıyla, eski moda, iktisadi determinist, yani Kautskyci çizgiyle arası pek

hoş olmadığı halde, kendisini bir Marksist saymaktadır. Braudel, onu iki büyük Fransız tarihçiden biri sayıyordu ve kendisiyle Labrousse iyi geçinemedikleri için Fransız tarihinin çok şey kaybettiğini üzüntüyle (ya da buna üzülüyormuş havası uyandırarak) kaydetmişti. 1930'lu yıllar hakkında belirtilmesi gereken diğer nokta, bu tarihçilerin, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ki orada bu alan zaten belli bir mesafe kaydetmişti) ve İngiltere'de devrim tarihi üzerine modern araştırmaların başlatılmasına tanıklık etmiş olduklarıdır. Fransız Devrimi'yle ilgili araştırmalar bakımından bu ülkelerin ikisi de Fransa dışındaki başlıca merkezlerdir ya da zaman içinde bu konuma gelmişlerdir.

1960'ların ortalarına kadar savaştan sonraki dönemin başta gelen isimleri, Lefebvre ve -o zamanlar Komünist Parti'yle iyice yakınlaşmış bulunan- öğrencileriydi; yine de (Marcel Reinhard'ın [1899-1973] üstünlüğüyle bir ara dönem geçildikten sonra) onun ardılı olan Albert Soboul'un (1914-1982), kendisinden önce gelenler kadar Cumhuriyetçi geleneğe bağlı tipik bir tarihçi olduğunu unutmamak gerekir: Birinin öğrencisi, diğerinin dostu olan Richard Cobb, tarihin tabanını oluşturan meçhul insanların eylemlerinden büyülenen ve bu yüzden sadece Devrim'deki sıradan insanların tarihine odaklanmış kişilere (Lefebvre'e ve onun çizgisini takip edenlere) yakınlık duymuş bir tarihçi olmakla birlikte ve kendisi Marksizmden olabildiğince uzak durduğu halde, ölümlerini takiben bu iki büyük tarihçi hakkında muhteşem denemeler yazmıştır. Yalnız burada geçerken not etmekte fayda olan bir gözlem, Stalinizmin katı döneminin ardından 1950'lerde Komünist Parti'den ayrılan parlak genç tarihçiler grubunun (en önde gelen ismi, Stalin'in siyasi gelişimi ve eğitimini etraflıca incelemiş olan Emmanuel Le Roy Ladurie'ydi)[38], Annales Okulu'na daha yakın kalarak, Fransız Devrimi'ne sahiden çok az ilgi duyduklarıdır; oysa iki eski komünist olan François Furet ile Denis Richet, Fransa'daki revizyonist dalgayı başlatan kişiler olmuşlardır. Albert Soboul'un 1982'deki zamansız ölümünden sonra Sorbonne'daki kürsünün başına başka bir komünist, (1933 doğumlu) Michel Vovelle gelmişti. Vovelle'in ilk araştırmaları kültürel tarih, yani 1960'larda ve 1970'lerde yetenekli solcu tarihçileri güçlü biçimde ve verimli bir yönde etkilemiş bulunan 'zihniyetler' tarihi alanındaydı.

Öte yandan, savaşın bitiminden sonra Fransız Devrimi'yle ilgili tarih-yazımını artık esasen Fransa odaklı olarak düşünmek mümkün değildir.

Lefebvre'in kendi öğrencileri uluslararası bir gruptan oluşuyordu ve İngiltere'de bu alan da verilen doktoraların sayısı 1950'ler ve 1960'larda dikey bir sıçrama göstermişti. 1910'dan önce Fransız Devrimi'ni konu alan tek bir tez dahi yokken, 1950'ye kadar bu sayı on yılda 6'ya çıkacak, sadece 1930'larda on yıl için 9 olacak, 1950'lerde 18'e, 1960'larda 20'ye yükselecekti.[39]

Şimdi kısaca Devrim'in yorumlanmasının bu aşamaları üzerinde duralım. Fransa'da bu yorumlar, o rejim sona erene (yani, 1940'a) kadar Üçüncü Cumhuriyet'in tarihi üzerineydi. Şöyle ki, Fransız Devrimi'nin tarihçilerini kapsayan büyük ekolün oluşması, kurucu deneyimi olarak Devrim'e atıfta bulunulan bir demokrasi emsali olması sebebiyle Üçüncü Cumhuriyet'in kurumsallaşmasını yansıtmaktadır. 1900'lü yıllarda Devrim'le ilgili tarih-yazımında gözlenen büyük patlamayı, sanırım, Cumhuriyet'in onun büyüme dönemindeki krizleri karşısındaki zaferi olarak yorumlamak doğru olur (bu sürecin doruk noktası, Kilise ile Devlet'in ayrılmasını onaylayan bir üstünlük olarak Dreyfus Olayı ve Cumhuriyet'in merkezi partisi olarak Radikal Sosyalistler'in ortaya çıkışıdır). Söz konusu tarih çalışmalarını kaleme alanlar, hepimizin bildiği üzere, ne radikal ne de sosyalisttiler, ama Cumhuriyet'e ve bu yüzden Devrim'e içtenlikle bağlıydılar; önde gelen siyasetçilerinin birçoğu, iki dünya savaşı arasındaki dönemin en kayda değer örneği olarak şişko ve gastronomik kafalı entelektüel Edouard Herriot (1872-1957) mesela, devrim döneminin tarihçileri olarak çok ciddi çalışmalar yürütmekteydiler. Herriot, Jakoben Terörü döneminde memleketi ve siyasal üssü olan büyük Lyon şehri devrimin karşısında saf tuttuğu gerekçesiyle yerle bir olmanın eşiğine gelmişse de (zaten daha sonra bu olaylarla ilgili bir tarih çalışması yayınlanmıştı)[40], Devrim'in 150. yıldönümünde Homage to the Revulotion başlığıyla konuşmalardan oluşan bir kitap yayınlamıştı. Dreyfus olayının kanıtladığı üzere Devrim'in düşmanları karşısındaki zaferinin temeli, merkezin/ortanın Sol'la (hatta aşırı solla) ittifakıydı. Üçüncü Cumhuriyetçiliğin temel siyasal ilkesi "Solda düşman yok" şeklindeydi ve buna bağlı olarak Jakoben Cumhuriyetin mirasının reddedilmesi söz konusu olmayacaktı. Bırakın Marat'yı, Robespierre ile Saint-Just yalnızca aşırı solda heyecan uyandırıyor olmasına rağmen, ılımlılar da hem bir Jakoben, hem de Robespierre'in ve Terör'ün aşırılıklarının karşıtı olan Danton'u kendilerine yakın görüyorlardı. Ölümüyle bilinen (1934'te Yugoslavya kralı Alexander'la birlikte bir

Yugoslav teröristinin suikastına kurban gitmişti) ılımlı cumhuriyetçi politikacı Louis Barthou, hem Mirabeau'nun hem Danton'un biyografilerini, ayrıca 9 Thermidor, yani Robespierre'in düşüşü üzerine bir kitap kaleme almıştı. Galiba Aulard'ın Danton'u idealleştirmesinin anahtarını da burada aramak gerekirdi.

1900'lerden sonra bir süreliğine, merkezdeki cumhuriyetçilerin nezdinde, Devrim'in -büyük bir ideolojik aciliyet oluşturmaktan ziyade- 14 Temmuz hitabeti sorununa dönüştüğü izlenimi doğmuştu. Devrim'le ilgili tarih-yazımının ağırlık merkezi artık sola kaymıştı, ama siyasal zeminde değil, toplumsal zeminde. Benim görüşümce, devrim tarihinin şefi olarak Aulard'ın ardılının büyük eserinin -Mathiez ilkin dini tarih üzerine kitabım yayınlamış olmasına rağmen- Terör çağındaki toplumsal huzursuzluk ve gıda fiyatları olması; Mathiez'nin ardılı Lefebvre'in tezini Devrim'de Kuzeyin köylüleri üzerine vermesi; Lefebvre'in ardılı Soboul'un şaheserinin de Parisli baldırıçıplaklar (yani, halkın en dip kesimindeki eylemciler) üzerine olması anlamsız değildir. (Yeri gelmişken belirtelim, bu tarihçilerin hiçbiri kendi konularını idealleştirmiş kişiler değildi: Mathiez ve Soboul, solcu muhaliflerinin karşısında sağlam biçimde Robespierre'in yanında saf tutmuşlardı; Lefebvre, tezinin konusu olan köylülere hiçbir yanılsamaya yer vermeden, daha doğru, şehirli Jakobenlerin perspektifinden bakarak yaklaşıyordu.)[41] Daha genel bir bakışla, Devrim tarihi giderek toplumsal ve iktisadi bir alana kayıyordu. Labrousse'un adını daha önce zikretmiştim, oysa bu alanın daha yaşlı uzmanlar kuşağından birkaç örneğe bakarsak, devrim döneminin demografik tarihine ilk girenlerden biri, kendisi ayrıca -az bir süre sonra- Jakoben askeri lider Carnot'nun standart biyografisini yayınlayacak olmasına rağmen Marcel Reinhard'dı.[42]

Robespierre Araştırmaları Derneği'nin başkanı olan Jacques Godechot (1907 doğumlu), esasen kurumsal ve genel tarihle ilgilenmekle birlikte, demografiye de eğilmeye başlamıştı. İlk başta bu eğilim Marksizmin değil (Fransa'da Marksist geleneğin çok fazla etkisi yoktu), sosyalist hareket ile işçi hareketinin yükselişinin (öyle söylemeyi tercih edenler için, Jaures'in etkisinin) yansımasıydı. Bununla birlikte, aynı süreç Devrim'e dair tarih-yazımının, önceden tarihin iktisadi ve toplumsal boyutlarıyla ilgili başlıca ekol olan Marksistlerle ortak bir zemine yaklaşması sonucunu doğuracaktı. 1930'larda bu yakınlaşmayı pekiştiren can alıcı bir gelişme daha söz

konusuydu: Gerici, gelenekselci ve sağcı muhafazakâr siyasete dahil olan bütün ekollerin çoğunu peşi sıra sürükleyen uluslararası faşizmin yükselişi.

Bu gelişme hakikaten can alıcı önemdeydi, zira faşizm, en başından itibaren Devrim'i tamamen reddedenlerin görüşlerinin en berraklaşmış ifadesiydi. Gerçekten, 20. yüzyılın ortasına kadar aşırı sağ neredeyse sadece Devrim'i reddetmesiyle (yalnızca Jakobenizme ve onun bütün siyasal soyuna değil, aynı zamanda liberalizme ve 18. yüzyıl Aydınlanması ile 19. yüzyıl 'ilerleme'sinin bütün ideolojik çerçevesine cepheden karşı durmasıyla -ki bu bağlamda, Devrim'in en dikkate değer başarılarından biri sayılan Yahudilerin kurtuluşunun lafı bile geçmezdi) ayırt edilebilirdi. Fransız Sağı'nın nerede durduğu sorun değildi: Action Française'deki en aktif militanlarının talep ettiği şekliyle Bourbon monarşisinin geri getirilmesine fiilen içlerinden çoğu inanmamakla birlikte, Fransız Sağı, Fransız Devrimi'ni geriye çevirmek istiyordu. Fransız Sağı'nın Cumhuriyet'i fiilen yıktığı tek dönem 1940-1944 arasındaki savaş yıllarıydı; bu dönemde monarşizmin kendisi görünmezken, monarşinin Vichy takımı üzerindeki ideolojik etkisi çıplak gözle görülebilir düzeydeydi ve tanımlanmamış, otoriteryan bir 'Fransız Devleti' imajı yerleştirmeye yarıyordu. I. Vatikan zamanındaki Katolik Kilisesi'nin nerede durduğuna şüphe yoktu. Franco dönemindeki İspanya'da, masonlar ve belli kesimler dışında, 1789'un, etkileriyle beraber her yerde tasfiye edilmesini bekleyebilecek kimse olamazdı, ancak, yine de böyle arzular besleyenler olduğu tartışmasızdı. Mussolini, İtalyan Ansiklopedisi'nde faşizm üzerine yazdığı makalede bunu açık açık belirtmişti: Kendisi, "19. yüzyılın cılız ve materyalist pozitivizmine karşıydı... 18. yüzyılın her türlü bireyselci soyutlamasına karşıydı... her çizgideki ütopyaya ve Jakobenlerin yeniliklerine karşıydı". [43] Aynı tablo, ulusal ideolojinin çoktandır hem Batı liberalizmine, hem de ahlâksızlığın, milliyetçilerin ve Almanya'nın kalıtsal düşmanları olarak gördüğü odakların yurdu olarak Fransızlara karşı şüpheyle yaklaştığı Almanya için daha da fazla geçerlilik taşıyordu.

Dolayısıyla, 1930'lu yıllarda bütün anti-faşistler kaçınılmaz olarak, düşmanlarının ana hedefini oluşturan Fransız Devrimi etrafında toplanmaya eğilimliydiler. Fransız Devrimi'nin hatırası etrafında toplanmak ideolojik bakımdan, Halk Cephesi'nin siyasal sloganı olan bütün anti-faşistlerin birliğiyle aynı noktaya gelmekteydi. Onun için, 1936'dan sonra Fransız sendikalarının La Marseillaise üzerine bir film yapsın diye Jean Renoir'ı

parasal olarak desteklemeleri, ya da, benim hatırladığım kadarıyla, 1936 yazında Paris'te temsil edilen, Romain Rolland'ın oldukça sıkıcı Quatorze Juillet'inin görkemli bir tiyatro oyununa çevrilmesine katkıda bulunmaları tesadüfi sayılamazdı. Gelgelelim, Halk Cephesi'nin 1793-1794 Jakobenleri etrafında bir Marseillaise kültü -üç renk kültü- oluşturmasının bir sebebi daha bulunmaktaydı. Devrim'in Jakobenleri, ilk Fransız yurtseverleriydiler; yani, ülke dışına çıkıp ülkelerinin düşmanlarıyla ittifaka giren yerel gericilere karşı bir ulusal -ve ideolojik- savunma savaşında Fransa'nın kurtarıcılarıydılar.

Burada doğrudan üstünde durmamız gerekmeyen sebeplerden dolayı, 19. yüzyılın son yirmi yılında Fransız yurtseverliği ve milliyetçiliğinin lügatı Sol'dan Sağ'ın eline geçmişti.[44] Yine burada ele alamayacağımız sebeplerden dolayı, aynı dönemde sosyalist ve proleter sol, Marseillaise'in ve Üçüncü Cumhuriyet'in diğer simgelerinin benimsenmesine, Jakoben geleneğin yurtsever, savaşçı geleneğinden uzaklaşarak tepki göstermişti. Bu çizgi artık anti-militarizmle, hatta pasifizmle birlikte anılıyordu. Sonra, esas olarak Komünist Parti'nin etkisinden dolayı tekrar, Marseillaise'in ve Jakoben üç rengin aynı zamanda radikal toplumsal devrim sembolleri olduğunun bilinciyle, ulusal yurtseverlik sembollerine dönüş yapılacaktı. Anti-faşizm ve daha sonra Alman işgalina karşı direnişi gerçekleştiren Rezistans hareketi, hem yurtseverliğe bağlıydı hem de toplumsal dönüşüm amaçlarına. Sanki Komünist Parti'nin Cumhuriyet'in geleneklerini devralması gibi bir durum söz konusuydu. Rezistans yıllarında De Gaulle'ü en çok endişelendiren konulardan birisinin bu olduğunun altını çizmekte büyük fayda vardır.

Toparlarsak, Jakoben yurtseverliğin tekrar canlanması ideolojik bakımdan iyi bir hamleyi temsil ediyordu, çünkü Fransa'da sağcı tarih-yazımının zayıflığı, devrim ve Napoleon çağlarının zaferleriyle fetihlerinin Fransa tarihi içerisinde şanlı ve muzaffer birer olay olarak görülmesinin yadsınamamasını beraberinde getirmekteydi. Görkemli ve akıllıca popülerleştirmeler yazmakta başarılı olan sağcı tarihçiler, eski rejime övgüler düzmekte ve Robespierre'i suçlamakta birleşiyorlardı. Yine de Fransız sağcıları, özellikle Prusya'ya ve Britanya'ya karşı Fransız askerlerinin kazandıkları şanlı askeri başarıları nasıl görmezlikten gelebilirlerdi? Bütün bunlar, Fransız Devrimi'ne ilişkin tarih-yazımının süreç içerisinde hem daha solcu hem de Jakoben bir nitelik kazandığı

anlamına geliyordu. Siyasal açıdan Halk Cephesi çökmüştü. Ama tarih-yazımı açısından 1939, savaşa yaklaşılırken, Georges Lefebvre'in Fransız Devrimi'nin Gelişi'yle en büyük zaferin ilan edildiği yıldı. Şayet bir sonraki kuşağın gözünde bu alana Lefebvre damgasını vurmuşsa, bunun kökenini, Rezistans'ın ve [İkinci Dünya Savaşı'nın bitimindeki] Kurtuluş'un yanı sıra Üçüncü Cumhuriyet'in hatıralarında aramak gerekirdi.

O zamana kadar Cumhuriyetçi, Jakoben, sosyalist ve komünist geleneklerin kaynaşması oldukça tam görünüyordu, zaten Halk Cephesi ile daha sonra Rezistans hareketi Komünist Parti'yi solun başlıca partisi haline getirmişlerdi. Kaldı ki, Marksizmin Fransız Solu üzerindeki doğrudan etkisinin izlerini sürmeye fiilen 1930'larda başlanabilirdi. Ama bu etki Büyük Devrim bağlamında tam olarak ne kadardı? Marx'ın kendisi Büyük Devrim'i hiçbir zaman, Fransızların 1848 devrimini, İkinci Cumhuriyet'i ve Paris Komünü'nü yaptığı şekilde bir tarihçi olarak analiz etmemişti. Tarih yazmaya daha tutkun görünen Engels bile, popüler bir döküm ayarında dahi olsa bütünlüklü bir Devrim versiyonu kaleme almamıştı. Daha önce gördüğümüz üzere, Marx'ın düşüncesine paralel olarak sınıf mücadelesinde Devrim'in burjuvazinin zaferi olarak görülmesi fikrinin kaynağı, Restorasyon döneminin burjuva liberalleriydi. Marksizm, Fransız Devrimi'ni halkın devrimi olarak sayma fikrini sevinçle karşılamış ve bu konuya tabanın perspektifinden bakmaya çalışmıştı -yine de bunda Marksizme özgü olan bir çeşni çok belirgin olamazdı: Çünkü bu yaklaşım Michelet'ye aitti. Terör döneminin ve Robespierre'in idealleştirilmesinin kökeniyse, Babeufçülere, özellikle de 1793-1794'teki radikal devrimi 19. yüzyıl proleter komünizminin anahtarına taşıyan Buonarroti'ye kadar uzanıyordu. Bununla birlikte, ilk komünist olarak Babeuf büyük hayranlık toplayan biri olmakla birlikte, Marx'ın gözündeki teorik cazibesi kesinlikle Weitling'den ya da Thomas Spence'den daha fazla değildi -Robespierre kültü de herhangi bir anlamıyla Marksist bir içerik taşıyamazdı. İşin doğrusu ve daha önce gördüğümüz üzere, ana akım Marksist gelenek haline gelmiş bulunan anlayış, ona soldan karşı duran ultra-radikallere karşı Robespierre'le aynı safta yer almayı tercih etmişti ve bu, ancak Marksistlerin Jakoben geleneği dolaylı yolla değil, doğrudan devralmış oldukları varsayımına dayanarak kavranabilecek olan bir seçimdi. Oysa kendi başına bir olgu olarak bakıldığında, tıpkı Britanya sosyalistleri ve komünistlerinin 17. yüzyılda kralın katledilmesine ve cumhuriyete duydukları hayranlığa rağmen Düzleyicilere (Levellers) ve Kazıcılara

(Diggers)[dn] karşı Cromwell'in savunuculuğunu üstlenmeleri gibi, modern komünistlerin de Hebert ve Jacques Roux'ya karşı Robespierre'in savunuculuğuna soyunmaları oldukça şaşırtıcı görünse gerektir. Doğrusu, hem Fransız Devrimi'nin bir burjuva devrimi olduğu anlayışına, hem de Jakoben Cumhuriyet'in Devrim'in daha ileri kazanımlarını temsil ettiği görüşüne sadık kalan Marksist tarihçiler, Kamu Selameti Komitesi çağında burjuvaziyi tam olarak kimin temsil ettiği konusunda bir tereddüt içindeydiler. Yeri gelmişken belirtelim, ne Engels'in ne de Marx'ın Jakoben Cumhuriyet'e karşı bu denli safdil bir yaklaşımları olmuştur.

Belli ki Devrim'in Jakoben yorumu Jaures ve onun ardıllarınca bir ölçüde 'Marksizanlaştırılmıştı', ama esas olarak da bu insanların, Devrim'in doğuşu ve ilerlemesi itibariyle -bilhassa halk bileşeninin harekete geçirilmesinde- toplumsal ve iktisadi faktörlere öncellerinden daha fazla ağırlık vermeleri anlamında. En genel kapsamda, Devrim'i burjuva niteliğiyle tanıyan Jaures-sonrası yorumlar, dikkate değer bir durum olarak, Devrim'i burjuvazinin -1789'da feodalizmin yerini almaya hazır hale gelmiş gücüyle- uzun süreli tarihsel yükselişini teyit etmiş bir altüst oluş sayan liberal tezin pek ötesine geçmiyordu. Marksistler bu bakımdan da Jakoben yorumun sınırları dahilinde kalmışlardı. Cobban'dan daha fazla revizyonizmin gerçek çıkış noktasını temsil eden George V. Taylor'ın 'kapitalist olmayan servet' üzerine ünlü makaleleri, konuyla ilgili -zaten çok sınırlı olan- Marksist ya da Jakoben araştırmacılara fazla eleştirel yaklaşmadığı gibi, ne terimi doğru düzgün tanımlayabildiği, ne de yükselişi gözler önüne serebildiği için, burjuvazinin yükselişe geçmiş olduğunu varsaymakta da yetersiz kalmaktaydı.[45]

Özetle, Marksistlerin 20. yüzyılda geliştirmiş olduğu haliyle Cumhuriyet'e dair tarih-yazımında aldıkları şeyler, ona yaptıkları katkılardan çok daha fazlaydı. Bununla birlikte, Marksistlerin bu tarih-yazımım sahiplendiklerinden, dolayısıyla Marksizmi hedef alacak bir saldırının bu tarih-yazımını da hedef almak durumunda olacağından kimse şüphe edemezdi.

REVİZYONİST GÖRÜŞLERİN KALICILIĞI

Son yirmi yılı aşkın bir zamanda tanıklık ettiğimiz tablo, bu kanonik bakışa karşı tarih-yazımı alanında korkunç bir tepkinin gelişmiş olduğudur. Yirmi yıl önce Lefebvre, New Cambridge Modern History'de John McManners'ın mübalağalı övgülerine mazhar oluyordu ve alana onun sentezinin hakim olduğu söylenmekteydi. Lenin'in koyu savunucularından biri olduğu pek söylenemeyecek Crane Brinton, modern revizyonizmin köşe taşı sayılan Alfred Cobban'ın Social Interpretation of the French Revolution'ın (Fransız Devrimi'nin Toplumsal Yorumu) eski moda, teorik-olmayan bir tarihçinin eseri olarak değerlendirip kaale almamış; ayrıca, onun gibi bir 'yorumsuz' yola çıkamayacak herkesin onun yadsıdığı şeyleri çok daha basit bir çerçevede kavrayabileceğini göstermişti.[1] Fakat 1989'da, eski görüşe temellenen mükemmel ve dengeli bir kitap olan George Rude'nin Fransız Devrimi de, "torpido yiyen gemi denizin dibini boyladığı bir zamanda kargodaki yükün nasıl dağıtılacağının kaygısını taşıyan" birinin çalışması olarak ve "son araştırmaların ışığında artık inandırıcılığı kalmamış, bugün algılandığı şekliyle gerçeklere uygun düşmeyen eski fikirlerin özeti"[2] diye görülerek aynı akıbete uğradı. Fransız bir tarihçiyse, François Furet'in eserlerini "Cobban'ın ve takipçilerinin tezlerine geçerlilik kazandıran" çalışmalar diye nitelemekten kaçınmıyordu.[3] Doğrusunu söylemek gerekirse, kendi payıma, Fransız Devrimi'nin tarih-yazımıyla ilgili daha önceki herhangi bir dönemde, değerlendirme ve yargıların bu derece tersine çevrildiğinin hiç görülmediği konusunda ciddi şüpheler besliyorum.

Şu anda geçerli sayılan bazı açıklamalarda ne ölçüde ifrata varıldığı, salt akademik duygularla sınırlı kalmayan bazı sorunlar karşısında durduğumuz konusunda bizi uyarıyor olmalıdır. Keza, bunun 'gerçekler'i değil, bizim onları yorumladığımız anlamını yüklendiğini açıkça gösterecek biçimde, "bugün algılandığı şekliyle gerçekler" (vurgu benimdir) diye yazıldığını okuduğumuzda da aynı uyarıcı işareti almış olmalıyız. Fransız Devrimi'nin bir anlamıyla önemsiz olduğunu, yalnızca inanılması güç bir durum olmakla

kalmayıp, bunun yanında, 19. yüzyılın genel atmosferine aykırı düştüğünü göstermeyi amaçlayan girişimler de bu havayı doğrulayan kanıtlardan birisidir. Kısacası, ünlü ılımlı burjuva liberallerin ilk ve en ılımlılarından olan genç Benjamin Constant'ın 1796'da şunları yazdığı zaman aklında olan kaçınılmaz toplumsal değişimin tam zıttını temsil ediyordu bu durum: "Eninde sonunda bizi önüne katarak süpüren zorunluluğa boyun eğmek, toplumun yürüyüşünü görmezlikten gelmekten vazgeçmek zorundayız."[4] Öyle ki, bu -revizyonist- görüşler ifadesini şu yorumda buluyordu örneğin: "Kökenleri ve doğuşu itibariyle tesadüfen meydana gelmiş, sonuçları bakımından etkisiz bir olay."[5] Demek ki, sanki -olayların omurgasını olduğu yerinde bırakıp- modern tarihin senaryosunun gidişatına bakarak Devrim'in hikâyesi yeniden kâğıda dökülebilirmiş gibi düşünen ideologlar -ki onların bazıları tarihçidir- gerçekten vardır (yine de son yaptığımız alıntının yazarının bu kişiler arasında bulunmadığını işaret edelim). Oysa Fransız Devrimi'nin ebedi ve ezeli Fransa'nın uzun, ağır yürüyüşünün önünde basit bir engel olduğu argümanının saçmalığı apaçık bir şekilde ortadadır.

Tam aksi istikametteki bu yön değişikliğinin resmi bahanesi, eski görüşleri savunulamaz kılan araştırmaların çoğalmış olmasıdır. Gerçekten bu alandaki araştırmalarda çarpıcı bir çoğalma söz konusudur -üstelik yalnızca Fransa kaynaklı olmayıp, hatta kesinlikle o ülkedeki revizyonist tarihçilerin eseri değildir bu çoğalış. Paradoksal bir durum olarak, büyük savaştan sonraki ortodoks tarih-yazımının en üst makamı olan Annales Okulu (bir okul/ekol olarak kaldığı müddetçe), siyasal boyut (devrimler gibi) gibi olayların tarihinin yüzeysel fenomenleri sayılan gelişmelere pek az ilgi duymuştur. Bunun sebeplerinden birisi, herhalde, Devrim'le ilgili tarih alanının büyük ölçüde, devrimlerin önemli tarihsel olaylar olduğuna yürekten inanan Marksistlere kalmış olmasıydı. Fransız revizyonist tarihçilerinin çoğunun eğilimiyse, François Furet'nin kitabının başlığından aktarırsak Penser la Revolution Française (Fransız Devrimi'ni Yorumlamak), yani bilinen gerçekleri farklı şekillerde biraraya uydurmakla sınırlıydı. Yeni bulgular ve gerçeklerin dolaşıma girmesiyse büyük ölçüde Amerikalı ve Britanyalı araştırmacılar sayesinde mümkün olmuştur. Sözgelimi ben, rastgele elime aldığım son zamanlara ait, bu tür revizyonist anlayışla kaleme almış bir kitabın altı referans sayfasında, yabancı çalışmalara 89, Fransızca eseriereyse 51 referans yapıldığını saydım.[6]

Fransız araştırmacıların ulusal gururu ve Devrim'in onların ulusal tarihinde ne denli merkezi bir yere sahip olduğu dikkate alınacak olursa, ideolojik yönelimin onların bazılarını yabancıların görüşlerini benimsemeye çok hazır hale getireceğinden kuşku duyulabilir. Her koşulda, bu alanda revizyonizmin ilk adımları, bu yeni araştırmaların ortaya çıktığı devirden önceki bir zamana, Alfred Cobban'ın (1901-1968) 1955'te Devrimi bir burjuva devrimi sayan anlayışı hedef alan saldırısına kadar götürülebilir.[7] Özcesi, bu tartışmanın konusu gerçekler değil, yorumlar olmuştur.

Daha ileri gitmek de mümkün. Bu tartışmada söz konusu edilen, Fransız Devrimi'nin kendisinden ziyade, genel tarih-yazımına ilişkin ve siyasal genellemelerdir. Tarih-yazımı bakımından herhangi bir çizgiye bağlılığı bulunmayan bir okur (örneğin, çok okumuş bir sosyolog), değişik vesilelerle, gerçeklere bakıldığında revizyonist anlayışlı tarihçiler ile eski incelemelerin en iyileri[8] arasında hakikaten çok az ihtilaf bulunduğuna, oysa Albert Soboul'un özet tarih çalışmalarının (ama Paris baldırıçıplakları üzerine çarpıcı eserini bunun dışında tutmak gerekir) bazen Furet'nin 'bir tür kaba halkçı-Lenin' şeklindeki alaylarına karşı savunmasız kaldığına işaret edebilir.[9] Eğer Georges Lefebvre eserlerini 1920'lerde ve 1930'larda değil, adı sanı bilinmeyen bir araştırmacı olarak 1960'larda ve 1970'lerde yayınlamış olsaydı, bugün çürütülmesi gereken bir ortodoks yapının ana direkleri olarak yorumlanma ihtimali hemen hemen hiç bulunmazdı; hatta çalışmaları rahatlıkla, bu ortodoks yaklaşımın revizyonuna bir katkı gözüyle değerlendirilirdi.[10]

Bunu doğrulayan bir örnek vermek uygun düşebilir. Fransız Devrimi'nin bir burjuva devrimi olarak değerlendirilmesine karşı ileri sürülen başlıca revizyonist argümanlardan birisi, böyle bir devrimin -Marksist varsayımlarla- normal olarak Fransa'da kapitalizmi ilerletmiş olması gerektiği, halbuki Fransız ekonomisinin özellikle devrimci çağda ve ondan sonraki dönemde pek iyi bir tablo sunmadığının açık olduğudur ("Devrimi kapitalist ekonominin gelişmesinde belirleyici bir aşama sayan Marksist mit, devrim çağında ve ondan sonra ekonominin içine girdiği durgunlukla kolaylıkla çürütülmektedir.").[11] Eğer böyle bir durumdan bahsedilebilirse, burada söz konusu olan, 19. yüzyılda Fransa'daki iktisadi gelişmenin diğer ülkelerin birçoğunun gelişmesinden geride kaldığıdır. Friedrich Engels de bunu zaten açıkça ortaya koymuştu.[12] İkincisi, bu olgu, Marksistler dahil olmak üzere bu yüzyılın ilk yarısının çoğu iktisat tarihçisince genel bir

kabul görüyordu. Bu alanda da modern çalışmalar revizyonistlere cesaret vermekle birlikte, Fransa'daki 'iktisadi gecikme'yle ilgili literatür de buna işaret etmektedir. Georges Lefebvre ise Devrim'in Fransız kapitalizminin sonraki gelişimi üzerine olumsuz etkilerini tartışmasız bir gerçek olarak benimsemekle kalmamış, bunu Devrim'deki tarımsal yerleşimi analiz ederek açıklamaya çalışmıştır. Benzer açıklamaları, burjuva devrimi ortodoksisinin bayraktarı olan Albert Soboul'un, Britanya kapitalizmi karşısında Fransız kapitalizminin görece geriliğini çözümleyen yorumlarında görürüz.[13] Her iki yaklaşım da haklı gerekçelere dayanarak eleştirilebilir, bu mümkündür, fakat onları eleştirenlerin gözünde apaçık görünen şeyleri gözlemleyemedikleri ya da dikkate almadıkları için değil kuşkusuz. Yoruma dair savlar, olgulara dair savlardan her zaman daha farklı bir tattadır.

Bunları söylemek elbette, Fransız Devrimi üzerine yapılan araştırmaların İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gözle görülür bir sıçramayla (herhalde 1914'ten önceki çeyrek yüzyıldan beri herhangi bir dönemde gözlenenden daha fazla) çoğalmış olduğunu; bu yüzden, Devrim'e dair tarih-yazımının yeni soruları, yeni cevapları ve yeni verileri dikkate alıp değerlendirecek şekilde genişletilmesi, güncellenmesi, revize edilmesi ya da başka değişikliklere uğratılmasını gerektirdiğini yadsımak anlamına gelmez. Bunu en açık biçimiyle Devrim'e yolu hazırlayan dönem için söyleyebiliriz. Nitekim, Lefebvre'in "XIV. Louis'nin hükümdarlığının sona ermesinden sonra şekillenip serpilen ve 18. yüzyılda Fransız tarihinin en önemli özelliği olan 'aristokratik tepkisi'nin varlığını muhafaza etmeyi başaramadığına ve bugün herhangi birinin çıkıp da o kesimi canlandırmaya çalışmasının abesliğine şüphe yoktur.[14] Daha genel bakışla, devrim tarihi, Fransız toplumunda, geleneksel ve siyasal yönelimli tarih-yazımının çoğunlukla görmezlikten geldiği bölgelerle grupları (bilhassa kadınları, Fransız halkının 'siyasal olmayan' kesimlerini ve devrim-karşıtlarını) çok daha fazla ciddiye alıp irdelemek zorundadır. Fakat, bazı tarihçilerin yaptığı gibi, çağın revaçtaki tahlil anlayışlarının (tarihin 'retorik' olarak, devrimin sembolizm, dekonstrüksiyon ve benzeri değerlendirmelerle açıklanmaya çalışılmasının) aynı derecede ciddiye alınması gerektiğini söyleyemeyiz.

Fransız Cumhuriyeti'yle ilgili geleneksel tarih-yazımının -gerek Marksist versiyonla yakınlaşmasından gerekse onunla iç içe geçmesinden önceki ve sonraki dönemler için- değişime karşı epeyce dirençli, hem pedagojik hem

ideolojik bir ortodoks çizgide kalmaya eğilimli olduğu da aynı derecede yadsınamaz bir durumdur. 1950'li yıllarda R.R. Palmer ve Jacques Godechot'nun Fransız Devrimi'nin Batılı eski rejimler karşısında daha geniş kapsamlı bir Atlantik hareketinin parçası olduğu yolundaki önermeleri,[15] bu fikir ufuk açıcı ve ilginç bulunmasına, ayrıca iki yazar da Devrim'le ilgili tarih-yazımının ana akımında yer alıyor olmasına rağmen, Marksist tarih çevrelerinde hiddetli bir itirazla karşılanmıştır.[16] Marksist çevrelerin itirazları özünde siyasal içerikteydi. Bir yandan, 1950'li yılların komünistleri Atlantik terimine karşı köklü bir şüpheyle yaklaşıyorlardı; bunun esas sebebi, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Batı Avrupa'nın Doğu Avrupa'ya karşı (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü-NATO'da olduğu gibi) biraraya gelmelerini sağlayacak bir Batı uzlaşmasını temsil ettiğiydi. Tarihte siyasal bir terim olarak Atlantikçiliğe yapılan bu itiraz mantıksız biçimde akademik alana da girmiş ve saf muhafazakârlarca paylaşılmıştır.[17]

Öte yandan, Fransız Devrimi'nin eşsiz ve -tarihsel anlamda- biricik derecede belirleyici, kesin bir fenomeni temsil ettiği önermesi, bırakın ulusal Fransızlık gururunu ve özellikle de devrim Fransa'sına ait olmanın gururunu, o zamanki ve daha sonraki başka 'büyük' devrimlerin biricikliği ve 'dünya için belirleyici önem taşıdığı' iddialarını zayıflatmış görünüyordu. Eğer ortodoks anlayışlar görece küçük değişikliklere karşı duyarlı olsalardı, büyük itirazlara karşı dirençleri muhtemelen çok daha fazla olurdu.

Bununla birlikte, ideolojik ya da siyasal yorumlara getirilen ciddi itirazlar (ikisi hiçbir zaman birbirinden ayrılamasa bile ve özellikle de Fransız Devrimi tarihi gibi hararetli tartışmalara konu olabilen bir alanda) tarihsel revizyonlarla karıştırılmamalıdır. Yine de, şimdi ele aldığımız itirazı irdelerken, bu itirazın siyasal ve ideolojik içerikte kalması ölçüsünde tutkulu konumlar ile yönelinen hedefler arasında tuhaf bir orantısızlık gözlendiğini belirtebiliriz. Öyle ki, nasıl Batı parlamenter toplumlarında siyasal demokrasinin genişlemesi 1789'un 100. yıldönümü vesilesiyle gündeme gelen ideolojik tartışmaların üzerine bir gölge olarak düşmüşse, Rus Devrimi ve ondan sonra gelen devrimler de Fransız Devrimi'nin 200. yıldönümü vesilesiyle gündeme gelen ideolojik tartışmaların üzerine düşen gölgeler oldular. 1789'a hâlâ genel olarak saldırmaya devam eden tek topluluk, eski kafalı Fransız muhafazakârları ve kendisini daima Aydınlanma'nın getirdiği her şeyin reddedilmesi üzerinden tanımlamış olan Sağ'ın mirasçılarıydı. Elbette bu eğilimdeki insanlardan hâlâ bol miktarda

vardır. Fransız Devrimi'yle ilgili tarihin liberal anlayışla revizyonu, 1789 üzerinden tamamen 1917'yi hedef almıştır. Bu suretle revizyonist tarihçilerin, ilk bölümde görmüş olduğumuz üzere, Devrim'in ilkin ılımlı liberalizm -ki kendilerini onların mirasçıları sayıyorlardı- okulunca formüle edilip yaygınlaştırılmış yorumuna saldırmakta oluşları da tarihin bir ironisidir.

İşte, Soljenitsin'den sonra Fransız entelektüel çevrelerinin bir şifre gibi dillerine doladıkları gulag gibi terimlerin, 1984'ün Orwell-dilinin hoyratça kullanılması, totalitarizme referanslar yapılması, 1789'u gerçekleştirenlerin ajitatörler ve ideologlar olarak damgalanması ve Jakobenlerin öncü partinin ataları olduklarında (Cochin'i güncelleyen Furet'nin ağzından) ısrar edilmesi hep bundan dolayıdır. Devrim'i 'yeni toplum'un yaratıcısı sayan de Tocqueville'in karşısında, tarihte süreklilikler gören de Tocqueville'e sarılınması bundan dolayıdır.[18] Ayrıca, 1820'de aşağıdaki pasajda aktardığımız satırları kaleme almış genç Guizot'nun karşısında, kendisi gibi insanların "her iki savı da reddettiğini; Eski Rejim'in özdeyişlerine geri dönmeyi de, hatta devrimin ilkelerine açıkça sadık kalmayı da reddettikleri"ni[19] iddia eden yaşlı Guizot'nun tercih edilmesi bundan dolayıdır:

> *Ben, ilerlemekte olan bir toplumun zorunlu gelişmesinin ürünü olan, ahlâki ilkelere dayanan ve genel iyilik anlayışıyla girişilmiş bir Devrim'in, hakların ayrıcalıklara, hukuksal özgürlüğün despotizme karşı korkunç ama meşru savaşı olduğunu; kendini düzenleme, kendini tasfiye etme, anayasal monarşi kurma görevinin, kendisinin yol açtığı kötülükleri onarma ve başlatmış olduğu iyilikleri tamamlama misyonunun Devrim'e ait olarak durduğunu hâlâ söylerim.*[20]

Kısacası, devrim karşısında tedrici reform ve değişimden yana olan genel çizgi ile Fransız Devrimi'nin Fransa'nın evriminde önemli bir farklılık doğurmadığı, yaratılan farklılığın da pahalıya patladığı şeklindeki özgül yaklaşımı yukarıdaki çerçeveye bağlamak gerekmektedir.[21]

Aslında, Fransız Devrimi'nin ödediği bedellere oranla hiçbir şey başaramadığı varsayımı, Simon Schama'nın olağanüstü üslûpçu ve

etkileyici çok-satarı Citizerıs'ı (Yurttaşlar) gibi çağdaş siyasal ithamlar olarak kaleme alınmış devrim tarihlerinin odağında yer almakta ve bu suretle, yazarı gereksiz dehşet ve ıstıraplar .olarak gösterebileceği yönlere yoğunlaşma tavrında eli serbest bırakmaktadır. Şüphesiz vakti geldiğinde, artık İkinci Dünya Savaşı'nın -en azından Avrupa'da- ne yüzden çıktığının farkında olmayan birinin, aynı konuda harika derecede ustalıklı ve sert bir tarih metni kaleme alacağı; Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha fazla ölüme ve yıkıma yol açmış bu büyük savaşı manasız ve muhtemelen kaçınılabilir bir felaket olarak yorumlayacağı günleri de göreceğiz. Bu tür olaylara kavrayışı zorlaştıran bir mesafeden bakmak herhalde daha zahmetsizdir. Schama da bu alana bir uzman olarak girmiş değildir; bu yüzden, muazzam derecede ayrıntı içermesine rağmen onun kitabı, zaten bilinen bilgilere herhangi bir katkıda bulunmayı amaçlamaz. Yazarın anlatısında belirli insanlar ve olaylara odaklanmayı tercih etmesi, perspektif ve genelleme sorunlarını bir kenara koymasını gerektirmiştir. Fakat, hikâyesini parlak bir sanat yapıtı gibi ören tekniğini benimsediği Carlyle'den yüz elli yıl sonra böyle bir kitap kaleme aldığını gördüğümüz Schama için, kendisini asla -Carlyle gibi- o dramın bir parçası olarak hissetmediğini, bilakis, insanlığın suçları ve budalalıklarına yoğunlaşan inançsız bir vakanüvis rolü benimsemekte bir sakınca görmediğini rahatlıkla öne sürebiliriz.

Bununla beraber, tabii ki liberal entelektüellerin Fransız Devrimi deneyiminden modern komünist devrimlere karşı bir sav ortaya atmak için yararlanmaya kalkmaları, buna karşılık -Sovyet tarihçilerin kendilerinin uyguladıkları doğrultuda- Stalin ya da Mao'nun ışığında Robespierre'e eleştirel bir gözle bakmaları oldukça doğal görünmektedir. Ama bunun yanı sıra, Rusya ya da Çin'deki toplumsal devrimlerin (ya da onlardan bahsetmeyi tercih ederseniz, Kamboçya ya da Peru'daki Aydınlık Yol tarzı devrimlerin) nasıl tehlikeler içerdiği de, 1980'lerin gelişmiş ülkelerinde yaşayanların gözünde çok uzak (demokrasinin potansiyel bir tehdit oluşturduğunun düşünüldüğü 1889'a kıyasla ise daha da uzak) bir geçmişe aittir. Nasıl İkinci Dünya Savaşı'nı bizzat yaşamış İngiliz tarihçilerin Devrim'in II. Yıl'ındaki Terör'ü herhalde daha yeni tecrübe ettikleri planlı topyekûn savaş seferberliğinin ilk örneği saymaları son derece doğal karşılanmalıysa, 1793-1794 yıllarında yaşananlardan çok daha ağır felaketleri tecrübe etmiş tarihçiler nezdinde bu deneyimi 1790'lara taşımak zor değildir. Yine de, 1789'u hiçbir zaman tanımamış kişiler dışında

herhangi bir insanın kalkıp da Fransız Devrimi'nin, devrimlerden sakınılmadığı ya da azami derecede kayıp doğurma ihtimaliyle yüklü olduğu zaman başımıza neler gelebileceğinin bir örneğini oluşturduğunda; aynı şekilde, Robespierre'in ve Saint-Just'un ardıllarının Fransa'nın -hatta bütün kentleşmiş toplumların- sosyal dokusunda yol açacakları -ve hiçbir ciddi tarihçinin gizlemeye kalkmayacağı- tahribatların bir emsalini gösterdiğinde ısrar etmesi anlaşılır bir tutum sayılamaz. Burada, aynı olay elbette başka yerlerde daha az hararetli anmalara sahne olmuşsa da, görece istikrarlı bir Batı dünyasında Devrim'in 200. yıldönümüne gelmesi ile bunun göründüğü kadarıyla Fransa'da doğurduğu tutkulu bağlılık düzeyi arasında kayda değer bir orantısızlık söz konusudur.

1989'un Fransa'sında patlayıcı özellikte sayılan şey ülkenin durumu değil, entelektüellerin, özellikle de medya kanallarında oynadıkları rolden dolayı giderek kanaatlerin belirlenmesinde olağandışı etkilerde bulunan insanların tutkularıydı.[22] Revizyonist yaklaşımın Fransız Devrimi'ne saldırısı, bir toplumsal altüst oluş ihtimalinin korkuyla beklenmesinin değil, Paris'in entelektüel çevreleriyle hesaplaşmanın yansımasıydı. Esas olarak da yazarların kendi geçmişleriyle; yani, Raymond Aron'un altını çizdiği gibi, 1945'teki Kurtuluş'tan sonra otuz yıl boyunca Paris entelektüel sahnesine egemen olmuş değişken ideolojik modaların genel temelini oluşturan Marksizmle hesaplaşmalarının bir yansıması.[23] Bu bölümde Fransa'nın entelektüel tarihinin ayrıntıları bizi fazla ilgilendirmiyor. Bu hesaplaşmanın tarihi faşizm dönemine; daha doğrusu, Aydınlanma ve Cumhuriyet değerlerine bağlı olan (akla, bilime ve İnsan Hakları'na inanmaya dayanan) geleneksel ideolojinin kendisini komünizmle (üstelik tam da komünizmin kesin ve amansız bir Stalinist niteliğe büründüğü; en azından bu niteliğin Fransa'nın yerli komünist partisinde açıkça görüldüğü, bu yüzden 1935 ile 1945 arasındaki dönemde yerli partinin Jakoben gelenekle fiilen buluşmuş olduğu ve ülkenin en büyük siyasal örgütü konumuna geldiği bir uğrakta) yakınlaşmış bir çizgide bulduğu anti-faşizm dönemine kadar uzanır.

Fransız Solu'ndaki bütün entelektüeller tabii ki kesinlikle Komünist Parti üyesi değillerdi, ya da hepsi sonradan partili olmamışlardı, ama savaştan sonraki Fransa'da -bilhassa elit kurumlarda- partiye üye olan öğrencilerin sayısı etkileyici boyutlardaydı: ilk Soğuk Savaş sırasında Ulm caddesinde bulunan ve Cumhuriyetçi Sol'un geleneklerinin kök saldığı bir kurum olarak bilinen Ecole Normale Superieure'deki öğrencilerin neredeyse dörtte biri

FKP (Fransız Komünist Partisi) kartı taşıyordu.[24] (Savaştan önce Latin Quartier büyük ölçüde aşırı sağcı öğrencilerin egemenliğindeydi halbuki.) Bununla birlikte, entelektüeller partide bulunuyor ya da giriyor olsalar da olmasalar da, "Kurtuluş'tan 1981'e kadar FKP'nin Fransa'nın radikal entelijensiyasını bir yılan gibi kavrayıp büyülemiş olduğu" gerçeği değişmiyordu; her şeyden önce FKP, Sol'un kitlesel temelini temsil etmekteydi (daha da doğrusu, Mitterand'ın yeni bir temel oluşturmasından önce eski Sosyalist Parti'nin çöküş içinde olmasından dolayı, Sol'un tek siyasal temsilcisiydi).[25] Dahası, anti-faşist birliğin sona ermesinden (1947) 1980'lere değin -geçici istisnalar dışında- hemen hemen bütün hükümetler orta ile (de Gaulle'cü) sağa dayanmış olduğu için, entelektüelleri sol muhalif konumlarını bırakmaya zorlayan ayartıcı bir sebep yoktu ortada.

Bu sebeplerden dolayı, 1950'ler ve 1960'larda Avrupa'da yaşanan deneyimlerin akla getirdiği şekilde Sol'un siyasal perspektiflerinin ciddi ölçüde gözden geçirilmesi De Gaulle'cülükten sonraya kalabilecek durumdaydı, 1960'ların sonunda bile -kısa süreli bir isyancı retorik ve yanılsama yaşanırken- hâlâ bir gereklilik sayılmıyordu. General'in [De Gaulle'ün] emekliye ayrılması ve 1968 yanılsamalarının sonu, aynı zamanda Marksizan entelektüel hegemonya çağının da bittiğinin işareti olmuştu. Fransa'daki tepki çok daha dramatik nitelikteydi, çünkü soyut yüksek teori ile onun bir şekilde bağ kurmaya çalıştığı toplumsal gerçeklik arasındaki uçurum (hiçbir ağırlığa sahip olmayan felsefi ince ayrımların oluşturduğu örümcek ağları dışında) neredeyse kapatılamaz ölçülerdeydi. Her koşulda, sezonun renklerini haute couture'ün belirlemesi gibi, güncel döngüde hangi ideolojik renklerin aşınıp yıpranacağını da entelektüel moda belirliyordu. Çok geçmeden, Marksistlere rastlamak eski tarz pozitivistlerden daha fazla zorlaşırken, ayakta kalanlar da eski şapkalarını çıkaranlar oluyordu. Ölümünden önce Jean-Paul Sartre bile bu alanda mesai harcamaktan vazgeçmiş gibiydi. Ölümünün ardından Amerikalı bir yayıncı Sartre'ın doğal olarak hazırlamış olduğunu farz ettiği biyografisinin yayın haklarını satın almaya kalktığında, o ana değin hiçbir Fransız yayıncının ona böyle bir kitap hazırlama teklifinde bulunmadığını öğrenecekti.[dn]

Annie Cohen-Solal'ın biyografisinin Fransa'da ve başka ülkelerde ulaştığı başarının düzeyi o ismin geniş halk kesimlerinin gözünde hâlâ çok şey ifade ettiğini gösterdiği halde, Paris'in 5. bölgesinde Sartre'ın adı görünmez ve duyulmaz olmuştu.

Fransız Marksizmi'nin bu krizi, genel ve özgül sebeplerden dolayı Fransız Devrimi'ni etkileyecekti. Genel bağlamda, Fransız Solu'nu şekillendiren resim, Devrim ve özellikle Jakobenizm'di. Özgül bağlamdaysa, Tony Judt'un ikna edici bir dille ortaya koyduğu üzere, Fransa'da devrim tarihi, gerçek bir anlamda siyaset teorisinin önemli bir kısmının ya da Fransız Solu üzerine araştırmaların yerini almaktadır.[26] Bu yüzden, eski radikal inançların yadsınması kendiliğinden Devrim tarihi üzerine revizyonist çizgide bir saldırıyı da getirmekteydi. Gerçi bu, Judt'un dikkat çekmekte başarısız kaldığı doğrultuda, Marksist bir yorumu hedef alan değil, Fransız radikal entelektüellerinin 1840'lardan beri takip etmekte oldukları (ve yine, Fransız liberal entelektellerinin 1810'lardan beri benimsedikleri) çizgiyi hedef alan bir saldırıdır. Kısacası bu, Fransız entelektüel geleneğinin ana deposuna yöneltilen bir saldırıdır ve bu yönüyle, Marx kadar Guizot ve Comte da bu saldırının mecburi kurbanları durumuna düşmüşlerdir.

Öte yandan, 1970'lerden itibaren Fransız Devrimi'nin rağbetten düşmesinin daha çok gündeme gelmesi, eskisinden farklı olarak, entelektüel-olmayan sebeplere dayanmaktadır. Birinci olarak gösterilmesi gereken sebep, Fransız Devrimi'nin Fransızlara özgü olmasıdır. Fransa'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki köklü dönüşümü, bazı bakımlardan, bu ülkeyi savaştan önce iyi bilenlerin nezdinde dahi neredeyse tanınamaz şekilde değiştirmiştir. Fransız Devrimi'nin bir burjuva devrimi olup olmadığı yönündeki kuşkuların önemli bir kısmının kaynağı, günümüzün modernleşmiş, endüstriyel, yüksek teknolojiye dayalı ve kentleşmiş Fransa'sı ile 19. yüzyılın kayda değer derecede kırsal ve küçük burjuva Fransa'sı; yüzde 40'ı tarımsal nüfustan oluşan 1940'ların Fransa'sı ile nüfusun yüzde 90'ının tarımla iştigal etmediği 1980'lerin Fransa'sı arasında yapılan kıyaslamalardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkenin yaşadığı iktisadi dönüşümün besbelli ki 1789'la yakından uzaktan ilgisi yoktur. Peki ama öyleyse, iyi bir gözlemcinin pekâlâ aklına gelebileceği gibi, hemen şu soruyu sormak gerekmez mi: Burjuva devrimi bir kapitalist gelişme sağlamamış mıdır?

19. yüzyıl standartlarıyla Fransa'nın en gelişkin ve sanayileşmiş ekonomiler arasında yer aldığını ve 1914'ten önceki ile 1870'den sonraki Avrupa'nın diğer endüstriyel kapitalist ekonomileri arasındaki zıtlığın da

muhtemelen aynı ölçekte çarpıcı olduğunu gözden kaçırmak mümkün olmasına rağmen, bu soruyu yöneltmek mantıksızca değildir.

Yine, 200. yıldönümü döneminde Furet ve başkalarınca ortaya atılan Devrim'in Fransa'da artık bir geçerliliğinin kalmadığı, çünkü devrimin bittiği, artık işlevinin nihayetine erdiği görüşü, Dördüncü Cumhuriyet'ten önce ve sonra ülke siyasetinde görülen olağandışı süreksizliği (başka bir ifadeyle, 1789'dan diyelim 1958'e kadarki dönemde gözlenen olağandışı sürekliliği) iyi değerlendirecek olursak, en azından anlaşılabilir bir çizgiyi temsil etmektedir. Gerçekten de, bütün bu dönem boyunca siyasal Sağ ile Sol arasındaki çizgi, 1789'u benimseyenler ile onu reddedenleri birbirinden ayırmıştır; keza, 'Bonapartist' seçeneğin (yani -Fransızca'sı-devrimci geleneğin bir alt-varyasyonunun) ortadan kalkmasından sonra, Cumhuriyet'e inanlar ile onu reddedenler de birbirinden ayrılmıştır. Bu açıdan dönüşümün köprü başı İkinci Dünya Savaşı'dır. Rejimi 1789-karşıtı tepkinin klasik işaretlerini taşıyan Petain'den farklı olarak De Gaulle (geleneksel Katolik-monarşist arkaplanma rağmen) Sağ'dan çıkmış ilk gerçek Cumhuriyetçi lider olmuştur. Beşinci Cumhuriyet'in politikası gerçekten kendisinden öncekilerden (eski aşırı-sağın geçici bir dönem için ortadan kalktığı ve Katolik-Demokratik bir partinin -yine geçici olarak- gelenekle arasına mesafe koyarak öne çıktığı Dördüncü Cumhuriyet'ten bile) çok farklı bir çizgide seyretmiştir. Gerçi geleneksel Cumhuriyetçi Sol da, görünüşte eskisinden daha güçlü olarak, savaş sırasındaki direnişi örgütleyen ve -en azından bir kuşağı aşan bir zaman dilimi için- savaştan sonraki Fransa'nın ideolojik meşruiyetini sağlayan Direniş'in içinden çıkmıştır. İşte, 1789'un geleneğini Direniş geleneğiyle bağlayan da, radikal, sosyalist ya da komünist versiyonlarıyla bu Cumhuriyetçi Sol olmuştur. Ne var ki, çok geçmeden yine bu Sol'un -örgütlü biçimiyle- ya gerilediği ya da tecrit olduğu gözlenmiştir. Üçüncü Cumhuriyet'in merkezinde yer alan radikal sosyalizm sönüp gitmiş, Pierre Mendes-France'ın yetenekleri bile bu çöküşü durdurmaya yetmemiştir. Özetle, sosyalist parti Dördüncü Cumhuriyet'te zorlukla ayakta kalabilmiş ve François Mitterand tarafından 1970'lerin başlarında, eski 'Sosyalist Enternasyonalin Fransız Seksiyonu'yla çok az ortak yanı bulunan bir biçimde yeniden yaratılana değin fiilen gözlerden uzak bir varlık halinde kalmıştır. Benzer biçimde Komünist Parti de bir kuşak boyunca varlığını bir tür getto ya da kale içinde muhafaza etmiştir; Komünist Parti 20. yüzyılın sonlarında maruz kaldığı hücumlar sonucu savunma hatları çok güç durumlar yaşarken, 1980'lerdeki gerilemesi

çıplak gözle daha fazla görülebilir bir tabloyu yansıtmıştır. Dolayısıyla, (savaştan sonraki) Ecole Nationale d'Administration'un genç, hatta orta yaşlı dahi çocuklarının, ya da siyasal teknokratlarla yorumcuların, Fransız Devrimi'ni güncel Fransız siyasetinden oldukça uzakta kalmış bir olay saymalarında fazla merak edilecek bir yan yoktur.

Oysa 1940'lara kadar manzara bu şekilde değildi. Şahsi yorumlarda dahi, Devrim, 1930'ların Halk Cephesi mitingleri ve gösterilerinde gericilere karşı devrimci Carmagnole'nin[dn] değişik biçimlerini söyleyen (elinizdeki kitabın yazarı gibi) genç insanların ulaşabileceği bir yerde duruyor izlenimi uyandırmaktaydı. O yılların genç devrimcilerini (yoldaşı Filippo Buonarroti'nin [1761-1835] etkili Tarih kitabıyla Eşitler Komplosu'na dair hatıraları ölümsüzleştirilmiş olan) Gracchus Babeuf'e bağlayan sadece üç basamak vardı.[27] Yerinde bir saptamayla 'ilk profesyonel devrimci' diye nitelenmiş olan Buonarroti, gizli devrimci öncülerin başını çekmişti ve onun arkasından daha sonra, takipçisi, Jakoben topluluğu 19. yüzyıl 'proletarya'sına dönüştürerek liderlik ve ilham kaynağı rolünü üstlenen Auguste Blanqui (1805-1881) gelecekti.[28] 1871 Paris Komünü, bu Marksizan-öncesi Fransız komünistleri adına kısa süren bir zafer anıydı. Paris Komünü'nün hayatta kalan üyelerinden (1840 doğumlu) Zephyrin Camelinat, 1932'de Fransız Komünist Partisi'ne üyeyken hayata gözlerini yummuştu.

Dahası, Fransız Devrimi'ne dair akademik tarih-yazımı, Üçüncü Cumhuriyet'in eti kemiğiydi -Üçüncü Cumhuriyet'in sürekliliği de, 1789 liberalizmi ile 1793 Jakobenizminin torunlarının, Devrim ve Cumhuriyet düşmanları karşısındaki ortaklıklarıyla sağlanmıştı. Bu dizilişi biyografik açıdan görmek de mümkündü. Fransız Devrimi'nin büyük tarihçileri köylü, zanaatkar ya da işçi ailelerinden gelen halktan insanlar, ya da -daha çok-Cumhuriyet'in seküler ruhbanları olan ilkokul öğretmenlerinin oğullarıyla (Soboul, Vovelle) vesayetleri altındaki çocuklarıydı; keza, dar ama yine de -Cumhuriyet'in eğitim sisteminin yetenekli insanlara sunduğu- ulaşılabilir kanallardan geçip akademik zirvelere tırmanmayı başarmış, yine, meslek hayatlarının büyük kısmında lise öğretmeni olarak kalırken akademik unvan için kendilerinden eser vermeleri beklenen insanlardı. Dolayısıyla bu insanlar, Cumhuriyet'in de facto teorik yayın organı olan, dili yergiye yatkın Le Canard Enchaîne'nin, kendi okurlarını esasen Limoges gibi şehirlerdeki posta ve telgraf dairelerinde çalışan erkeklerin (ama henüz kesinlikle

kadınların değil) oluşturduğu varsaydığı çağın Fransızlarıydı -bu insanlar din adamlarıyla 'büyük para sahipleri'nden nefret ederler, köşe kafelerinde Vouvray'ın ve Julienas'ın tadını çıkarırlar, doğal olarak çok yüksek meblağlar olarak gördükleri vergilerini ödemekte gönülsüz davranırlar ve radikal-sosyalist senatörleri sinik bakışlarla takip ederlerdi. O Fransa şimdi o kadar uzakta görünmektedir ki, devrimci geleneğe tutkuyla bağlı olan kişiler bile onu ironik biçimde, Regis Debray'ın şu sözlerinde olduğu gibi duygusallaştırarak anmaktadırlar: "1930'daki haliyle Fransa bahçesi, radikalizmin Frigya külahını taktığı ve Jean Giraudoux'nun metaforlarını kattığı tepelerden ve korulardan, yerel meclis üyelerinden ve üç yüz çeşit peynirden oluşan o güzelim altıgen."[29]

Bu tarihçiler, büyük Mathiez'nin dünyayla telefonsuz temas kurmuş olması anlamıyla bile yeniden yapılandırılmamış, antik, teknoloji-öncesi Fransa'ya aittiler (ne Mathiez'nin ne de Georges Lefebvre'in bir daktilosu vardı ya da daktilo yazabiliyorlardı).[30] Onlar zengin ya da gözde insanlar da değildiler, kökleri taşra şehirlerindeydi ve yolları Marx'la kesiştiyse, bu, siyasal yelpazede en radikal konumu arayan Fransız 'halktan adamlar'ın teorik olmayan ana yolundan gitmeleri suretiyle mümkün olmuştu.

Onların Fransa'sı basitçe, genç kadroların ve medya-entelektüellerinin okul müdüründen çok daha merkezi figürler oldukları, dahası, mütevazı kökenleri olan parlak gençlere yüksek eğitim sunan, (Paris dışındaki) Ecoles Normales Superieures ya da üniversitelerde ders veren kıdemli hocalar için en iyi yerler olan kurumların dahi giderek yerleşik üst orta sınıfın çocuklarının ağırlığındaki okullar haline geldiği bugünün Fransa'sı değildi.[31]

Böylesi koşullarda, Devrim'in bugün Fransa'nın gerçekliklerinden (bırakın Dreyfus olayının her tarafta konuşulduğu, Fransa'nın hâlâ Bastille'i basanları alkışlayanlarla onlara lanet okuyanların mücadelesiyle sarsılmakta göründüğü 1900'lerin başlarını; 1930'lardakine kıyasla bile) gün geçtikçe biraz daha fazla geçmişte ve uzakta kalıyor olması tabii ki şaşırtıcı bulunamaz. Devrim şehri olan Paris bile bugün, orta sınıfların kendilerince kıymetini arttırdıkları bir ortama dönüşmüş durumdadır; eskiden 'halk' sınıfına sokulanlar artık bu şehir merkezine günlük işleri için dış banliyölerle uydu kentlerden gelip gitmekte, bu mesai içerisinde gece caddeleri ve köşe bistrolarını boş bırakmaktadırlar. 1989'da Paris'in belediye

başkanı, muhafazakâr bir eski-başbakan ve Fransız Sağı'nın lideriydi; onun partisi de yalnızca belediyeyi değil, istisnasız başkentin yirmi ana bölgesinin hepsini kontrol etmekteydi. Fransa böylesine muazzam bir değişim geçirmişse, Devrim'in tarihi niçin geçmesindi ki?

Fransa dışında tarihsel revizyonizm çok daha az siyasallaşmış bir niteliktedir; en azından, Georges Lefebvre'e duyduğu büyük tepki ancak Sovyet komünizminden ve ilk Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler'in genişleme ihtimalinden duyulan liberal korkular bağlamında anlaşılabilecek olan Cobban'ın devrinden beri bu böyledir. Cobban'ın kendisi, bizzat kendi öğrencisi olan, komünist okul müdürü George Rude'nin kara listeye alınmasında parmağı olacak kadar sıkı bir Soğuk Savaşçıydı -George Rude bu yüzden akademik kariyerine İngiltere'de bile değil, Güney Avustralya ve daha sonra Kanada'da devam edecekti. O günlerden beri revizyonist araştırmacıların çoğunun böylesi hırslarla açık tutkulardan pek etkilenmediklerini söyleyebiliriz. Ama yine de, son çeyrek yüzyıldır akademisyenlerin geleneksel yorumlardan geri çekilmelerinin bir genel eğilime dönüşmesini nasıl açıklayacağız?

Bunun sebeplerinden birisi, elbette, akademik işler çoğalıp genişledikçe daha zorlayıcı (ne yazık ki bundan daha zayıf bir terim kullanamazdım) hale gelen teşviklerin, tarihçileri giderek daha fazla etkisi altına alıyor olmasıdır: Crane Brinton'un Cobban'a dair bir eleştiri yazısında dikkat çektiği üzere, "tarihçinin ve özel olarak da yerini sağlamlaştırmaya, orijinal bir yol bulmaya çalışan genç araştırmacının üstündeki zorlamalarda kastedilen budur. "Yaratıcı tarihçi, yaratıcı sanatçı gibi, bizim zamanımızda yeni bir şey olarak bir 'yorum' üretmek zorundadır. Kısacası o [yaratıcı tarihçi], bir revizyonist olmak zorundadır."[32] Fransız Devrimi kesinlikle, revizyonist içerikte bir versiyon ortaya koyma -yani, yerleşik görüşü yadsıma- teşviğinin karşı konulmaz duruma geldiği tek alan değildir. Bu alanın daha fazla göze çarpmasının sebebi, Devrim'in bizim tarihsel manzaramızın son derece temel bir öğesi olmasıdır; tam da bu sebepten dolayı, Britanya ve Amerikan üniversitelerinde yürütülen Fransız Devrimi araştırmaları, yabancı devletlerin tarihleriyle ilgili aynı nitelikteki başka araştırmalardan çok daha fazla gelişmiştir. Gelgelelim, bu alandaki revizyonizmi kısmen bu kapsamda açıklamak mümkün olsa da, hâlâ eksiksiz bir açıklama getirmiş sayılmayız.

Fransız Devrimi'yle ilgili revizyonist görüşlerin gelişmesinde anti-komünist liberalizm de hâlâ açıkça önemli bir faktördür; J.L. Talmon'ın 1940'ların sonlarında kaleme aldığı Totaliter Demokrasinin Kökenleri'nde -sözümona farklı bir söylem tarzı tutturarak- bu düşünce çizgisini geliştirmeye başlamasından beri söz konusu eğilim iyice artmıştır.[33] Bazı liberal tarihçiler arasında gözlenen, Jakobenizmin kendisinin doğurduğu ideolojik evlatlardan dolayı yadsınması gerektiği duygusunu küçümsemek kesinlikle yanlış olur (yine de 1980'lerde, bu insanların komünist ülkelerdeki entelektüeller arasından çıktığı bir dönemde, böylesi duyguları anlamak eskisine kıyasla daha kolaydır). Wajda'nın 1982 tarihli filmi Danton'un Yıl II'deki Paris hakkında olmaktan daha çok, 1980'deki Varşova hakkında bir film olduğu aşikardır. Yine de bunun küçük bir faktör olduğunu not etmek gerekir.

Öte yandan, Fransa'yla ilgili olarak yukarıda dikkat çektiğimiz faktörler, başka ülkelerde (Paris dışında siyasal, ideolojik ve kişisel bakımdan çok daha az kötü niyet doğurmuş biçimde olsa da) görülen revizyonist anlayışların yükselişe geçmesi konusunda da açıklayıcı bir ipucu sunmaktadır. Bazı bakımlardan Fransa-dışındaki revizyonizmin bağlamı daha aydınlatıcıdır aslında, çünkü bu eğilimi etkileyen, Marksizmin uluslararası plandaki geri çekilişinden daha fazla şey olduğunu görmemize imkân tanımaktadır. Fakat Marksizmin sözünü ettiğim gerilemesi de elbette bir faktördür. Marksizm, daha önce üzerinde durmuş olduğumuz şekilde, hem erken dönem Fransız liberal geleneğiyle hem de 20. yüzyılın solcu Cumhuriyetçi tarih-yazımını, kendi tarihsel modeli olan devrim yoluyla tarihsel değişim anlayışıyla bütünleştirmiş durumdadır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Moskova yanlısı komünist partilerinin ideolojisinde somutlaşan monolitik, tek-merkezci Marksizm versiyonu bu anlayışın doruğuna çıktığı yer olmuştur ve bu partilerin kendileri, tarihlerindeki en başarılı dönemin ardından, büyüklükleri, güçleri ve etkilerinin de doruğuna erişmişlerdir (üstelik burada kastedilen sadece Avrupalı entelektüellerin solcu kesimi üzerindeki etkileri değildir). O sırada 'Marksizm', pratik gerekçelerle, bu tür doktrinlerin hepsini birden kapsıyordu, zira bu teoriyi temsil ettiği iddiasındaki diğer örgütler -ender rastlanır istisnalar dışında- siyasal açıdan görmezlikten gelinebilir derecede zayıflardı; komünist partiler dışındaki veya içindeki ortodoks-olmayan teorisyenlerse, aşırı sol içinde bile genellikle tecrit edilmiş ve marjinal konumda kalmışlardı.

[34] Gerçi bu tabloyu sağlayan ulusal ve uluslararası düzlemdeki anti-faşist birlik 1946-1948 döneminde gözle görülür derecede dağılmaya başlamıştı, ancak ilk Soğuk Savaş -paradoksal olarak- komünist (yani, fiilen Marksist) kampın (en azından 1956'da Moskova içinde çatlakların belirdiği günlere değin) birarada durmasına ciddi ölçüde katkıda bulunacaktı.

1956'da Doğu Avrupa içinde patlak veren kriz sonucunda entelektüellerin (doğrudan Sol'dan, hatta Marksist yönelimli Sol'dan olmasa bile) Batılı komünist partilerden muazzam ölçekte bir çıkışına tanık olundu. Ondan sonraki on beş yıldaysa Marksizm, farklı eğilimlerde ve uluslararası yönelimde komünist partiler, artık bir derece siyasal önem kazanmış çeşitli çizgilerdeki muhalif Marksist gruplar (sözgelimi, Troçkizmin rakip hizipleri), isyanın ve toplumsal devrimin has temsilcisi haline gelen yeni devrimci gruplaşmalar ile açık bir örgütsel profil sergilemeksizin (ya da Marx'ın etkisiyle,' onun Bakunin'in mirasçıları sayacağı kişilerin etkilerinin rekabete sokulduğu) aşırı sola bağlı diğer hareketler ya da akımlar arasında bölünerek siyasal bakımdan çoğulcu bir nitelik kazandı. Az çok Moskova çizgisinde hareket etmekte olan eski ortodoks komünist partiler, herhalde sosyalist-olmayan dünyada Marksist solun hâlâ ciddi ölçüde en büyük parçasını oluşturuyorlardı, fakat bu partiler bünyesinde dahi Marksizm artık monolitik bir birim özlemiyle ayırt edilmiyordu: Söz konusu olan, ya genellikle ünlü ama o ana değin henüz marjinalleşmemiş konumdaki geçmişin Marksist yazarlarıyla beraber anılan çeşitli Marksist yorumlar, ya da Marx'ı çeşitli önemli veya moda akademik öğretilerle evlendirmeye uğraşan çizgilerdi.

Yüksek eğitimin olağandışı boyutlarda genişlemesi, herhangi bir katmanın o ana değin sahip olduğundan hem göreli hem de mutlak anlamıyla korkunç derecede daha kalabalık bir öğrenciler ve entelektüeller topluluğu yaratmıştı ve bu tablo, söz konusu kesimlerin hücum kıtalarını oluşturduğu 1960'ların siyasal radikalleşmesine, teorik okuma ve tartışma açısından (en azından, akademik teorisyenlerden alınmış deyişlere dayalı bir jargonun kullanılması açısından) alışılmadık bir boyut katacaktı. Paradoksal bir durum olarak, Marksist yazım ve okumanın bu yeni -kafa karışıklığıyla olsa da- çiçeklenmesinin doruk noktası, dünya çapındaki refah dalgasının doruğuna ulaşmasıyla (1973 petrol krizinden hemen önceki ekonomik patlama yıllarıyla) çakışmaktaydı. 1970'lerle 1980'lerde Marksist sol, gerek siyasal gerekse ideolojik bakımdan bir geri çekilme dönemine

girmişti. O sırada kriz yalnızca komünistlerin yönetimde bulunmadığı ülkelerdeki Marksizmi değil, komünist rejimlerle yönetilen ülkelerdeki, o zamana değin katı ve resmi bir mecburiyet zırhıyla donanmış (fakat artık devlet dinlerine dair tek bir dogmatik versiyonda buluşmaları gerekmeyen) doktrinlerini de etkilemekteydi. Marksist soyağacının bir parçası olarak Fransız Devrimi, bu sürecin apaçık kurbanlarından birisiydi.

Yine de daha genel bir anlamıyla 1950'den itibaren yeryüzünün her köşesinde (ama özellikle ileri kapitalist ülkelerde) gözlenen derin toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümün, Marksist sol içinde -daha doğrusu, giderek daha çok alt bölünmelere uğrayan ve sürekliliğini yitiren Marksist sollar içinde- bir yeniden düşünme sürecinin önünü açacağına mutlak gözüyle bakmak gerekirdi. Bu yüzden, sanayi proletaryasının konumunda meydana gelen -ve artık onun kapitalizmin en akla yatkın mezar kazıcısı olmasına yetecek büyüklüğü ve kalabalıklığını yitirmesi sonucunu doğuran- değişiklikler ile kapitalizmin yapısında ve ufkunda gözlenen değişikliklerin, gerek burjuva devrimi gerekse proleter devrimiyle ilgili (Fransız Devrimi'yle ilgili kanonik yorumun da onların ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu) geleneksel teorileri belli ölçülerde törpülemesi kaçınılmazdı. Gerçekten, bir burjuva devriminin tam olarak neyden meydana geldiği ve bu tür devrimlerin -gerçekleşmeleri halinde bile- burjuvaziyi fiilen iktidara getirip getirmedikleri sorunu, bazı Marksistlerin zihinlerini (örneğin, Britanya'da) 1960'larda meşgul etmeye başlamıştı ve daha o yıllarda klasik konumdan belirgin ölçüde bir geri çekilmenin gözlendiği kaydedilebilirdi.[35]

Fakat bu eğilim yalnızca Marksistlerde gözleniyor değildi. Burjuva devrimi sorunu, kesinlikle Marksist yönelimli olmayan tarihçiler arasında sürdürülen (Marksizan problematik ve analizin son elli yılda önemli ölçüde en ciddi tarihçilerce -açıkça teslim etmeden de olsa- özümsenmiş olduğu gerçeğini ihtiyat payı olarak saklamak kaydıyla) çeşitli tartışmalar ile 1960'lar ve 1970'lerde Alman Nasyonal Sosyalizminin kökleri üzerine yürütülen tartışmaların da odağında yer almaktaydı. Flitler'in yolunu döşeyen bir Alman Sonderweg'i [Almanlara özgü yol] vardıysa, bunun sebeplerinden birisi, 1848 Alman burjuva devriminin başarısızlığıydı -bu manzara, arkasına muzaffer bir devrimin -ister burjuva devrimi olsun, isterse başka isimde- özgüvenini almış olan Britanya ve Fransız burjuva liberalizmleriyle niteliksel bir farklılık doğurmaktaydı. Buna karşılık,

Sonderweg [özgün yol] tezini eleştirenler, Alman burjuvazisinin, başarılı bir devrim gerçekleştirmemiş olsa bile, olmasını istediği ya da ihtiyacım duyduğu Alman toplumuna sahip olduğu kanısını taşıyorlardı.[36]

Öte yandan, devrimle ya da devrimsiz, burjuvazi herhangi bir yerde amaçlarına ulaşmayı başarabilmiş midir? Bir (solcu) tarihçinin savıyla, 19. yüzyılın sonunda eski rejim Avrupa'nın hemen her köşesinde ayakta değil miydi?[37] Şüphesiz, ilk endüstriyel ekonomide bile sanayicilerin ne egemen sınıfı oluşturdukları, ne de orta sınıfın en zengin ve en nüfuzlu üyelerini kapsadıkları ikna edici biçimde ileri sürülmekteydi.[38] Doğrusunu ararsak, 19. yüzyıl burjuvazisi neydi? Bir kuşak boyunca çalışan sınıflara yoğunlaşmış olan toplumsal tarih, artık, orta sınıflar hakkında hakikaten çok az bilgi sahibi olduğu sonucuna varmış durumdaydı ve hemen bu eksikliğini, diyelim cehaletini kapatmak için harekete geçecekti.[39]

Kaldı ki bu sorun salt akademik boyutlu bir sorun değildi. Örneğin Margaret Thatcher Britanya'sında, bu rejimin radikal neo-liberalizminin savunucuları, Britanya ekonomisinin gerilemesinin geçmişte Britanya kapitalizminin kapitalist-olmayan ve aristokratik geçmişiyle kesin bir kopuş gerçekleştirememesinden, dolayısıyla piyasa-yönelimli büyümenin önünde duran değerlerden vazgeçememesinden kaynaklandığı (gerçekte Thatcher'ın Cromwell'in eksik bıraktığı burjuva devrimini tamamlamış olduğu) açıklamasına sarılmışlardı.[40] (Paradoksal bir durum olarak, bu argüman Britanya Marksistleri arasındaki bir eğilimle buluşmaktaydı.)

Kısacası, Fransız Devrimi'nin tarihi hakkındaki revizyonist anlayış, kapitalizm çağına giren ve kapitalizm çağındaki Batılı -ve daha sonra dünya çapında gözlenen- gelişme sürecine dair çok daha geniş kapsamlı revizyon çabalarının sadece bir veçhesidir. Bu durum sadece Marksist yorumu değil, bu süreçlere dair başka tarihsel yorumları da etkilemiştir, zaten İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bütün dünyayı kökten dönüştüren olağandışı gelişmeler ışığında, bu yorumların hepsinin yeniden irdelenmeye ihtiyaç duyduğu açıkça ortadadır. Son derece kısa bir zaman diliminde bu ölçekte hızlı, derin ve -sosyo-ekonomik bakımdan- devrimci nitelikte değişimler olmasının başka bir tarihsel emsali yoktur. Eskiden pek fark edilmeyen birçok şey, şimdi çağdaş gelişmeler ışığında su yüzüne çıkmıştır. Eskiden tereddütsüz doğru sayılan birçok şey artık tartışmaya açık görünmektedir. Dahası, bazı konuların yeniden irdelenmesini gerektiren etken, sadece

modern toplumun tarihsel kökenleri ve gelişmesi değildir; 18. yüzyıldan itibaren bütün modern ve modernleşme sürecindeki, kapitalist ve (1917'den itibaren) sosyalist rejimlerin kabul ettikleri şekliyle, bu tür toplumların amaçları (bilhassa sınırsız teknolojik ilerleme ve iktisadi büyüme amacı) da belirleyici bir etkendir. Geleneksel olarak (ve meşru biçimde) modern dünyanın gelişiminde hangi olayların merkezi önem taşıyan birer epizod (ve hangi olayların en önemli tarihsel kavşaklar) sayılacağıyla ilgili tartışmalar, mutlaka, geçmişi ve muhtemel geleceği de dünyadaki köklü dönüşümler ışığında ve 20. yüzyıl sonunu kapsayacak biçimde değerlendiren daha geniş bir bağlamda ele alınmalıdır. Bütün bunlara tamam, ama, Fransız Devrimi'nin geçmişe dönük bir bakışla, bizim şimdiki zamanı kavrama yeteneği gösteremeyişimizin günah keçisi haline getirilmesi niçin gereksin?

Demek ki, revizyonizm söz konusu olsun olmasın, 19. yüzyılın bütün eğitimli insanlarının gözünde Devrim'in merkezi bir önem ve geçerlilik taşıdığının açık olduğunun (ve bu durumun hâlâ devam ettiğinin) kesinlikle akıldan çıkarılmaması gerekir. Devrim'in, aradan iki yüzyıl geçtikten sonra -gerek akademik düzeyde gerekse kamuoyunda- hararetli ideolojik ve siyasal tartışmaların odağında durmaya devam etmesi bu saptamamızın ne kadar yerinde olduğuna işaret eder. Tamamen geçmişte kalmış konular gündeme geldiğinde insanın kontrolünü kaybetmemesinde fayda vardır. 200. yıldönümünde Fransız Devrimi henüz (Amerika Birleşik Devletleri'nde görülen duruma benzer şekilde) bir tür ulusal 'yaş günü kutlaması' düzeyine inmiş değildir hâlâ, sıradan bir turistik eşya gibi değersizleşmiş de değildir. Dahası, Devrim'in 200. yıldönümü salt Fransızlara özgü bir olay niteliği taşımamaktadır. Dünyanın geniş bir kesiminde, basından televizyona kamu iletişimi vasıtaları, başka ülkelerin önemli olayları söz konusu olduğunda benzerine az rastlanır derecede Fransız Devrimi'ni hâlâ öne çıkarmaya devam etmektedirler; keza, dünyanın daha da geniş bir kesiminde akademisyenlerin gözünde beş-yıldızlı bir test değerini korumaktadır. Her iki durumda da Fransız Devrimi'nin ön planda kalmasını sağlayan etken, bu büyük olayın çağdaş sorunlarla ilintisini hâlâ koruduğuna inanılmasıdır.

Çünkü Fransız Devrimi, gerçekten de etkileri bakımından son derece güçlü ve son derece evrensel, dünyayı önemli noktalarda kalıcı olarak dönüştürmüş ve bu anlamıyla dünyayı değiştirmeye devam eden güçleri öne çıkaran, en azından adlandırılmasını sağlayan bir olaylar dizişiydi.

Hukuksal, idari ve eğitsel yapıları hâlâ ciddi ölçüde Devrim'in bu ülkeye sağladığı kazanımlara (örneğin, Fransızların şu anda hayatlarını sürdürdükleri idari bölgeleri kuran ve isimlendiren Devrim'dir) dayanan Fransa'yı bir kenara bıraksak bile, izleri Devrim'e değin sürülebilecek olan kalıcı değişiklikler kayda değer boyutlardadır. Dünyadaki hukuk sistemlerinin yarısının temeli, Fransız Devrimi'nin öncülüğünü yaptığı hukuksal düzenlemelerdir. İslami fundamentalist İran gibi 1789'a akıl alabildiğince uzak düşen ülkeler bile, esasen, yapısı (ve modern siyasal lügatımızın önemli bölümü) Devrim'in dünyaya getirdiği modele göre kurulup şekillenmiş olan ulusal teritoryal devletlerdir.[41]

Dünyadaki her bilimci ve bu kitabın ABD dışı bir ülkedeki her okuru, o dönemde icat edilip yaygınlaştırılan metrik sis. temi kullandığından ötürü her gün Fransız Devrimi'ne bir borç ödemek durumundadır. Daha somut olarak, Fransız Devrimi, (kendisinden türetilen siyasal ve ideolojik modellerden ve Devrim'in ilham veya korku kaynağı olmasından hiç bahsetmesek dahi) bölgeleri ve rejimleri üzerinde sağladığı doğrudan etkiyle, Avrupa, Amerika ve hatta Ortadoğu'nun geniş kesimlerindeki ulusal tarihlerin bir parçası olmuştur. Fransız Devrimi'nin etkileri olmasa, diyelim 1789'dan sonraki Alman tarihi nasıl anlaşılabilir? Gerçekten, Fransız Devrimi'nin etkileri olmasa, 19. yüzyılın tarihinden bir şeyler anlayabilmek mümkün müdür?

Ayrıca, Fransız Devrimi'nin getirdiği -ve onun ışığında kurulmuş- modellerin bazıları (teritoryal yurttaş-devleti ya da 'ulus-devlet' gibi başka modeller için aynı saptamalarda bulunmak dayanaksız olsa da, diyelim burjuva devrimi) pratik geçerliliğini artık yitirmiş bulunsa bile, bu Devrim'le gelen bazı yenilikler siyasal potansiyelini hâlâ korumaktadır. Fransız Devrimi insanlara, tarihin kendi eylemleriyle değiştirilebileceği duygusunu kazandırmış ve onlara, bugüne kalan şeyin, demokratik politika ve sıradan insanlar adına şimdiye dek formüle edilmiş en güçlü sloganın "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" olduğu bilgisini aşılamıştır. Üstelik Devrim'in bu tarihsel etkisinin, (geçici durumlar dışında) herhalde Fransız erkeklerinin çoğunun, Fransız kadınlarınınsa daha büyük bir çoğunluğunun Devrim'e katılmadıkları, veya pasif kaldıkları, hatta zaman zaman düşmanca davrandıklarının, ya da en azından pek çoğunun ateşli Jakobenler olmadıklarının, ya da Fransız Devrimi'nin 'halk namına' yönetime tanık olurken, (1789'dan sonraki diğer rejimlerin çoğunda da görüleceği üzere)

bırakın 'halkın kendisinin', bir 'halk yönetimi'ne bile pek az tanıklık edildiğinin, ya da (bazı ülkelerde rastlandığı şekliyle) liderlerinin 'halk'ı 'doğru düşünen insanlarla özdeşleştirmeye eğilimli olduklarının gösterilmesiyle yadsınması da mümkün değildir. Fransız Devrimi, sıradan insanların gücünü, sonradan başka hiçbir yönetimin (bu yönetimlerin omurgasını, eski rejimlerin en iyi ve en deneyimli birliklerini birarada yenilgiye uğratan eğitimsiz, rastgele toplanmış ve acemilerle kurulmuş ordular oluştursa dahi) bu dersleri unutmasına imkân tanımayacak bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Aslında revizyonist çizginin paradoksu şuradadır: Revizyonizm, olağandışı ve kalıcı etkisi herkesin gözünde aşikar olan (ya da ancak, entelektüel taşralılıkla sabit fikir biraraya geldiğinde,[42] ya da bir meslek hastalığı olan tarih arşivlerinde uzman araştırmalara yoğunlaşmanın getirdiği bir monografi miyoplukla görmezlikten gelinebilecek) bir devrimin tarihsel anlamı ve dönüştürücü kapasitesini küçültmenin peşindedir.

'Periyodik seçimlerde genel oy hakkı vasıtasıyla ifade edilen evcilleştirilmiş şekliyle aynı olgu olmayan halkın iktidarı, çok ender rastlanan ve fiilen uygulanışı daha da ender görülen bir şeydir. Fakat 'halk iktidarı' (Fransız Devrimi'nin 200. yıldönümünde çeşitli kıtalar ve yerlerdeki; mesela, Doğu Avrupa ülkelerini dönüştürmüş olduğu şekliyle) görüldüğü zaman da, bu güç inanılmaz derecede etkileyici bir tablo ortaya koyar. Halkın gücünü 1789'dan önceki başka hiçbir devrimde daha belirgin, daha doğrudan ve daha kararlılıkla uygulanan bir halde göremezsiniz. Nitekim, Fransız Devrimi'ni bir 'devrim' yapan etken budur. Öyle ki, hiçbir revizyonist yaklaşım şu gerçeği değiştiremez: "1789 yazına kadar Ulusal Meclis'te 'aristokratlar' ile 'yurtseverler' arasındaki çatışma, yüzyılın ortasından beri Batı Avrupa ülkelerinin çoğunun başına dert olan anayasa mücadelelerini andırmıştı. ... Sıradan insanlar Temmuz ve Ağustos 1789'da devreye girdiklerinde, elitler arası çatışmayı", birkaç hafta içinde devlet gücünün ve idaresinin çökmesine, kırsal bölgelerdeyse egemen topraklı sınıfın iktidarının yıkılmasına yol açmak suretiyle, "bambaşka bir şekle büründürmüşlerdi."[43] İnsan Hakları Bildirgesi'nin uluslararası düzeyde, bizzat esinlendiği Amerikan modellerinden çok daha geniş bir ölçekte yankı bulmasının; Fransa'daki yeniliklerin -yeni siyasal lügatı dahil olmak üzere- ülke dışında daha kolay benimsenmesinin; Devrim sürecinde görülen

belirsizlikler ve çatışmaların; Devrim'in destansı, korkunç, görkemli ve kıyametvari bir olaya çevrilmesinin ve bu çerçevede, hem dehşetengiz hem de esinlendirici bağlamda bir tür biriciklik halesi kuşanmasının sebebi budur.

İşte, insanlara Fransız Devrimi'nin "bütün tarih boyunca görülmüş en korkunç ve ve devasa önem taşıyan olaylar dizisi"[44] olduğunu düşündürten çerçeve budur.

Thomas Carlyle'ye şu satırları yazdıran çerçeve de budur: "Bana öyle geliyor ki, sanki Fransız Devrimi'nin doğru Tarih'i (Tarihle o imkânsız şeyi kastediyorum) Zaman'ımızın büyük Şiir'iydi ve sanki bunun hakikatini yazabilen kişi de diğer bütün yazarlarla şarkıcılara bedeldi."[45] Yine, tarihçinin o büyük karışıklığın, övgüye layık olan parçalarıyla yadsınması gereken kısımlarını seçmesini anlamsız kılan çerçeve de budur. "19. yüzyılın tarihinde gerçek başlangıç noktası" haline gelen Devrim, aslında 1789 ile 1915 arasındaki şu ya da bu epizod değil, bu sürecin tamamıdır.[46]

Ne iyi ki Fransız Devrimi hâlâ yaşıyor. Çünkü Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik ile akıl ve Aydınlanma değerlerine (modern uygarlığın Amerikan Devrimi günlerinden beri o temel üzerine inşa edildiği değerlere) duyulan ihtiyaç -akıldışılığını, fundamentalist dinin, bilgi düşmanlığının ve barbarlığın bizi bir kere daha boğazımızdan yakaladığı bugün- her zamankinden daha fazla. Tam da bu yüzden, Fransız Devrimi'nin 200. yılının, dünyayı iki yüzyıl önce dönüştüren olağandışı tarihsel olaylar üzerinde tekrar düşünmemize vesile olması hayırlı bir şeydir. Ziyadesiyle hayırlıdır.

EK: JAKOBENİZM ÜZERİNE

Antonio Gramsci

İtalyan Komünist Partisi'nin eski lideri Antonio Gramsci'nin 1929'dan 1934'e kadar faşist bir hapishanede çeşitli zamanlarda kaleme aldığı defterlerden aktarılan aşağıdaki pasajlar, son derece zeki bir Marksist devrimcinin, 1793-1794 Jakobenizm deneyimi ve bu deneyimin anlamını irdeleyerek çıkardığı sonuçları, tarihsel kavrayış ve çağdaş siyasal analiz adına nasıl kullanıp uyarladığını göstermektedir. Gramsci'nin buradaki çıkış noktası, içindeki en radikal grup olan Mazzini'nin Eylem Partisi'nin Jakobenlerle olumsuz bir yorumla kıyaslandığı Italyan Risorgimento'su[dn] *üzerine bir dizi düşüncelerden oluşur.*

Gramsci'nin notları, 'burjuva rejimleri'nde egemen siyasal sınıfı mutlaka 'burjuvazi'nin oluşturmasının bir mecburiyet olmadığının sebepleri üzerine bazı ilginç gözlemler dışında, esas olarak şu iki tarihsel 'öncü'nün (dile dökülmeyen) kıyaslanışı üzerinde dururlar: burjuva devrim çerçevesi içindeki Jakobenler ile -en azından Gramsci'nin İtalya'daki koşulları yorumlayarak vardığı sonuç itibariyle- sosyalist devrim çağındaki Bolşevikler. Gramsci'nin devrimcilerin görevine yalnızca sınıfsal temelde değil, aynı zamanda (belki de öz olarak) bir sınıfın önderliğindeki ulus temelinde yaklaştığı bu notlarda çok açıktır.

Gramsci'nin Jakobenizm yorumunun kaynakları -ki bunların başlıcası, hapishanede okuduğu Mathiez'nin savaş sonrası yazılarıdır- ve daha eksiksiz bir eleştirel yorum için bkz. Renato Zangheri, "Gramsci e il giacobinismo", Passato e Presente 19: Rivista di storia contemporanea (Ocak-Nisan 1989), s. 155-164. Aşağıdaki metnin alındığı yer için bkz. ed. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, Antonio Gramsci, Selections from the Prison Notebooks (Londra: Lawrence and Wishart, 1971), s. 77-78.

* * *

Jakobenizm ve Eylem Partisi konusunda aşağıdaki şu noktanın altının çizilmesi gerekir: Jakobenler 'öncü' parti işlevlerini ölümüne mücadele

ederek kazanmışlardır; kendilerini Fransız burjuvazisine sözcüğün düz anlamıyla 'dayatmışlar', böylece onları, en kuvvetli burjuva çekirdeğin dahi kendiliğinden benimsemek isteyeceği pozisyondan çok daha ileri bir konuma, tarihsel öncüllerinin meydan verdiğindense daha da ileri konuma itmişlerdir. I. Napoleon'un işlevinin ve çeşitli biçimlerde uygulamaya soktuğu karşı tepkilerin sebeplerini buna bağlamak doğru olur. Jakobenizmin (ama ondan önce, Cromwell ve 'Yuvarlakkafalılar'ın[dn] da) ve buna bağlı olarak (-görünüşte- mevcut durumun zorlanması ve geriye dönüşü mümkün olmayan oldubittiler yaratmasıyla ayırt edilen) bütün Fransız Devrimi'nin, ayrıca bir grup içindeki, burjuvaziyi kıçından tekmeleyerek ilerleten son derece enerjik ve kararlı insanların karakteristiği olan bu özellik, aşağıdaki şekilde şematize edilebilir: Tiers etat en az homojen gruptu; diğerlerinden apayrı bir entelektüel elit kesime ve ekonomik bakımdan çok ileri, ama siyasal bakımdan ılımlı bir gruba sahipti.

Olaylar oldukça enteresan bir seyir izleyerek gelişti. Tiers etat'nın temsilcileri ilk başta yalnızca, toplumsal grubun fiziksel üyelerini ilgilendiren, dolaysız 'özgül' (geleneksel anlamıyla, belirli bir kategorinin dolaysız ve dar bencilce çıkarları anlamında 'özgül') çıkarlarıyla ilgili soruları ortaya attılar. Devrim'in öncüleri aslında ılımlı reformculardı; çok bağırıp gürültü çıkarıyor, ama gerçekte çok az şey talep ediyorlardı. Zamanla bu grup içinde yalnızca kendi özgül çıkarlarına odaklı reformlarla ilgilenmeyen, bunun yanında, burjuvaziyi bütün halk güçlerinin hegemonik grubu olarak kavramaya da eğilimli yeni bir elit kesim doğdu. Grup içinden yeni bir eliti doğuran bu süreç iki faktörün (eski toplumsal güçlerin direnişi ile uluslararası tehdidin) devreye girmesine bağlıydı. Eski güçlerin herhangi bir taviz vermeye niyetleri yoktu ve taviz vereceklerse de bunu zaman kazanma ve bir karşı-saldırıya hazırlanma düşüncesiyle yapmışlardı. Eğer devrim sürecindeki her 'ara' duraklamaya karşı koyan ve yalnızca eski toplumun can çekişen unsurlarını değil, ayrıca dünün devrimcisi olup, bugünün gericisi saydıkları kişileri de giyotine gönderen Jakobenlerin enerjik eylemleri olmasaydı tiers etat bu 'tuzaklar'a düşerdi. Sonuçta Jakobenler, ilerlemesini sürdüren bir devrimin tek partisiydi ve bu konumlarıyla, hem Fransız burjuvazisini oluşturan bireylerin dolaysız ihtiyaçları ve özlemlerini, hem de bir bütün olarak, tarihin ayrılmaz parçasının bir gelişimi olarak devrimci hareketi temsil etmekteydiler. Dolayısıyla onlar, geleceğin ihtiyaçlarını, yani o bireylerinkinin yanı sıra,

mevcut temel gruba asimile edilmesi gereken ulusal grupların ihtiyaçlarını temsil ediyorlardı. Taraflı ve temelde anti-tarihsel bir düşünce okuluna karşı, Jakobenlerin soyut hayalperestler değil, Makyavelist damgalı gerçekçiler olduğunda ısrar etmek bir gerekliliktir. Jakobenler eşitlik, kardeşlik ve özgürlük isteyen sloganlarının mutlak doğruluğuna inanmışlardı ve daha önemlisi, Jakobenlerin harekete geçirip mücadeleye kattığı büyük halk kitleleri de onların doğrularına yürekten inanıyorlardı. Jakobenlerin dili, ideolojileri, eylem yöntemleri, kusursuz biçimde çağın zorunluluklarını yansıtıyordu (ilginçtir, bunlar 'bugün' bile, yüz yılı aşkın bir zamanın kültürel evriminden sonra ve farklı bir ortamda, hâlâ 'soyut' ve 'çılgınca' görünebilmektedir). Doğal olarak Jakobenlerin çizgisinin yansıttığı başka bir yönelim, Fransız kültürel geleneğine uygun düşen zorunluluklardı. Bunun kanıtlarından birisi, Jakoben dilinin Kutsal Aile'de bulunabilecek olan analizidir. Bir başka kanıt, Hegel'in, Jakobenlerin hukuksal-siyasal dili ile (azami bir somutlukta olup, modern tarihimizin kaynağını oluşturduğu bugün genel kabul gören) klasik Alman felsefesinin kavramlarının birbirine paralellik taşıdığını, karşılıklı olarak birbirine tercüme edilebilir özellikler sergilediğini kabulüdür. Birinci zorunluluk, düşman güçleri ortadan kaldırmak, ya da en azından, bir karşı-devrime girişme imkânlarını yok edecek ölçüde güçsüzleştirmekti. İkinci zorunluluksa, genelde burjuvazinin kadrolarını genişletmek ve burjuvaziyi bütün ulusal güçlerin başına geçirmekti; bunun başka bir anlamı, bütün ulusal güçlerin ortak çıkarları ve gerekliliklerinin birleştirilmesi ve bu suretle, söz konusu güçlerin harekete geçirilip, mücadele içinde onlara önderlik edilmesiydi.

Burada iki hedefe ulaşılması amaçlanıyordu:

a) Düşmanın indirmesi muhtemel darbeleri karşısında hedefin çapını ve kapsamını büyüterek karşı koymak, yani devrime elverişli bir siyasal-askeri ilişki ortaya çıkarmak;

b) düşmanı, Vendee[dn] tipinde ordulara tahvil edilmesi mümkün olan her türlü pasif alanın uzağında tutmak.

Jakobenlerin tarım politikası olmasaydı Vendee, Paris'in kapılarına dayanmış olurdu. Doğrusu, Vendee'nin direnişi, Bretagne halklarının ve genelde 'tek ve bölünmez cumhuriyet' sloganı ile bürokratik-askeri merkezileşme politikasına (Jakobenlerin intihar etmeden

vazgeçemeyecekleri bu slogan ve politikaya) yabancı olanların damarlarına bir zehir gibi işlemiş bulunan ulusal sorunla bağıntılıdır. Bu arada Jirondenler, Jakoben Paris'i ezmek için federalizmden faydalanmaya çalışmaktaydılar, fakat Paris'e getirilen taşradaki birlikler de devrimcilerin safına geçmişlerdi. Ulusal (ve dilsel) farklılaşmanın çok büyük olduğu belirli marjinal bölgeler dışında, tarım sorununun yerel özerklik özlemlerinden daha güçlü bir talep olduğu ortadaydı. Kırsal Fransa, Paris'in hegemonyasını kabul etmiş; başka bir deyişle, eski rejimi kesin bir şekilde tasfiye edebilmek için, tiers etat'nın en ileri unsurlarıyla - Jironden ılımlılarla değil- bir blok oluşturma gerekliliğini kavramıştı. Eğer Jakobenlerin kendi ellerini 'zorladıkları' doğruysa, bunun her zaman gerçek tarihsel gelişme yörüngesinde gerçekleştiği de doğrudur. Çünkü onlar bir burjuva yönetim kurmakla, yani burjuvazinin egemen sınıf olmasını sağlamakla kalmamışlar, daha da ileri giderek, burjuvaziyi ulusun önder, hegemonik sınıfı haline getiren burjuva devleti yaratmışlardı. Başka bir ifadeyle, yeni devlete sürekli bir temel kazandırmışlar ve birleşik bir modern Fransız ulusu yaratmışlardı.

Jakobenlerin her şeye rağmen ve hep burjuva zemininde durmalarının bir göstergesi, fazla özgül ve katı bir kalıptaki bir parti kastı olarak ve Robespierre'in ölümüyle sonlarına damgasını vuran olaylardır. Meslek localarıyla toplu eylemi yasaklayan Le Chapelier yasasını muhafaza ederken sağlarındaki işçilere taviz vermeye gönüllü olmamışlar, bunun sonucunda Azami Fiyat ve Ücret Yasası'nı geçirmek zorunda kalmışlardır. Paris kentli bloğunu parçalamaları da böyle olmuştur: Onların Komün'de toplanan hücum birlikleri hayal kırıklığı içinde darmadağın olurken, üstünlük Thermidor'a geçmiştir. Bu aşamada Devrim artık en geniş sınıfsal sınırlarına ulaşmıştır. İttifaklar ve sürekli devrim politikası, o devirde çözülemeyecek yeni sorunların ortaya atılmasıyla sona ermiştir ve böylece ancak bir askeri diktatörlüğün kontrol altında tutmayı başarabileceği temel güçlerin önü açılmıştır.

Eğer İtalya'da bir Jakoben parti kurulmadıysa, bunun sebepleri iktisadi alanda; yani, İtalyan burjuvazisinin göreli zayıflığında ve Avrupa'da 1815'ten sonra egemen olan farklı tarihsel iklimde aranmalıdır. Jakobenlerin Fransız halkının enerjisini zoraki yeniden canlandırma politikaları, Le Chapelier ve Azami Fiyat ve Ücret Yasası'yla ulaştıkları sınır, 1848'de artık tehdit edici boyutlarda bir 'hayalet' görünümü arz ediyordu -ve Avusturya,

eski hükümetler, hatta Cavour (Papa'dan ayrı olarak) bu durumdan ustalıkla faydalanmanın peşindeydiler. Burjuvazi, büyük halk katmanları üzerindeki (Fransa'yı kucaklayarak elde ettiği) hegemonyasını (belki) daha fazla genişletemezdi -bunu nesnel sebeplerden ziyade, öznel sebeplerden dolayı yapamazdı-, ancak köylülüğün hedef alınması da her zaman kesinlikle mümkün olmuştu. Burjuvazinin iktidarı aldığı süreçte Fransa, Almanya ve İtalya (ve İngiltere) arasında çeşitli farklılıklar bulunuyordu. Bu süreç Fransa'da en zengin gelişmeler, aktif ve olumlu siyasal unsurlarla yaşanırken, Almanya'da bazı yönlerden İtalya'da, başka yönlerden İngiltere'de yaşananları andırır bir kapsamda evriliyordu. Almanya'da 1848 hareketi, burjuvazinin merkezileşip yoğunlaşmakta yetersiz kalışının sonucunda (burada demokratik aşırı solun Jakoben-tipi sloganı, 'sürekli devrim'di) ve devletin yenilenme sorunu ulusal sorunla ayrılmaz biçimde iç içe geçtiği için başarısızlığa uğramıştı. 1864, 1866 ve 1870 savaşları gerek ulusal soruna ve gerekse -ara biçimiyle- sınıf sorununa bir çözüm getirecekti: Burjuvazi iktisadi-endüstriyel gücü elde etmişti, ama eski feodal sınıflar, ordu, idari mekanizma ve topraklar üzerindeki geniş çıkarlarıyla siyasal devletteki yönetici katman olarak kalmışlardı. Yine de en azından, bu eski sınıflar Almanya'da büyük önemlerini muhafaza etseler ve birçok ayrıcalıktan yararlanmayı sürdürseler bile, ulusal bir işlev görmekteydiler; ayrıca, kast kökenleri ve geleneklerinin getirdiği belli bir mizacı koruyarak, burjuvazinin 'entelektüelleri olmuşlardı. Burjuva devriminin Fransa'dakinden önce gerçekleştiği İngiltere'de, İngiliz 'Jakobenler'i olan Cromwell'in 'yuvarlakkafalıları'nın aşırı zindeliğine bağlı bile olsa, eski ve yeni güçlerin kaynaşmasıyla Almanya'dakiyle benzer bir olgunun ortaya çıktığını görüyoruz. İngiltere'de eski aristokrasi belirli ayrıcalıklarla yönetici katman durumunu sürdürmüş ve aynı zamanda, İngiliz burjuvazisinin entelektüel katmanı haline gelmişti (burada, İngiliz aristokrasisinin açık bir yapısı olduğu, entelektüeller ve burjuvaziden devşirdiği unsurlarla kendini sürekli yenilediği bilgisi eklenmelidir). Almanya'da büyük kapitalist gelişmeye rağmen, sınırlarına ulaşmış bir burjuva hegemonyası ve konumu tersine dönmüş ilerici sınıflarıyla endüstriyel kalkınmanın doğurduğu sınıf ilişkileri, burjuvaziyi eski rejime karşı bütün kuvvetiyle mücadele etmeyip, eski rejimin bir veçhesiyle devamına imkân tanımaya ve kendi gerçek egemenliğini onun arkasına saklamaya yöneltmiştir.

"Sıradan insanların -yapmaları şöyle dursun- devrim istedikleri bir çağ, olağandışı bir çağdır. Ayrıca devrim korkusu, her zaman için devrimin gerçek bir ihtimal olmasından daha yaygın bir olgudur. Fransız Devrimi de 'Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik' sloganıyla son derece olağanüstü olaylardan meydana gelen bir görkemli hareket, modern dünyanın tarihinde derin dönüşümlere yol açmış bir epizoddu. 1789'da harekete geçen bu devasa dişli sadece Fransa'yı değil, bütün Kıta Avrupası'nı değiştirmiş, hatta yıldırımlarını başka kıtalara yağdırmıştı. Dolayısıyla, Devrim yalnızca 1789 değil, aynı zamanda 1793-1794'tü, yani hem ılımlı hem Jakobendi -ikisi birbirine aitti.

Üstelik bu Devrim'de halkın gücü, başka hiçbir devrimde görülmediği derecede belirgin, doğrudan ve kararlılıkla sahneye çıkmıştı. Fakat yine de bu devrim burjuvaziye gerçek bir özgürlük kazandıracak, fakat halkın özgürlüğü kâğıt üzerinde kalacaktı."

Eric J. Hobsbawm

FRANSIZ DEVRİMİ'NE BAKIŞ

İki Yüzyıl Sonra Marseillaise'in Yankıları

'Türkçesi: Osman Akınhay

a

agora kitaplığı

ÖNSÖZ DİPNOTLAR

1 Bkz. Le Monde, 11 Ocak 1988

2 Jonathan Clark, Sunday Times kitap eki, 21 Mayıs 1989, s. 69.

3 Siyasal revizyonizme kuşkuyla yaklaşan bu kitabın yazarı, sırf ismi Past and Present dergisiyle çok yakından bağlı görülüyor diye, Devrim üzerine tarihsel araştırmalarda gündeme getirilen yeni hareket noktalarına ilgisizlikle suçlanamaz herhâlde.

4 Bkz. E.J. Hobsbawm, "The Making of a Bourgeois Revolution", Social Research 56, No: 1 (1989), s. 10-11.

5 "Schon mit einer gewissen Selbstverstândlichken gebraucht", Ernst Nolte, Marxismus und industrielle Revolution (Stuttgart, 1983), s. 24.

BİR ORTA SINIF DEVRİMİ (DİPNOTLAR)

6 Etats-Generaux (Genel Meclis), Fransa'da 1789 Devrimi'nden önce, başlıca toplumsal zümreler olan soylular, ruhban ve halk katmanlarından (tiers etat, İngilizce'si: Third Estate) oluşup, kralın çağrılmasıyla toplanan ve kökeni 13. yüzyıla dayanan meclisin adıdır. (ç.n.)

7 Robespierre'in iktidardan düşürüldüğü ve ertesi gün giyotine gönderildiği, Devrim'in yeni Takvimi'yle Yıl II'nin 9 Thermidor'u (27 Temmuz 1794), daha sonra 'Thermidor' deyişinin 'gericiliğe', 'gerici darbeye atfen kullanılmasının da kaynağıdır, (ç.n.)

8 Napoleon Bonaparte'ın 111. Yıl'ın 18 Brumaire'inde (9 Kasım 1799) düzenlediği hükümet darbesi, Direktuvar rejimine son verip konsüllük dönemini başlatmıştır, (ç.n.)

9 sans-culottes: baldırıçıplaklar. (ç.n.)

10 (Lat.) sonsal olarak, olguları gözledikten sonra, (ç.n.)

BURJUVAZİNİN ÖTESİNDE (DİPNOTLAR)

11 Fransız ulusal marşı olan Marseillaise, Fransız Devrimi sırasında bir istihkâm birliğinin komutanı ve amatör müzikçi Claude-Joseph Rouget de Lisle tarafından 24 Nisan 1792'de bir gecede bestelenmiş olup, 1795'te Konvansiyon tarafından ulusal marş ilan edilmiştir, (ç.n.)

12 Daha radikal bir devrim açısından bakıldığında Jakobenizmle ilgili daha sonraki en ilginç tartışmaya Antonio Gramsci'nin hapishane defterlerindeki düşüncelerde rastlarız. Gramsci'nin düşüncelerinden seçme bir pasajı bu kitabın arkasındaki Ek'te bulabilirsiniz.

13 Akademik kapsamda bu karşıtlık, bölgesel üretim tarzı ya da tarzlarının doğası üzerine bitmek bilmez tartışmalara yol açmıştı ve Latin Amerika'nın, esasında, 16. yüzyıldan beri var olan kapitalist bir dünya sistemi olduğu iddia edilen sistemin parçasını oluşturduğu için, Fetih'ten itibaren özünde 'kapitalist' sayılıp sayılamayacağı konusunda bir dizi ihtilaf doğurmuştu.

14 Türkçe'si için bkz. Fransa'da Sınıf Mücadelesi, 1793-1795, çev. Yavuz Alogan, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986. (ç.n.)

15) Levellers, İngiliz İç Savaşı'nda mülkiyet farklarını kaldırmayı amaçlamalarından dolayı 'Düzleyiciler', Diggers da ormanlarda kazılar yaparak komünler kurmalarından dolayı 'Kazıcılar' diye anılanlara verilen isimlerdir. (ç.n.)

16 Aslında böyle bir kitabın (Fransızca olarak) New York'tan sipariş edildiği ve Fransızca haklarının satılmış olduğu sonradan ortaya çıkacaktı.

17 Carmagnole, Fransız Devrimi'nde yaygınlaşan ve o zamandan itibaren devrimcilerin severek söyleyip yaptıkları bir şarkı ve dans, (ç.n.)

EK: JAKOBENİZM ÜZERİNE

18 İtalya'da 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan kültür rönesansına verilen ad; ayrıca, İtalya'nın özgürlüğü ve birleşmesini amaçlayan siyasal ve ideolojik hareket için kullanılır, (ç.n.)

19 Roundheads; İngiliz İç Savaşı'nda parlamento yanlısı olup, yaygın saç uzatma adetinin aleyhine, saçlarını kısa kestirmeleri sebebiyle verilen isim, (ç.n.)

20 Fransız Devrimi'nde Vendee bölgesinde ayaklanan köylülerin kurdukları kilise ve kraliyet yanlısı ordu, isyan ve katliam için kullanılır, (ç.n.)

BİR ORTA SINIF DEVRİMİ (KAYNAKÇA)

1) J. Holland Rose, A Century of Continental History, 1780-1880 (Londra, 1895), s. 1.

2) Allgemeine Geschichte won Anfang der historisehen Kenntnisz bis auf unsere Zeiten. Cilt 9 (Braunschweig, 1848), s. 1-2.

3) A.g.y.

4) Bkz. Barton R. Friedman, Fabricating History: English Writers on the French Revolution (Princeton, 1988), s. 117.

5) François Furet ve Denis Richet, La Revolution Française (Paris, 1970).

6) Eberhard Schmitt ve Matthias Meyn, "Ursprung und Charakter der Französischen Revolution bei Marx und Engels", ed. Ernst Hinrichs, Eberhard Schmitt ve Rudolf Vierhaus, Vom Ancien Regime zur Französischen Revolution (Göttingen, Vandenhoeck ve Rupprecht, 1978), s. 588-649.

7) Past and Present, 60 (1973), s. 469-496; ayrıca bkz. ed. Douglas Johnson, Frendi Society and the Revolution (Cambridge, 1976), s. 90.

8) Marx'tan Weydemeyer'e, 5 Mart 1852, Marx'tan Engels'e, 27 Temmuz 1854, bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, Collected Works, Cilt 39 (Londra, 1983), s. 62-63, 473-476.

9) Onun (ölümünden sonra yayınlanmış olan) "L'Esprit de la Revolution"ı için bkz. Oeuvres du comte P.L. Roederer publiees par son fi Is A.M. Roederer (Paris, 1854), Cilt 3, s. 7, 10-11.

10) Marcel Gauchet, "Les Lettres sur l'histoire de France de Augustin Thierry", ed. Pierre Nora, Les Lieux de memoire, Cilt 2, La Nation (Paris, 1986), s. 271.

11) Augustin Thierry, Essai sur l'histoire de la formation et des progres du Tiers Etat (Paris, 1853), s. 21.

12) Lionel Gossman, Augustin Thierry and Liberal Historiography History and Theory, Beiheft 15 (Middletown, 1976), referanslar için bkz. s. 37-39.

[13] François Guizot, Histoire de la civilisation en Europe, ed. Pierre Rosanvallon (Paris: Pluriel, 1985), s. 181.

[14] A.g.y., s. 182.

[15] A.g.y., s. 181-184.

[16] A.g.y., s. 183.

[17] W.G. Runcıman, "Unnecessary Revolution: The Case of France", Archives europeennes de sociologie, 24 (1983), s. 298.

[18] Ed. Paul Imbs, Tresor de la langue Française: Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (Paris, 1971), Cilt 5 (1977), s. 143, 144; Cilt 10 (1983), s. 927.

[19] Terimi ilk kullanan kişi olarak, en yaygın biçimde J.C.M. Vincent de Gournay'in (1712-1759) adı geçmektedir.

[20] La Grande Encydopedie (Paris, tarihsiz), 30, s. v, "Smith, Adam".

[21] Catalogue general des livres imprimes de la Bibliotheque Nationale (Paris, 1948). 1789'dan önce yapılmış olan üç basıma ek olarak, bu dönemde (1799, 1814) iki İngilizce basıma daha ulaşıldığı, ayrıca eserin İngilizce kısaltılmış bir versiyonunun (1804) bulunduğu bilgisini eklemekte fayda vardır. Smith'in Felsefi Denemeler'inin Fransızca çevirisi de 1797'de yayınlanmıştı.

[22] En erken tartışma için bkz. A. Bezanson, "The Early Use of the Term Industrial Revolution", Quarterly Journal of Economics 36 (1922), s. 343-349; ayrıca bkz. Ernst Nolte, Marxismus und Industrielle Revolution (Stuttgart, 1983), s. 23-25.

[23] Victor Cousin, Introduction to the History of Philosophy, çev. Henning Gottfried Linberg (Boston, 1832), s. 8.

[24] Cours de philosophie par V. Cousin: Introduction â l'histoire de la philosophie (Paris, 1828), s. 10-12.

[25] A.g.y., s. 14-15 (çeviri benimdir -E.J.H.).

[26] A.F. Mignet, Histoire de la Revolution Française, depuis 1789 jusqu'en 1814, Cilt 1 (Paris, 1898), s. 15.

27) A.g.y., s. 206, 209.

28) Çeviri muhtemelen editör tarafından yapılmış: ed. Walter Simon, French Liberalism 1789-1848 (New York, 1972), s. 139-143.

29) Alexis de Tocqueville, Recollections, ed. J.P. Mayer (New York, 1949), s. 2.

30) A.g.y.

31) De Tocqueville, Ancien Regime, çev. M.W. Paterson (Oxford, 1947), s. 23.

32) Runciman, "Unnecessary Revolution", s. 318; Jacques Sole, La Revolution en questions (Paris, 1988), s. 273, 275.

33) Lorenz Stein, Der Socialismus und Communismus der heutigen Frankreich: Ein Beitrag zur Zeitgeschichte, 2. basım (Leipzig, 1848), s. 128-129, 131.

34) Guizot, Histoire de la civilisation, s. 181-182.

35) Kapsamlı bir tartışma için bkz. ed. Jürgen Kocka ve Ute Frevert, Rürgerium im 19 Jahrhundert, 3 cilt (Münih, 1988), özellikle Cilt 1, Kısım 1.

36) Gossman, Thierry, s. 40.

37) Thierry, Tiers Etat, s. 76-77.

38) Guizot, Histoire de la civilisation, s. 182-183.

39) A.g.y., s. 287-288.

40) Krş. Guizot, ed. Simon, French Liberalism, s. 108. Gerek Thierry'nin ırk ve sınıf mücadeleleri denkleminin gerekse Walter Scott'ın Ivanhoe'sunun etkileri burada oldukça belirgindir.

41) Lord Acton, Lectures on the French Revolution (Londra, 1910), s. 2. Metinleri ölümünden sonra yayınlanmış olan konferanslar ilk olarak 1895'te verilmişti.

42) Wilhelm Friedrich Volger, Handbuch der allgemeinen Weltgeschichte, Cilt 2, Bölüm 2: Neueste Geschichte (Hannover, 1839), s. 240.

43) Geschichtliche Grundherigffe, ed. O. Brunner, W. Conze ve R. Koselleck (Stuttgart, 1972), s. v. "Bürger", s. 715-716.

44) A.g.y., Cilt 5, s. 747, s. v. "Devrim". Yüzyılın sonuna doğru bile aynı temaya hâlâ rastlanır: Brockhaus Conversationlexikon, 13. basım (Leipzig, 1886), Cilt 13, s. 652, "Devrim" maddesi. İngiliz ve Fransız devrimleri "Avrupa'nın kültürel hayatında gerçek birer dönüm noktasına işaret eden ve çağın şiddete dayalı diğer değişimlerinin az ya da çok onlarla bağıntılı olduğu iki felaket" olarak paranteze alınmıştı.

45) Politique liberale ou defense de la Revolution française'de (1860) aktaran: Alice Gerard, la Revolution Française: Mythes et interpretations 1789-1970 (Paris, 1970), s. 37.

46) A.g.y., s. 34

47) "Chartism", Critical and Miscellanous Essâys (Londra, 1899), Cilt 4, s. 149. Carlyle, Fransız Devrimi'nin henüz tamamlanmamış olduğu iddiasındaydı: "Bu, ezilen alt sınıfların, ezen ya da diğer kesimleri görmezlikten "elen üst sınıflara karşı bir isyanıydı; bir Fransız isyanı değildi sadece; hayır, bir Avrupa isyanıydı."

48) Bkz. kayda değer ölçüde olağanüstü bir drama-belgesel olan 'Danton's Tod.'

49) Friedrich List, Schrijten, Reden, Briefe (Berlin, 1932), Cilt 1, s. 286. Bu pasaj tarihsizdir, fakat belli ki 1815 ile 1825 yılları arasında bir zamanda yazılmıştır.

50) Carl Richter, Staats - und Gesellschaftsrecht der Französischen Revolution von 1789 bis 1804 (Berlin, 1866), Cilt 26, s. 63.

51) Bkz. Constant V. Wurzbach, Biographisclies Lexikon das Kaiserthums Österrich (Viyana, 1874), Cilt 26, s. 63.

52) Krş. "La classe moyenne est arrive au pouvoir" (Maurice de Guerin, "Correspondence 1824-1839", ed. B. D'Harcourt, Oeuvres Completes (Paris, 1947), s. 165 (alıntı 1834 tarihlidir). Edouard Alletz, De la democratie nouvelle ou des moe-urs et de la puissance des classes moyennes en France (Paris, 1837), 2 cilt: Jules Michelet: "La classe moyenne bourgeoise, dont la partie la plus inquiete s'agita-it aux Jacobins",

Histoire de la Revolution Française, akt. Dictionnaire Robert (Paris, 1978), Cilt 4, s. 533.

53) Thierry, Reorganisation de la societe europenne (1814), akt. Gossman, Thierry, s. 37.

54) Akt. Simon, French Liberalism, s. 142.

55) Siyasal bir terim olarak 'liberal' sözcüğünün evriminin faydalı özeti için bkz. "Liberalismus" maddesi, Ulrich Dierse, Historiches Wörterbuch der Philosophie, ed. Joachim Ritter ve Karlfried Gründer (Basel-Stuttgart, 1980), Cilt 5, sütun 257271; burada, Sieyes ve Constant gibi geleceğin liberallerince, 'liberal'in kullanımının 1814'ten önce henüz yeterince özgül bir nitelik taşımadığı ileri sürülmüştür. 'Liberal' etiketi altında gösterilen ilk siyasal gruba 1810'da, temsilcilerin 'liberaller' ve 'köleler' diye gruplandığı İspanya'da rastlanır; terimin geleceğinin belirlenmesinde kuşkusuz İspanyolca terminolojinin kendisi de büyük bir etki yapmıştı.

56) Albert Venn Dicey, "Taine's Origins of Contemporary France", The Nation, 12 Nisan 1894, s. 274-276.

57) Runciman, "Unnecessary Revolution", s. 315; krş. François Furet, Interpreting the French Revolution (Cambridge, 1981), s. 119.

58) De Tocqueville, Ancien Regime, s. 176.

59) Akt. Gossman, Thierry, s. 39.

60) Akt. Simon, French Liberalism, s. 149-141.

61) Rene Sedillot, Le coût de la Revolution Française (Paris, 1987), s. 282-277.

62) Ama elbette, kuşkucular başka yerlerdeki gibi tanımda 'negatif bir toplu bilanço' görmelerine rağmen, Sedillot bile gerçekte, 19. yüzyılda herkesin tartışmasız saydıkları bir noktayı, "köylülerin kaybettiklerinden daha fazla şey kazandıkları"nı yadsımaz {A.g.y., s. 173, 266).

63) Essays on the Early Period of the French Revolution by the Late John Wilson Croker (Londra, 1857), s. 2.

64) A.g.y.

65) Nouvelle Biographie Generale (Paris, 1855), Cilt 13, s. 810. 19. yüzyıl okurlarının, Phaeton'un Yunan mitlerindeki, arabası güneşe fazla yaklaştığında yanıp kül olan ilk astronotlardan biri olduğunun kendilerine hatırlatılmasına ihtiyaçları yoktu.

66) Onun Ancien Regime'inin (tamamlanmamış) ikinci kısmında. Bkz. Alan Kahan, "Tocqueville's Two Revolutions", Journal of the History of ideas, 46 (1985), s. 595-596.

67) Akt. Stanley Mellon, The Political Uses of History: A Study of Historians in the French Restoration (Stanford, 1958), s. 29.

68) A.g.y.

69) Gossman, Thierry, s. 7.

70) Bu argüman için bkz. Mellon, The Political Uses of History, s. 47, 52.

71) Stein, Der Socialismus, s. 133.

72) Akt. Simon, French Liberalism, s. 110.

73) A.g.y., s. 112, 113.

74) Akt. "Bezwaaren tegen den geest der eeuw", "Liberalisme" maddesi (Woordenboek der Nederlandsche Taal, Cilt 8, Kısım 1, Lahey, 1916), s. 1874.

75) Mignet, Histoire, s. 207.

BURJUVAZİNİN ÖTESİNDE (KAYNAKÇA)

1) Maurice Agulhon, La Republique au village: Les populations du Var de la Revolution de la Seconde Ripublique (Paris, 1970).

2) Krş. Hans-Ulrich Wehler, Deutsche Gesellschafsgeschichte Zweiter Band 18151849 (Münih, 1987), s. 706-715 ve geniş bibliyografya için bkz. a.g.y., s. 880-882.

3) Bkz. Büchner'in kırsal nüfusa hitaben kaleme alınmış kitapçığı, Der hessische Landbote (1834): Georg Büchner, Werke und Briefe (Münih, Deutscher Taschen-buchverlag, 1965), s. 133-143.

4) William Sewell, Work and Revolution in France (Cambridge, 1980), s. 198-200.

5) "Proletarier-Marseillaise"ın ve 1789'un sembolik ve ikonografik mirasının iyi örnekleri için bkz. Feltrinelli Library, Ogni Anno un Maggio Nuovo: il Centenario del Primo Maggio, giriş: Antonio Pizzinato (Milano, 1988), s. 65, 68. 1 Mayıs'ın 100. yıldönümüyle ilgili kitap, Umbria sendikalarının desteğiyle yayınlandı. Ayrıca bkz. ed. Andrea Panaccione, The Memory of May Day: An lconographic History of the Origins and Implanting of a Worker's Holiday (Venedik: Marsilio Editöre, 1989), özellikle s. 290 (Danimarka), s. 295 (İsveç), s. 336 (İtalya).

6) Lorenz Stein, Der Socialistans. Yazar von unvanını daha sonra, Viyana'da profesörken almıştı.

7) Krş. "The Commune as Symbol and Example", Georges Haupt, Aspects of International Socialism (Cambridge ve Paris, 1986), s. 23-47.

8) "Souvenirs", Oeuvres Completes (Paris, 1964), Cilt 12, s. 87.

9) Akt. Felix Gilbert'in "Devrim" maddesi, Dictionary of the History of Ideas, 5 cilt (New York: Scribner's Sons, 1980), s. 159.

10) Akt. Norman Stone, Europe Transformed 1878-1919 (Londra, 1983), s. 331.

11) 6:118-123, Temmuz 1917, No: 1, s. 11.

12) Geschichte Grundbegriffe, Cilt 5, s. 744, s.v. "Devrim".

13) Louis Blanc, Histoire de la Revolution Française (Paris, 1847), Cilt 1, s. 121.

14) Thierry, Tiers Etat, s. 2.

15) Marx ve Engels, Collected Works 39, s. 474.

16) Bkz. E.J. Hobsbawm, "Marx, Engels and Politics", ed. E.J. Hobsbawm, The History of Marxism. Volume One: Marxism in Marx' Day (Bloomington, 1982); Marx on Perspective, ed. Bernard Chavance (Paris, 1985), s. 557-570; "Moralising Criticism and Critical Morality" (1847), Karl Marx ve Frederick Engels, Collected Works (Londra, 1976), Cilt 6, s. 319.

17) Samuel Bernstein, Auguste Blanqui and the Art of Insurrection (Londra, 1971), s. 270-275; Engels, "The Festival of Nations in London", Collected Works, Cilt 6, s. 4-5.

18) A.g.y. ve "The Civil War in Switzerland", Collected Works, Cilt 6, s. 372; Marx, "Moralizing Criticism", Collected Works, Cilt 6, s. 319.

19) Karl Marx ve Friedrich Engels, Collected Works, Cilt 6 (Londra, 1976), s. 545.

20) Bkz. Victor Daline, "Lenine et le Jacobinisme", Annales Historiques de la Revolution Française 43 (1971), s. 89-112.

21) Daniel Guerin, "Controverse sur la Revolution Française", Cahiers Bernard Lazare, No: 119-120 (Paris, 1987), s. 58-81.

22) 1890'larda uluslararası sosyalist çevrelerde Marseillaise'in yaygınlığı üstüne, krş, Maurice Dommanget, Eugine Pottier: Membre de la Commune et chantre de l'Internationale (Paris, 1971), s. 144-146.

23) Akt. Georges Haupt, Programm und Wirklichkeit: Die internationale sozialdemokratie vor 1914 (Neuwied, 1970), s. 141.

24) Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1795 '1789 bis 1800). Dritte vermehrte und verbesserte Auflage, 5 cilt (Düsseldorf, 1865-1874), Cilt 1.

25) Bkz. "Bonapartismus" maddesi, Meyer, Konversationslexikon, 9. basım (Mannheim, 1960), Cilt 4, s. 483.

26) Bkz. Charles Rihs, La Commune de Paris 1871: Sa structure et ses doctrines (Paris, 1973), değişik sayfalar, ama özellikle -geçmişin taklidi açısından- s. 5859, 182-183; Delescluze için bkz. s. 185-191.

27) Sanford Elwitt, The Making of the Third Republic: Class and Politics in France, 1868-1884 (Baton Rouge, 1975), Bölüm 1.

28) Garibaldi'nin kendi anlatımı için bkz. ed. D. Mack Smith, Garibaldi: A Portrait in Documents (Floransa, 1982), s. 13-14.

29) Gerard, La Revolution Française, s. 81.

30) Samuel H. Baron, Plekhanov: The Father of Russian Marxism (Londra, 1963), s. 358.

31) Krş. 5 Kasım'da Petersburg Sovyeti'nde yapılan konuşma, bkz. Leon Trotsky, 1905 (Harmondsworth, 1973), s. 185 dipnot.

32) Daline, "Lenine et le Jacobinisme", s. 96.

33) W.H. Chamberlin, "Bolshevik Russia and Jacobin France", The Dial, No: 67, 12 Temmuz 1919, s. 14-16; Charles W. Thompson, "The French and Russian Revolutions", Current History Magazine, New York Times 13 (Ocak 1921), s. 149-157.

34) Adam Ulam, Russia's Failed Revolution: From Decembrists to Dissidents (Londra, 1981), s. 316-317.

35) Leon Trotsky, History of the Russian Revolution (Londra, 1936), s. 194, 589, 1204.

36) Baron, Plehhanov, s. 358.

37) Karl Kautsky, Bolshevism at a Deadlock (Londra, 1931), bkz. Illd, "Jacobins or Bonapartists", özellikle s. 127, 135. İlk Almanca baskının tarihi 1930'dur.

38) Akt. Gerard, La Revolution Française, s. 81.

39) Le Bolshevisme et le Jacobinisme (Paris, 1920), s. 24.

40) Daline, "Lenine et le Jacobinisme", s. 107.

41) "Şimdi, Stalin'in sosyalizmin düşmanları ve emperyalizmin ajanları olduğu kabul edilen kişilere karşı başvurduğu kaba kuvveti ve sertliği

kayıtsız şartsız -hatta coşkuyla- onayladığımı görüyorum. Batı demokrasilerinin teslimiyetiyle karşı karşıya kalan Stalin, Jakoben terörünün eski dersini özümseyerek, sosyalizmin anayurdunu savunmak için amansız bir şiddet uygulamıştır" (Giorgio Amendola, Lettere a Milano: Ricordi e Documenti, 1939-1945, Roma, 1973, s. 17-18). Kayıtların ortaya koyduğu gibi, Amendola sekter bir sertlik yanlısı, ya da körü körüne sadakat gösterecek biri değildi. Akt. Giuseppe Boffa, II fenomeno Stalin nella storia del XX secolo (Bari, 1982), s. 137.

42) Sylvain Molinier, La Pensee (Mart-Nisan 1947), s. 116.

43) Isaac Deutscher, Stalin: A Political Biography, gözden geçirilmiş basım (Harmondsworth: Penguin Books, 1966), s. 550.

44) Mahendra Nath Roy, The Russian Revolution (Kalküta, 1945), s. 14-15; Trotsky, Russian Revolution, s. 663-664.

45) Chamberlin, "Bolshevik Russia", s. 14-25.

46) Referanslar için bkz. Boffa, Ilfenomeno Stalin, s. 138; Stephen F. Cohen, Bukharin and the Bolshevik Revolution (Londra, 1974), s. 131-132.

47) "Yine de bugün, Thermidor analojisinin, sorunu berraklığa kavuşturmaktan ziyade içinden çıkılmaz hale getirmeye hizmet ettiğim kabul etmek zorundayız," The Worker's State and the Question of Thermidor and Bonapartism (1935, Londra, 1973), s. 31.

48) Isaac Deutscher, The Prophet Unarmed: Trotsky, 1921-1929 (Oxford, 1970).

49) A.g.y., s. 312, 313

50) A.g.y., s. 312.

51) A.g.y., s. 437.

52) Bkz. A.g.y., s. 435-437.

53) A.g.y., s. 437.

54) A.g.y., s. 458-459.

55) Bu, Cohen'in Bufeharin'indeki versiyondur, s. 131. Deutscher, Prophet Unarmed, s. 160-163, nüanslarda daha ayrıntılıdır.

56) Deutscher, Prophet Unarmed, s. 342-345.

57) A.g.y., s. 244-245.

58) Roy, Russian Revolution, s. 14-15.

59) Bu konuda, ömrünün son yıllarındaki Lenin'in tedrici evrimi desteklemeye başladığını düşünen Moshe Lewin'i izlemeye eğilimliyim (bkz. Lenin's Last Struggle, New York, 1968). Yine de, bugün SSCB'de siyasal bakımdan önem kazanmış olmasına rağmen, bu soru ve muhtemel cevapları spekülasyona tabidir. Lenin 1923 yılının Mart ayında fiilen aktifliğini kaybetmiş durumdaydı. Bu yüzden, eğer yaşıyor olsaydı 1927'de ya da 1937'de nasıl davranacağı konusunda herhangi bir yargıda bulunmaya kalkmak ancak tahmin kapsamında söz konusu olabilirdi.

60) Akt. Cohen, Bukharin, s. 133.

61) "Better Fewer but Better", Pravda, 2 Mart 1923, bkz. Collected Works, 4. basım (Moskova, 1960), Cilt 38, s. 487-502.

62) Bana bu deyişten söz eden kişi, 'kendi kendine Thermidorlaşma'yı Moskova'da birinden duymuş olan Bolşevizm tarihi uzmanlarındandı. Ondan sonra İngiltere, ABD ve SSCB'de ilk dönem Sovyet tarihi uzmanlarına ne kadar başvurduysam, Lenin'in çevrilmemiş yazılarında ya da son yıllarıyla ilgili hatırat edebiyatında gösterebileceğim tek bir kaynak dahi bulamadım.

63) Georg Foster, İm Anblick des grossen Rades, Schriften zur Revolution, ed. R.R. Wuthenow (Darmstadt-Neuwied, 1981), s. 133-134.

64) (7 Nov O.S. 1917), Collected Works, Cilt 26, s. 291-292.

65) Collected Works, Cilt 24, s. 267 (7. Bütün Rusya RSDİP Kongresi'nde yapılan konuşma, Nisan 1917).

66) "Letter to American Workers", Collected Works, Cilt 28, s. 83.

67) "Political parties in Russia and the tasks of the proletariat" (Nisan 1917), Collected Works, Cilt 24, s. 103.

68) "On the Revision of the Party Programme" (Ekim 1917), Collected Works, Cilt 26, s. 171-172.

69) Akt. Robert C. Tucker, The Lenin Anthology (New York, 1975), s. 706.

70) A.g.y.

71) Evgenii Ambarzunov, "Gorbacov, guardati dai burocrati", Unitâ (29 Mayıs 1989), s. 1. Ambarzunov aslında yanılmıştı: 1789'da tiers etat'nın vekil sayısı, diğer iki 'zümre'nin vekil sayılarından iki tane daha fazlaydı ve bu yüzden meclis toplamının yarısını oluşturmaktaydı. Herhalde bu, Fransız Devrimi'nin hatıraları genel olarak hâlâ canlılığını muhafaza etmekle birlikte, aradan geçen yetmiş yılın Rusya'da, eskiden çok etkileyici şekilde gözlenen Devrim'le ilgili bilgilerin artık iyice unutulmaya yüz tuttuğunun bir göstergesidir.

FRANSIZ DEVRİMİ'NİN 100. YILDÖNÜMÜ'NDEN 200. YILDÖNÜMÜ'NE (KAYNAKÇA)

1) Ed. E.J. Hobsbawm ve T. Ranger, The Invention of Tradition (Cambridge, 1983, s. 272)
[Türkçe'si için bkz. Geleneğin İcadı, çev. Mehmet Murat Şahin, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006]

2) Lenin'in bu fikri Tommaso Campanella'nın ütopyası "Güneşin Şehri"nden almış olduğu konusunda bkz. M.L. Neiman, "Leninskii plan 'monumentalnoi propagandy' i pervye skulpturnye pamyatniki" (Istoriya Russkogo Isskusstva, Cilt 6 [Moskova, 1957], s. 23-53). Bu epizodun İngilizce kısa bir anlatımı için bkz. Christine Lodder, Russian Constructivism (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1983), s. 53 dipnot. A Stigalev, "S. Konenkov i monumentalnaya propaganda" (Sovietskaya Skulptura no. 74 [Moscova 1976]: 210-223), belli başlı konuların nasıl seçildiğinin ayrıntılarını sıralar ve Konenkov'un Stenka Razin'in Kızıl Meydan'daki anıtı açan bir Lenin fotoğrafına yer verir. 1918 ile 1920 arasında Moskova'da 25, Leningrad'da 15 anıt dikilmiştir. Sovietskoe Isskusstvo 2030 Godakh (Leningrad, 1988), resim 41, Lebedyeva'ınn Robespierre rölyefini aktarır. 1918 yılındaki anıtların diğerlerinin resimleri için bkz. Lodder, Constructivism, lstoriya Russkogo Isskusstva XI, Serdzom Slushaya Revolutsiya: Isskusstvo Pervikh Let Oktyabra (Leningrad, 1977) ve çağdaş haber filmlerinden karelere yer veren bir çalışma olarak bkz. Shagi Sovietov: Kitıokamera pishet istoıiyu 19171936 (Moskova, 1979).

3) The Times (4 Mayıs 1889), s. 7a.

4) A.g.y.

5) New York Times (14 Temmuz 1889), s. 9.

6) Pascal Ory, "Le Comenaire de la Revolution Française", ed. P. Nora, Les Lieux de memoire, Cilt 1: La Republique (Paris, 1984), s. 523-560 (Fransa'daki 100. yıldönümü programı üzerine geniş bir özete yer vermektedir).

7) Henry Dunckley, "Two Political Centenaries", Contemporary Review 55 (1888), s. 52-72.

8) "Lord Acton on the French Revolution", The Nation 92 (30 Mart 1911), s. 318-320. Lord Acton, Lectures on the French Revolution (Londra, 1910) -bu kitap yazarın ölümünden sonra yayınlanmıştır.

9) "Le banquet du centenaire de 1789", ed. A. Leroy-Beaulieu, La Revolution et le Liberalisme (Paris, 1890), s. 1-84.

10) "The Centenary of 1789", Edinburgh Review, Cilt 169, s. 519-536.

11) "Taine's Conquest of the Jacobins", Edinburgh Revievj 155, s. 1-26.

12) A.g.y.

13) B.M. Gardiner, The Academy 11 (4 Nisan 1885), s. 233-234.

14) Edinburgh Review, "The Centenary", s. 521-522.

15) A.g.y., s. 534-535.

16) Goldwin Smith, "The Invitation to Celebrate the French Revolution", National Review (Ağustos 1888), s. 729-747; "The Centenary of 1789", s. 522.

17) A.g.y.

18) Edinburgh Review, A.R.D. Eliot, "The French Revolution and Modern France," Edinburgh Review 187, s. 522-548.

19) Edinburgh Review, "The Centenary", s. 524.

20) Smith, "Invitation," p. 743.

21) The Times (27 Ağustos 1889), 3d: "Şu ana kadarki haliyle Devrim bir başarısızlıktır. Bir yüzyılda on üç anayasa... bu, kronik istikrarsızlığı körükleyenlerin ne kadar sönük kaldığını açıkça göstermektedir."

22) Alphonse Aulard'ın French Revolution'ının bu değerlendirmesi için bkz. The Spectator, 15 Ekim 1910, s. 608.

23) Smith, "Invitation," s. 745.

24) Frank T. Marzials, "Taine's Revolution", London Quarterly Review 66 (Nisan 1886), s. 24-48.

25) A.V. Dicey, "Taine's Gouvernement Revolutionnaire", The Nation 40 (26 Şubat 1885), s. 184-185.

26) Dicey, "Taine's Origins", s. 274-276.

27) "M. Taine on the Jacobin Conquest," The Spectator 55 (18 Şubat 1882), s. 232-234; The Nation 40, 5 Mart 1885, s. 206-207.

28) Acton, Lectures on the French Revolution, s. 345-373.

29) Hubert Bourgin, De Jauris a Leon Blum: L'Ecole Normale et la politique (Paris, 1938), s. 271.

30) Alphonse Aulard, Histoire politique de la Revolution Française, 3. basım (Paris, 1905), s. 46.

31) Bu bakış esasen, Times Literary Supplement'ın 1902'den beri değerlendirmesine aldığı dizine dayanmaktadır. Şimdi British Library olan British Museum'un bu konuyla ilgili endeksleri 1881'den itibaren vardır. Keza, Los Angeles bölgesindeki araştırma kütüphanelerindeki endeksler de.

32) Bu konuyla ilgili endeksler 1881-1900 arası döneme ve ondan sonraki beşer yıllık dönemlere aittir. Ben ilk cildi daha fazla karıştırmaya değer görmedim. Tahminler, genel "Fransa, Tarih, Devrim, Konsüllük ve İmparatorluk 1789-1815" başlığı altında sıralanan başlıkların kaba bir dökümüne, 1950'den önce her birinde 25, daha sonraysa 20 başlığın bulunduğu sütunlara dayanmaktadır. Napoleon ve askeri tarihle ilgili olan -ve genellikle listenin en büyük kısmını oluşturan- başlıklar, daha farklı ilgileri olan bir okur kesimine hitap ettiği varsayılarak atlanmıştır.

33) British Museum'da 1881'den 1900'e (bütün dillerde) 11 başlık, yani her iki yıla 1 kitap, 1901'den 1910'a 14 başlık, yani her yıla 1.4 kitap sayılmıştır. İki büyük savaş arası dönemdeki 9 başlıksa, her iki yılda 1'den az orana denk gelmektedir.

34) Savaştan sonra ona dair olarak ilave edilen 4 başlıktan ikisi Rusça'dır. Saint-Just'ün yazıları Rusça'ya 1923 ile 1956 arasında çevrilmiştir (Great Soviet Encyclopedia, İngilizce basım, sanat: Marat). 1. Stepanov'un J.P. Marat and His Stuggle against Counter-Revolution adlı kitabı 1924'e kadar altı baskı yapmıştı. Victor Daline, "Lenine et le Jacobinisme", Annales Historiques de la Revolution Française 43 (1971), s. 92.

35) Jacques Godechot, Un Jury pour la Revolution (Paris, 1974), s. 319.

36) Collected Works, Cilt 26, s. 132, 180-181. Lenin'in Danton'a övgüleri, yoldaşlarını Ekim Devrimi'nin zorunluluğuna ve bir ayaklanmaya nasıl öncülük yapılması gerektiğine ikna etmek için o kişilikten faydalandığından özellikle kayda değerdir.

37) Ernest Labrousse, La Crise de l'econoınie Française â la fin de l'Ancien Regime et an debut de la Revolution (Paris, 1944); "Comment naissent les revolutions", Actes du Centenaire de 1848 (Paris, 1948).

38) Emmanuel Le Roy Ladurie, Paris-Montpellier: P.C.-P.S.U. 1945-1963 (Paris, 1982).

39) P.M. Jacobs, History Theses 1901-1970 (Londra, 1976).

40) Hommages â la Revolution (Paris, 1939); Lyon N'est Plus, 4 cilt (Paris, 1937).

41) Albert Mathiez, La vie chere et le mouvement social sous la Terreur (Paris, 1927); Georges Lefebvre, Les paysans du Nord pendant la Revolution Française (Paris, 1924); Albert Soboul, Les sansculottes parisiens en Van II. Mouvement populaire et gouvernement revolutionnaire (Paris, 1958).

42) Fransız Devrimi'nin tarihçilerine faydalı bir rehber olarak bkz. ed. Samuel F. Scott ve Barry Rothaus, Historical Dictionary of the French Revolution 1789-99, 2 cilt (Westporl, 1985) ve daha kısaca: Blackwell Dictionary of Historians (Oxford, 1987), ama pek çok durumda en iyi şahsi polemik metni sayılan şu kitap bu kapsama girmez: François Furet, "Histoire Universilaire de la Revolution," ed. François Furet ve Mona Ozouf, Dictionnaire Critique de la Revolution Française (Paris, 1988).

43) Enciclopedia Italiana, Cilt 14, s.v. "Fascismo," s. 847.

44) Bkz. Antoine Prost, Vocabulaire des Proclamations Electoıates de 1881, 1885 et 1889 (Paris, 1974), s. 52-53, 65.

45) "Types of Capitalism in Eighteenth Century France," English Historical Review 79 (1964), s. 478-497, "Non-Capitalist Wealth and the Origins of the French Revolution," American Historical Review 79 (1967), s. 469-496. Art, "Bourgeoisie", ed. Scott ve Rothaus, Historical Dictionary.

REVİZYONİST GÖRÜŞLERİN KALICILIĞI (KAYNAKÇA)

1) John McManners, New Cambridge Modern History, Cilt 8 (Cambridge, 1965), s. 651. Crane Brinton'ın değerlendirmesi için bkz. History and Theory 5 (1966), s. 315-320.

2) Norman Hampson, "The Two French Revolutions", New York Review of Books (13 Nisan 1989), s. 11-12: Sole, La revolution en questions, s. 15.

3) A.g.y.

4) "11 faut eufin ceder a la necessite qui nous entraine, il faut ne plus meconnaitre la marche de la societe," De lajorce du gouvemement actuel et de la necessite de s'y rallier, Direktuvar döneminin bir savunusu. Akt. M. Gauchet, "Benjamin Constant", Furet ve Ozouf, Dictionnaire Critique de la Revolution Française (Paris, 1988), s. 954.

5) Runciman, "Unnecessary Revolution: The Case of France", European Journal of Sociology 23 (1982), s. 318.

6) Sole, La revolution en questions, s. 366-367, 372-373, 386-387. Sole şunu özellikle kabul etmektedir: "Atlantik ötesinde yirmi yıldan bu yana varsayım ve araştırmaların (soruşturma, anket) birbirini takip ederek ortaya konması, Fransa'da 1787 ve 1799 yılları arasında meydana gelen olaylarla ilgili anlayışımızı yenilemeye katkıda bulundu," s. 13.

7) Cobban'ın görüşlerinin tam açıklaması için bkz. The Social Interpretation of the French Revolution (Londra, 1964); onun ilk saldırısı için bkz. The Myth of the French Revolution (Londra, 1955).

8) Runciman, "Unnecessary Revolution", özellikle bkz. s. 295, 299, 301.

9) Furel, "Le catechisme revolutionnaire", Annales E.5.C., 24 (1971), s. 261.

10) Georges Lefebvre, Etudes sur la Revolution Française, 1963; Paris, 1954, s. 340-341. Metin 1932'de kaleme alınmıştı.

Sözgelimi:

Bununla birlikte, Jaures'in ortaya koyduğu doğrultuda, 1789 hem biricik hem de basit bir olay olarak görünüyordu: Devrim'in sebebi, burjuvazinin

olgunlaşmaya başlamış olan gücüydü ve Devrim'in sonucu da burjuvazinin bu gücünün hukuksal düzlemde kutsanması olacaktı. Bugün bu görüş bize aşırı derecede özet gelmektedir, ilkin, burjuvazinin sahneye çıkışının neden başka bir zamanda değil, o uğrakta gerçekleştiğini; daha özel olaraksa, Fransa'da burjuvazinin sahneye çıkışının neden ani bir mutasyon şekline büründüğünü, oysa başka yerlerde pekâlâ gerçekleşebildiği gibi, tedrici -tümüyle barışçı olmasa bile- bir evrim, bir süreç takip etmediğini açıklamaz. Oysa şimdi, 1789'da meydana gelen özgül bir olay olarak Devrim'in hakikaten olağandışı ve öngörülemez dolaysız etkenlerin (Amerikan savaşından kaynaklanan istisnai derecede ciddi bir finansal kriz, 1786 ticaret antlaşmasına ve Doğu Savaşı'na bağlı olarak işsizlik krizi, son olarak da 1788'in kötü hasadından ve tahıl ihracatına izin verip tahıl ambarlarını tamtakır boşaltan 1787 Kararnamesi'nden kaynaklanan bir gıda ve asgari geçim krizi) bir bileşiminde gerçekleştiğini biliyoruz. Fakat bunlardan öteye, Devrim'in uzun dönemli sebepleri şimdi bize giderek daha karmaşık görünmektedir. Açıkça gösterilmiştir ki, monarşinin finansal krizinin üstesinden gelememesinin sebebi, otoritesinin de çökmekte oluşuydu. Mathiez'nin anlattığı gibi, kral artık yönetebilecek bir konumda değildi. [Başka yazarlar] ... Devrim'in dolaysız sebebinin, ayrıcalıklı kesimlerin krallığın kendilerine dayattığı fedakârlıkları yapmaya yanaşmamaları, bu yüzden, monarşinin Etats-Generaux'yu toplantıya çağırmaya mecbur kalması olduğunu ortaya koymuşlardır. (...) Demek ki, ilk başlarda, devrimin niteliği burjuva değil, aristokratikti...

Sonuçta, tarihin iktisadi yorumunun bizi basit görüşlere yönlendirmediği açıkça ortadadır. Devrimci bir sınıfın yükselişi mutlaka onun zaferinin tek sebebi olmadığı gibi, bu sınıfın muzaffer olması, hatta şiddete dayalı bir zafer kazanması kaçınılmaz bir durum değildir. Bu örneğimizde, Devrim'e ön ayak olanlar, ondan fayda sağlayacaklar değil, bizzat Devrim'in süpürüp bir kenara atacağı kesimlerdi. Tabii bu, aristokratların hükümdara isteklerini dayatmakta mutlaka başarılı olacaklarının kanıtı da sayılamaz. 18. yüzyılda büyük kralların, soyluluğun ilerleyişini kontrol altında tutabilme imkânları bulunduğunu hiç kimse iddia edemez. Fakat 1787'de, hatta 1789'da, prestiji yüksek olan bir kralın soyluluğa o anda neyin uygun düşeceğini gösterebileceğini farz etmek imkânsız mıdır? Hayır, değildir."

11) Sole, La Revolution, s. 267.

12) Örneğin, şu çalışmanın İngilizce basımına "Sunuş": "Socialism, Utopian and Scientific", Werke, Cilt 22, s. 304.

13) Lefebvre, "La Revolution Française et les paysans", Etudes (1963); Albert Soboul, Precis d'histoire de la Revolution Française (Paris, 1962), s. 477.

14) Lefebvre, "La Revolution", s. 340.

15) R.R. Palmer, The Age of Democratic Revolution: A Political History of Europe and America 1760-1800, 1 cilt (Princeton, 1964). Jacques Godechot ve R.R. Palmer, "Le probleme de l'Atlantique du 17 eme au 20 siecle, International Congress of Historical Sciences, Relazioni, Cilt 5 (Floransa, 1955), s. 173-240. Tartışma için bkz. International Congress, Atti del 70 Congresso Internationale (Roma, 1957), s. 565-579.

16) R R. Palmer'ın Kamu Selameti Komitesi'ne sempatiyle yaklaşan incelemesi, Twelve Who Ruled (Princeton, 1941) ve Jacques Godechot'un Robespierre Araştırmaları Derneği'nin başkanlığına seçilmesi çok anlamlıdır.

17) İngiltere'de devrin resmi çevreleri içinde uluslararası politika alanında herhalde en seçkin tarihçi olan Sir Charles Webster: "Atlantik, İkinci Dünya Savaşı'na kadar bir 'bölge' sayılmıyordu. Raportörler dünyanın birliğini yeterince vurgulayamamışlardı. Bu sebeple Atlantik Topluluğu geçici bir fenomen olabilirdi. SSCB'nin politikası sonucu doğmuştu ve bu durum değişirse söz konusu konumunu da kaybederdi," Atti del 70 Congresso, s. 571-572.

18) Ancien Regime 1:72. Krş. Kahan, "Tocqueville's Two Revolutions", s. 587588.

19) Memoires, Cilt 1, s. 157-159, akt. Pierre Rosanvallon, "Introduction", Guizot, Histoiıe de la Civilisation en Europe, s. 14.

20) Akt. Mellon, The Political Uses of History, s. 29.

21) Aşırı bir ifade için bkz. Sedillot, Le coût de la Revolution Française, s. 268-279.

22) Bkz. Herve Hamon ve Patrick Rotman'un eğlenceli kitapları: Les intellocra-tes: Expedition en haute intettigentsia (Paris, 1981). "Fikirlerin

dolaşımında belirleyici rol oynamaya başlamış" 25 entelektüellik listede, Fransız Devrimi üzerine geniş çalışmaları bulunan tek bir kişinin, yani François Furet'nin bulunması, üstelik bu listenin hemen hemen üçte birinin tarihçilerden ya da tarihçi vasfı da bulunan kişilerden meydana gelmesi kesinlikle kayda değer bir noktadır.

23) "Pendant trente annees les modes ideologiques parisiennes s'accompagnerent a chaque fois d'une reinterpretation du marxisme" (Raymond Aron, Memoires [Paris, 1983], s. 579).

24) Ladurie, Paris-Montpeilier, s. 44-45.

25) Tony Judt, Marxizm and the French Left (Oxford, 1986), s. 183.

26) A.g.y., s. 177: "1789-1794 yıllarındaki devrim sürecinin -ve daha az ölçüde 1848 ile 1871 arasındaki dönemin- sembolik uğrakları, bütün akademik düşünürlerin lügatına entelektüel referans noktaları olarak girmiştir. Dolayısıyla, otuz yaşını aşkın Fransız yazarlarının çoğunun, siyasal ortamlarına dair kavrayışlarının bu türdeki araştırmacıların (Mathiez, Georges Lefebvre, Albert Soboul ve Jaures ile Lucien Herr) yaygın eserlerine borçlu olmalarının yanı sıra, Fransız entelektüelleri de kemiksiz metafizik düşünce cesetlerini nakledecek bir empirik iskelet aradıklarında, mecburen Mathiez ve diğerlerine bakmaktadırlar. Fransa'da siyasal gerçekliğin çözümsüz kalmış bütün olayları, son kertede, anlam taşıyan bir süreç olarak kavranan Fransız Devrimi'yle izah edilmektedir."

27) Ph. Buonarroti, Conspiration pour l'egalite dite be Babeuf, 2 cilt (Brüksel, 1828). Bkz. Samuel Bernstein, Buonarroti (Paris, 1949).

28) Bkz. Elisabeth Eisenstein, The First Professional Revolutionist: Filippo Michele Buonarroti (Cambridge, 1959).

29) Regis Debray, Que Vie La Republique (Paris, 1989), s. 48: Devrim'in 200. yıldönümünü kutlamak isteyenlerden sıkılanlara duyulan öfkeyle yola çıkılıp, zehirli bir kalem ve hararetli bir bağlılıkla yazılmış nefis bir kitap. Tamamen özenti ama olağanüstü derecede esprili bir romancı ve dramatist olup, 1939'dan önce büyük övgüler alan fakat 1945'ten sonra (beğenilmeyen siyasal duruşu yüzünden) gözden düşen Giraudaux, en nihayet ve hak ettiği şekilde Pleiade'nin Fransız klasikleri koleksiyonuna girmiştir.

30) Godechot, Un Jury pour la Revolution (Paris, 1974), s. 324.

31) Pierre Bourdieu, La Noblesse d'Etat: Grandes ecoles et esprit de corps (Paris, 1989), s. 296.

32) Brinton, s. 317

33) J.L. Talmon, The Origins of Totalitarizm Democracy (Londra, 1952).

34) Stalinist-olmayan Marksist entelektüellerin Batı'daki en önemli grubu olan New York Troçkist cemaati o zamandan çözülmeye yüz tutmuştu; önde gelen ya da eski mensuplarının bir kısmı -henüz militan derecede muhafazakârlığa yönelmeseler bile- Sol'un bile dışına düşen konumlara savrulacaklardı.

35) Bu tartışmaya dair bir bibliyografya için bkz. Perry Anderson. "The Figures of Descent", New Left Review 161 (1987): 1980'lerin sonunda yapılmış bir katkı, 21n. Ayrıca Tom Nairn, The Enchanted Glass: Britain and It's Monarchy (Londra, 1988) özellikle s. 378 dipnot, ve bu kitaba dair bir değerlendirme: A. Arblaster, New Lefi Review 174 (1989), s. 97-110.

36) Britanyalı bir Germanistin bu tartışmaya dair bir genel panoraması için bkz. Richard Evans, "The Myth of Germany's Missing Revolution", New Left Review 149 (Ocak-Şubat 1986), s. 67-94.

37) Arno Mayer, The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War (New York, 1981). Krş. David Cannadine: "Birçok tarihçi, 19. yüzyılın, orta sınıfların zaferini gördüğüne artık inanmıyor, ... Burjuva uygarlığının son kertede niçin çöktüğünü ... açıklayan bir sebep yok. Zaten burjuvazi ilk planda da fiilen uygarlığı fethedebilmiş değildi." Hobsbawm'ın The Age of Empire kitabının bir değerlendirmesi için bkz. New Society, 23 Ekim 1987, s. 27.

38) William Rubinstein, "The Victorian Middle Classes: Wealth Occupation and Geography", Economic History Review 30 (1977), s. 602-623 ve aynı yazarın benzer nitelikteki diğer çalışmaları.

39) Bu alandaki en iddialı proje için bkz. ed. J. Kocka, Bürgerlichkeit im 19, Jahr-hundert, Deutschland im europâischen Vergleich, 3 cilt (Mühih, 1988).

40) Profesör Norman Stone, The Sunday Times, 6 Mart 1988, akt. E.J. Hobsbawm, Politics of a Rational Left (Londra, 1989), s. 224. Daha genel

kapsamıyla bkz. James Raven, "British History and the Enterprise Culture", Past and Present 123 (Mayıs 1989), s. 178-204, özellikle 190-191.

41) Bkz. "The Nation State in the Middle East", ed. Sami Zubaida, İslam, the People and the State: Essays on Political İdeas and Movements in the Middle East (Londra ve New York, 1988), özellikle s. 173.

42) Sole'nin La Revolution adlı çalışmasının sonuç bölümünün ilk cümlesi (s. 337): "Tocqueville ve Taine haklı olarak, Devrim'in başlıca sonucunu Napoleon dönemindedeki merkezileşmede gördüler." Dünya tarihindeki büyük bir olayın etkisini, Fransız devlet idaresinde bir eğilimin hızlanması derecesine indirmek, Roma İmparatorluğu'nun başlıca sonucunun Katolik Kilisesi'ne bir Papalık Genelgesi dili kazandırmak olduğunu söylemekle eştir.

43) D.G.M. Sutherland, France 1789-1815: Revolution and Counterrevolution (Londra, 1986), s. 49. Bu revizyonist görüşlü Kanadalı tarihçi ile genellikle onu yorumlamaktan başka bir şey yapmayan Fransız tarihçi (Sole, La Revulotion) arasındaki farklılıklar (krş. Sutherland, s. 49 ile Sole, s. 83) öğreticidir. Biri (Sutherland) 'Halkın Devrimi'nde nelerin önemli olduğunu yakalamakta hiçbir sıkıntı çekmezken; aynı içerikteki bölüm başlığından sonra bir soru işareti koymayı tercih eden ve askerlerin sadakat yeminini çiğnemeleri gibi can alıcı bir ayrıntıya hiç aldırış etmeyen diğeri (Sole), her şeyden önce, 1789'un halk hareketlerinin geçmiş yüzyıllardaki daha önceki halk protestolarına ne kadar benzediğini vurgulamaktadır. Oysa onların yakalayamadığı nokta, bu hareketlerin yapısının değil, (1789 yazında ya da Şubat 1917'de Rusya'da gözlendiği şekilde) etkisinin önemli olduğudur.

44) Rose, A Century of Continental History, s. 1.

45) Collected Letters of Thomas and Jane Welsh Carlyle, ed. C.R. Sanders ve K.J. Fielding (Durham, N.C., 1970-1981), Cilt 4, s. 446.

46) Rose, A Century of Continental History, s. 1.